

**Nevena Petrušić
Nataša Todorović
Milutin Vračević**

Pravo na fizičko i mentalno zdravlje

Pravo na celoživotno obrazovanje i kulturu

Pravo na socijalnu sigurnost

Pravo na slobodu od nasilja

Pravo na zapošljavanje

Pravo na bezbednost

Pravo na život

UVOD U STARENJE I LJUDSKA PRAVA STARIJIH

**PILOT STUDIJA
O FINANSIJSKOM
ZLOSTAVLJANJU
STARIJIH**

Nevena Petrušić, Nataša Todorović, Milutin Vračević

UVOD U STARENJE I LJUDSKA PRAVA STARIJIH

PILOT STUDIJA O FINANSIJSKOM ZLOSTAVLJANJU STARIJIH

Izdavač: Crveni krst Srbije

Simina 19, 11000 Beograd

Tel/fax: 011/30-32-125

e-mail: serbia@redcross.org.rs

www.redcross.org.rs

Lektura i korektura: Miroslav Krstić

Dizajn korica i prelom: Nikola Bogdanović - PR "Umetnička vajarska radionica"

Recenzent: Prof.dr sci. med. Aleksandra Milićević Kalašić

Štampa: Magyar Szo Lapkiado Kft. D.O.O, Novi Sad

Tiraž: 500

Godina: 2015.

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

343.54/.55-053.9

343.851:343.54/.55

346.32-053.9

342.7

159.922.63

ПЕТРУШИЋ, Невена, 1958-

Uvod u starenje i ljudska prava starijih : pilot studija o finansijskom zlostavljanju starijih / Nevena Petrušić, Nataša Todorović, Milutin Vračević. - Beograd : Crveni krst Srbije, 2015 (Novi Sad : Magyar Szo Lapkiado). - 120 str. : graf. prikazi ; 24 cm

Tiraž 500. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-80205-43-4

1. Тодоровић, Наташа, 1968- [аутор] 2. Врачевић, Милутин, 1971- [аутор]

а) Породично насиље - Старе особе б) Жртве насиља - Старе особе - Сузбијање с)
Старење - Социолошки аспект COBISS.SR-ID 214109708

Ovaj projekat finansirala je Evropska unija, a realizovao se u partnerstvu sa HelpAge International iz Velike Britanije. U knjizi su iskazani samo stavovi autora koji nisu nužno i stavovi Evropske unije i HelpAge International-a.

mart 2015. godine

“Lakše je razbiti atom, nego predrasudu.”

Albert Ajnštajn

“It is harder to crack prejudice than an atom.”

Albert Einstein

Publikacija “Uvod u starenje i ljudska prava starijih u Srbiji” nastala je kao deo projekta koji Crveni krst Srbije realizuje u saradnji sa HelpAge International-om iz Velike Britanije, u okviru projekta “Unapređenje ljudskih prava starijih u Srbiji” finansiranog od strane Evropske Unije. Publikacija je ujedno i deo dugogodišnje saradnje sa Poverenicom za zaštitu ravnopravnosti prof. dr Nevenom Petrušić i predstavlja deo kontinuiranog zalaganja da se poboljša kvalitet života starijih u Srbiji i da se osigura poštovanje osnovnih ljudskih prava ove dobne grupe.

Suočene sa globalnim demografskim starenjem, države širom sveta moraće da odgovore na brojna pitanja. Jedno od pitanja je kako osigurati poštovanje ljudskih prava starijih: pravo na sigurnost prihoda u starosti, pravo na adekvatan pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama, pravo na slobodu izbora, pravo na dostojanstven i bezbedan život, pravo na rad. Ova publikacija predstavlja naš doprinos u izgradnji društva za sve generacije i oruđe da se utiče na donosiocje odluka da se ljudska prava starijih osoba prepoznaju, kao i da se spreči finansijsko/ekonomsko zlostavljanje starijih.

Na kraju koristimo priliku da se zahvalimo svim starijim osobama koji su kao volonteri i članovi grupa samopomoći Crvenog krsta Srbije dali svoj doprinos da se glas starijih osoba čuje. Njima se zahvaljujemo na entuzijazmu, savetima i podršci.

Sadržaj:

I deo (Nataša Todorović, Milutin Vračević)

Uvod u starenje i ljudska prava starijih	7
Demografske činjenice o starenju	7
Feminizacija starenja	8
Starije osobe i migracije	10
Starije osobe i urbanizacija (interne migracije)	11
Starenje i promena porodične strukture	12
Starenje i zdravlje	13
Aktivno starenje	18
Starenje i finansijska sigurnost	20
Starije osobe i zapošljavanje	21
Stariji i ekonomski doprinos	23
Starije osobe i diskriminacija u kriznim i vanrednim situacijama	25
Starenje kao mogućnost i izazov	26
Kada počinje starost? Definicije starenja	26
Mitovi ili predrasude o starenju	28
Kratka istorija ljudskih prava	31
Promenljiva priroda ljudskih prava	33
Starenje i ljudska prava?	35
Novije inicijative u zaštiti prava starijih osoba	40
Principi	41
Ljudska prava	42
Literatura	45

II deo (Nevena Petrušić)

Ekonomsko nasilje nad starijima kao oblik kršenja ljudskih prava (pilot istraživanje)	47
Uvodne napomene	47
Pravni okvir	50

Univerzalni međunarodni dokumenti	50
Dokumenti Saveta Evrope	54
Domaći izvori	56
Propisi o ljudskim pravima i zabrani diskriminacije	56
Pravna regulativa u domenu zaštite od nasilja u porodici	56
Nasilje u porodici - polazišta i pojmovna određenja	56
Normativni okvir zaštite od nasilja u porodici	61
Pravna regulativa u domenu izdržavanja i nasleđivanja	64
(Ne)ostvarivanje prava na zakonsko izdržavanje	64
(Ne)ostvarivanje prava na ugovoreno izdržavanje	67
(Ne)ostvarivanje prava na nasleđivanje	69
Pravna regulativa u domenu oduzimanja poslovne sposobnosti i starateljstva	71
Rezultati istraživanja	78
Metodologija i opis istraživanja	78
Interpretacija rezultata	80
Pol, godine starosti, mesto prebivališta, bračni i porodični status ispitanika/ca, profesija, domaćinstvo	80
Ekonomski status	82
Mogućnost zadovoljenja potreba i kvalitet života	87
Model samožrtvovanja - pružanje pomoći porodici svojih potomaka	93
Imovinski odnosi	97
Lišenje poslovne sposobnosti i starateljstvo	100
Studije slučaja	101
Razlozi za primenu metoda studije slučaja i način izbora slučajeva za analizu	101
Slučajevi lišenja poslovne sposobnosti starijih osoba - opšta zapažanja	102
Pokretanje postupka	102
Razlozi za pokretanje postupka	102
Zastupanje, privremeni staratelj	103
Veštačenje	103
Saslušanje osobe koja se lišava poslovne sposobnosti	104
Sudska odluka	105
Studija slučaja - lišenje poslovne sposobnosti Marije B, rođene 1938. Godine	105
Pokretanje postupka	105
Razlozi za pokretanje postupka	105
Zastupanje, privremeni staratelj	106

Veštačenje	107
Saslušanje osobe koja se lišava poslovne sposobnosti	108
Sudska odluka	109
Slučajevi raskida ugovora o doživotnom izdržavanju – opšta zapažanja	109
Ugovorne strane – primalac i davalac izdržavanja i veza između njih	109
Razlog sklapanja ugovora	109
Trajanje ugovora	110
Obaveze ugovornih strana	110
Imovina primalaca izdržavanja	110
Raskid ugovora	110
Raskid ugovora o doživotnom izdržavanju pokrenut tužbom	
M. i P. J. primalaca izdržavanja	111
Ugovorne strane – primalac i davalac izdržavanja i veza između njih	111
Razlog sklapanja ugovora	111
Trajanje ugovora	111
Obaveze ugovornih strana	111
Imovina primalaca izdržavanja	111
Raskid ugovora	112
Preporuke	113
Preporuke za unapredjenje normativnog okvira	113
Preporuke za kreiranje javnih politika	114
Upitnik	116

UVOD U STARENJE I LJUDSKA PRAVA STARIJIH

Demografske činjenice o starenju

Poslednjih decenija sve više se govori o demografskom starenju, demografskoj tranziciji i demografskim promenama. Krajem 20. i početkom 21. veka počinjemo da se hvatamo u koštac sa svim uzrocima i posledicama koje starenje stanovništva sa sobom nosi. Ujedno, starenje stanovništva biće najistaknutiji demografski trend i u 21 veku. Trend produženja očekivanog trajanja života na rođenju, i sa navršениh 60 godina, kao i snižavanje stope fertiliteta promenio je demografsku strukturu stanovništva u zemljama širom sveta, što sa jedne strane predstavlja trijumf razvoja, ali sa druge strane sa sobom nosi izazove sa kojima moramo da se suočimo (Age International, 2015).

Proces starenja stanovništva sa sobom nosi niz društveno–ekonomskih, zdravstvenih, kulturnih i naučnih posledica i potrebu da se izazovi pretvore u mogućnosti. Sve zemlje sveta moraćе da prilagode svoje politike, ekonomije, zdravstvene i socijalne usluge potrebama starijih osoba, kako bi im se obezbedila kvalitetna nega, siguran prihod i pristup dobrima, fleksibilnije zapošljavanje, veća inkluzija i uključivanje starijih u sve sfere društva. Među glavnim dostignućima u poslednjih nekoliko decenija je razvoj politika usmerenih na smanjenje nejednakosti i unapređenje socijalne inkluzije. Posebno važna činjenica je obezbediti poštovanje ljudskih prava starijih (UNFPA, 2014).

Podaci pokazuju da je 1980. godine 8,6% populacije bilo starije od 60 godina, do 2014. godine taj broj se povećao na 12%, što znači da je 868 miliona ljudi u svetskoj populaciji starije od 60 godina. Predviđanja su da će do 2050. godine stariji preko 60 godina činiti 22% svetske populacije. Većina starijeg stanovništva – 62% – živi u zemljama u razvoju, a do 2050. godine taj broj će porasti na 80%. Japan je trenutno jedina država u svetu sa više od 30% udela starijih od 60 godina u populaciji. Predviđanja pokazuju da će do 2050. godine još 64 države širom sveta imati istu situaciju (UNDESA, 2014/4). Najstariji kontinent do 2050. godine biće svakako Evropa sa ukupnim učešćem starijih od 60 godina u populaciji od 33,6%. Globalno gledano, broj starijih od 60 godina u populaciji se povećava za oko milion ljudi mesečno, od toga dve trećine je u zemljama u razvoju (HelpAge International, GAWI, 2014).

Tokom poslednjih pola veka očekivano trajanje života na rođenju se povećalo za skoro 20 godina. Očekivano trajanje života u periodu od 2010. do 2015. godine u razvijenim zemljama iznosio je 78,6 godina, a u zemljama u razvoju 68,1 godina. Očekivano trajanje života na rođenju u periodu 2045. do 2050. u razvijenim zemljama iznosiće 83 godine, a u zemljama u razvoju 74

godine. Statistički podaci pokazuju da je od 2000. godine broj starijih od 60 godina bio je veći od broja dece do 5 godina starosti, a prognoze su da će do 2050. godine u svetskoj populaciji biti više starijih nego dece do 15 godina starosti (UNFPA, HelpAge International, 2012).

Poseban aspekt demografskog starenja čini starenje unutar same populacije starijih. Udeo starijih od 80 najbrže raste i karakterističan je za većinu zemalja širom sveta bez obzira na geografski položaj ili ekonomsku razvijenost. Broj "starijih starijih", onih preko 80 godina, povećava se brže od bilo kog drugog segmenta "mlađih" unutar populacije starijih. Na globalnom nivou u periodu od 1950. godine do 2050. godine prosečni godišnji porast osoba starijih od 80 u populaciji je 3,8% i dva puta je veći od porasta populacije starijih od 60 godina koji iznosi 1,9%. Ilustracije radi, 1950. godine jedna od petnaest osoba starijih od 60 imala je 80 i više godina, 2000. godine, jedna od devet starijih osoba bila je starija od 80 godina, a prognoze su da će do 2050. jedna od pet starijih osoba biti starija od 80 godina (Population Division, DESA, United Nations, 2002). Do 2050. godine broj "starijih starijih" uvećaće se četiri puta i iznosiće 395 miliona (UN-DESA, 2012, Revision 2013).

Srbija se kao i većina zemalja Evrope nalazi u procesu demografskog starenja. Prema podacima popisa iz 2011. godine, udeo starijih od 65 godina u ukupnoj populaciji je 17,4%, dok je udeo stanovnika preko 80 godina 3,5%. Prosečna starost stanovnika Srbije za 2013. godinu iznosila je 42,40 godine. Proces demografskog starenja će se intenzivirati, tako da prema demografskim projekcijama Republičkog zavoda za statistiku broj starijih od 65 godina u Srbiji do 2030. godine iznosiće više od 21%, dok će broj "starih starijih", onih preko 80 godina, porasti na 5% (Republički zavod za statistiku, 2011). Očekivani životni vek za žene i muškarce u Srbiji sa navršениh 60 godina iznosi 79 godina (HelpAge International, GAWI, 2014).

Svi ovi podaci nam pokazuju da je zalaganje za što preciznije uzrasno razvrstane podatke, koji nam omogućuju da pratimo demografske trendove, neophodno kao osnova za kreiranje što boljih i uspešnijih politika i pristupa zasnovanim na pravima. Nažalost, svedoci smo da se globalno i dalje realizuju važna istraživanja koja uključuju žene u reproduktivnom periodu od 15 do 49 ili muškarce od 15 do 59 godina (UNDESA, 2013).

Starenje stanovništva je globalni trend i zahteva urgentnu akciju u koju treba da se uključe svi segmenti društva. Starenje nije "cunami" koji dolazi brzo i nestane ne ostavljajući ništa iza sebe, i svakako ne predstavlja prepreku za društveni i ekonomski razvoj, već predstavlja višedimenzionalni proces koji postavlja novi kontekst za politike u predstojećim decenijama (European Commission, 2014).

Feminizacija starenja

Značajna karakteristika demografskog starenja je "feminizacija starenja": žene čine 54% populacije starijih od 60 godina i 63% populacije starijih od 80 godina. Globalno gledano, u 2014.

godini žene u proseku nadžive muškarce za 4,6 godina. U proseku žena koja danas ima 60 godina može očekivati da će doživeti 82. godinu, a muškarac 79. godinu (UNDESA, 2014/4). Na svakih 100 žena starijih od 60 godina, dolazi 84 muškaraca, a na svakih 100 žena starijih od 80 dolazi 61 muškarac (UNFPA, HelpAge International, 2012). U Srbiji žene čine 56,96% populacije od 65 do 79 godina i 63,34% populacije starije od 80 godina.

Starije žene nisu homogena grupa. Imaju veliko, raznovrsno iskustvo, znanje, sposobnost i veštine, međutim, njihova ekonomska i socijalna situacija zavisi od niza faktora (demografskih, političkih, kulturnih, socijalnih, porodičnih kao i faktora životne sredine) (UNDESA, 2013). Procena je da će do 2050. godine najveću pojedinačnu grupu ljudi činiti upravo starije žene. Starije žene češće postaju udovice i žive same, sa malom verovatnoćom da se ponovo udaju (Age International, 2015).

Ekonomska situacija starijih žena je pod velikim uticajem bračnog stanja nego kod muškaraca. Podaci pokazuju da jedna trećina žena živi sama u odnosu na samo 15% muškaraca. Gubitak supružnika, čini starije žene ranjivijim i sa stanovišta rizika od siromaštva. U nekim zemljama u razvoju nedostaje zakonska regulativa koja bi starijim ženama omogućila pravo na nasleđivanje imovine kada muž umre. Bračni status pored socijalne situacije utiče i na svakodnevne obaveze, zdravlje i blagostanje starije osobe. Starije osobe koje su u braku pokazuju manji rizik od pojave depresivnih simptoma i sveukupno su zadovoljnije životom (UNDESA, 2010).

Kod nas se često dešava da se sa stanovišta nasleđivanja imovine starije žene preskaču u nasleđivanju ili se one same odriču prava na nasleđivanje u korist dece. Ovo predstavlja pre svega kulturološki problem.

Podaci pokazuju da je glavni izvor prihoda za starije žene penzija, ali penzije starijih žena su u proseku niže od penzija muškaraca. Glavni uzroci ovog rodno obojenog jaza u primanjima je upravo to što žene u proseku tokom radnog veka zarađuju manje od muškaraca, češće imaju skraćeno radno vreme i atipične ugovore koji ih stavljaju u neravnopravan položaj. Žene češće nego muškarci prekidaju svoje radne karijere ili se penzionišu ranije i nastavljaju da rade kao neformalni negovatelji. Sve su to razlozi koji utiču na zaradu i kasnije na visinu penzije ili u nekim zemljama na tip penzije. Posledica toga je da starije žene širom Evrope imaju niža primanja i u većini zemalja starije žene su i dalje u većem riziku od siromaštva nego muškarci, naročito starije od 75 godina (Istituto per la Ricerca Sociale and Fondazione Giacomo Brodolini, 2011).

Starije žene često se angažuju kao neformalni negovatelji. Takav neformalni rad uglavnom je neplaćen, ali on je sa druge strane od suštinskog značaja za porodicu i društvo (HelpAge International and the Center for Financial Inclusion at Accion, 2015). Starije žene su vrlo često u situaciji da brinu o ostarelim roditeljima i unučićima u isto vreme, što omogućava mladim ženama da budu aktivne na tržištu rada.

Situacija u Srbiji je slična kao i u drugim zemljama. Na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku žene su najzastupljenije u kategoriji izdržavano lice – ukupno 57,6%, a nakon

toga imamo 57% žena kojima je penzija glavni izvor prihoda. Žene čine nešto više od 50% svih korisnika starosnih penzija, dok skoro dve trećine svih korisnika invalidskih penzija čine muškarci. U obe kategorije žene u proseku primaju nižu penziju od muškaraca, i to za skoro 20% nižu starosnu, a preko 16% nižu invalidsku penziju (Republički zavod za statistiku, 2014).

Ujedno moramo biti svesni činjenice da je starenje multiplikator diskriminacije i da se žene sa godinama suočavaju sa dvostrukom ili trostrukom diskriminacijom – diskriminacijom na osnovu pola, na osnovu godina, ako još starija žena ima i mentalne probleme, imamo diskriminaciju i na osnovu bolesti ili invalidnosti, što opet sa druge strane povećava rizik od nasilja nad starijim ženama.

Intimno partnersko nasilje obuhvata supružnike, partnere i strance u slučaju proganjanja i silovanja. Neki istraživači su predlagali da se prikupljanje proširi i na starije žene, ali do danas ova preporuka nije usvojena (UNDESA, 2013).

Na ekspertskom sastanku o zanemarivanju, zlostavljanju i nasilju nad starijim ženama održanom od 5. do 7. novembra 2013. godine u sedištu Ujedinjenih nacija u Njujorku uočen je još jedan veliki nedostatak, a to je da ima malo podataka o diskriminaciji i nasilju nad starijim ženama i da su istraživanja nasilja nad ženama, kao što smo već naglasili, usmerena na žene u reproduktivnom periodu do 49 godine starosti. Na primer, i tokom kampanje UN Women, “Zaustavimo nasilje nad ženama”, starije žene nisu prepoznate kao grupa pod većim rizikom. Starije žene su često isključene iz studija o nasilju nad ženama, kao da ne pripadaju kategoriji žena. Starije žene su često isključene iz diskusije o sigurnim kućama i SOS telefonima, a posebne okolnosti i potrebe starijih žena se vrlo često ne uzimaju u obzir. U poslednjih godinu dana sve je veća svest o starijim ženama žrtvama porodičnog nasilja, kako u pogledu prevalencije, tako i u pogledu sličnosti i razlike sa mlađim zlostavljanim ženama. Novija kvantitativna i kvalitativna istraživanja treba da nam pokažu kulturološke različitosti, specifične potrebe koje imaju starije žene, i potrebne i nedostajuće servise i usluge prilagođene starijim ženama (UNDESA, 2013).

Doprinos starijih žena u javnom i privatnom životu kao liderki u svojim zajednicama, preduzetnica, negovateljica, savetnica, medijatorke, između ostalih uloga koje žene imaju, od neprocenjive je vrednosti.

Ako želimo da se uhvatimo u koštac sa diskriminacijom starijih žena, pitanja rodne ravnopravnosti i starenja moramo da stavimo na agendu kreatora politika i time zaštitimo ljudska prava starijih žena.

Starije osobe i migracije

Migracije predstavljaju još jednu značajnu karakteristiku koja utiče na stopu starenja stanovništva. One menjaju demografsku sliku stanovništva. Podaci pokazuju da 191 milion ljudi

ne živi u zemlji porekla, već u drugim zemljama. U toku narednih 45 godina očekuje se da će 2,2 miliona ljudi imigrirati iz zemalja u razvoju u razvijene zemlje. Sjedinjene Američke države dobiće najveći broj imigranata: 1,1 milion (Malmberg, 2006). U nekim slučajevima dolazi do usporavanja starenja stanovništva (u Kanadi i Evropi, na primer), jer su imigranti uglavnom mladi i imaju više dece, a ujedno predstavljaju i značajnu radnu snagu kada su usluge nege i brige o starijima u pitanju.

Sa druge strane, migracija radno sposobnih odraslih ubrzava starenje stanovništva pojedinih zemalja, kao što je primećeno u nekim zemljama Kariba i jugoistočne Evrope. Ovo je prilično kompleksno pitanje kojim treba da se pozabave kreatori politika, jer imamo i migracije starijih penzionera iz jedne u drugu zemlju (na primer: penzioneri iz Velike Britanije odlaze u Španiju i treba prilagoditi zdravstvene i socijalne usluge toj populaciji). Takođe, prisutna je i migracija bivših emigranata koji se vraćaju u zemlju porekla, a iznad su prosečne starosti stanovništva.

Neki demografi očekuju da će u budućnosti migracije imati značajniju ulogu u populaciji starenja, posebno u zemljama sa niskim natalitetom. Nikako ne treba zanemariti ovu činjenicu, iako još uvek ne postoji razumevanje od strane kreatora politika, koji bi trebalo da povežu u zakonski okvir migracije i starenje stanovništva (Gavrilov i Heuveline, 2003).

Sa stanovišta ljudskih prava postoji Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima radnika migranata i njihovih porodica, međutim ne postoji Konvencija o pravima starijih i potrebno je na neki način upravo zakonski zaštititi obe ove grupe stanovništva, jer mnogi od migranata rade na poslovima nege i brige o starijima.

Starije osobe i urbanizacija (interne migracije)

Govoreći o migraciji neophodno je biti svestan i one interne koja odvija svakodnevno u svim delovima sveta, a to je napuštanje sela i odlazak u grad: pomeranje sa poljoprivredne proizvodnje na usluge i industrijsku ekonomiju. To za starije osobe koje žive u udaljenim seoskim sredinama predstavlja pogoršanje socijalne podrške, nedostatak usluga, servisa i infrastrukture. To sa druge strane znači da im usluge koje su im zakonski zagarantovane u nekim slučajevima nisu dostupne. Sa promenom starosne strukture sela i porodične strukture, stariji su ostavljeni sami, bez podrške na koju imaju pravo. Starija osoba ima zagarantovanu zdravstvenu i socijalnu zaštitu, da bi ostvarila ove usluge mora da dođe do obližnjeg grada, ali nema adekvatan transport ili nema transport uopšte. Kreatori politika moraju da vode računa kako obezbediti starijima iz ruralnih područja zagarantovana prava.

U isto vreme velikom brzinom rastu i šire se gradovi i megapolisi (gradovi sa preko 10 miliona stanovnika). Podaci pokazuju da je do 2003. godine bilo 20 megapolisa u 15 razvijenih zemalja sveta, a od kojih je najveći Tokio sa 35 miliona stanovnika. Počev od 2007. godine prak-

tično polovina stanovnika na zemlji živi u gradovima, a po projekcijama se očekuje da do 2030. godine tri od pet stanovnika živi u gradovima. Potrebno je gradove prilagoditi starijem stanovništvu o čemu je Svetska zdravstvena organizacija počela da govori 2006. godine. Pokazalo se da su gradovi prilagođeni starijim osobama ujedno bezbedniji i za ostale grupacije stanovništva (World Health Organization, 2007).

Međutim, i ovde postoji veliki problem: brzine kojom rastu gradovi nije pratio i razvoj infrastrukture i urbanog planiranja, pa se dešava da imamo velike gradove i megapolise potpuno neprilagođene potrebama stanovništva svih uzrasta, a posebno starijim osobama. Problemi koji se javljaju odnosi se na neprilagođen transport, stanovanje, zagađen vazduh i upravljanje otpadom. Socio-ekonomske razlike i socijalna izolacija starijih je posebno pogoršana u megapolisima (Malmberg, 2006).

Kada je Srbija u pitanju, broj unutrašnjih migranata u periodu 2011–2013. je stabilan i u proseku iznosi 123,620 osoba. Broj starijih osoba unutrašnjih migranata u istom periodu u proseku je iznosio 6.962, što je svega 5,63% od ukupnog broja osoba koje su promenile prebivalište u Republici Srbiji. Ovi podaci govore u prilog dramatičnom fenomenu neproporcionalne starosne strukture ruralne Srbije (Republički zavod za statistiku, 2011).

Starenje i promena porodične strukture

Sa globalizacijom i savremenim načinom života došlo je do promena porodične strukture. U većini zemalja u razvoju, starije osobe još uvek žive sa svojim decom, najčešće sa ostarelim roditeljima ostaje bar jedno odraslo dete. Višegeneracijska domaćinstva tradicionalno obezbeđuju uzajamnu podršku i podelu porodičnih resursa. U manje razvijenim regionima tri četvrtine starijih od 60 godina živi sa svojom decom i unucima, a u razvijenim zemljama samo jedna trećina. U razvijenim zemljama imamo uglavnom dvočlana i jednočlana staračka domaćinstva. Postoje i razlike među razvijenim zemljama, rede su višegeneracijske porodice u Severnoj i Zapadnoj Evropi, nego u Jugoistočnoj Evropi i Japanu. Ukoliko to želimo da iskažemo u brojkama jedna od četiri starije osobe u razvijenim zemljama živi sama u odnosu na jednu od dvanaest osoba starijih od 60 godina koja živi sama u zemljama u razvoju. Iako su mnoge starije osobe koje žive same aktivne i uključene u aktivnosti zajednice ipak oni koji žive sami su ranjiviji kada dođe do pogoršanja zdravstvenog stanja i drugih gubitaka. Studije koje obuhvataju i razvijene zemlje i zemlje u razvoju su pokazale da su starije osobe koje žive same češće usamljene, depresivne imaju lošu socijalnu mrežu i neredovne kontakte sa decom, kao i da češće odlaze u instituciju kada im se zdravlje pogorša u odnosu na one koji žive u višegeneracijskim porodicama. Kada govorimo o porodičnoj podršci, teško je utvrditi i raščlaniti vrstu i pravce podrške. U višegeneracijskim porodicama podrška teče u oba smera, starije osobe pružaju negu i podršku mladima, ali i kad

su primaoci pomoći oni pomažu u brizi za unučiće, u poslovima u domaćinstvu i zajednici. U nekim zemljama u razvoju imamo i fenomen preskočenih generacija, gde su roditelji migrirali zbog posla, ili u slučaju kada roditelji ne mogu da se brinu o deci iz različitih razloga. Ovakva domaćinstva najčešće su u većem riziku od siromaštva i u većem broju žive u ruralnim područjima (UNDESA, 2010).

U poslednjih nekoliko godina udeo starijih osoba koje žive same porastao je u mnogim zemljama, a procenat onih koji žive sa decom je opao. U razvijenim zemljama taj procenat samačkih domaćinstava mnogo više raste.

No, porodice se menjaju, brakovi se sklapaju kasnije, razvodi su češći i povećano učešće žena u radnoj snazi obično rezultira povećanim zahtevima od starijih i/ili redukovanom negom starijih (UNFPA, 2010).

Vrlo je važno da oni koji kreiraju javne politike i platforme socijalne zaštite jasnije prepoznaju da deca, mladi, odrasle osobe i stariji ne žive u izolaciji odvojeni jedni od drugih i da su oni u stvarnosti blisko umreženi, a njihovi životi se prepliću u različitim sferama, emocionalnim, finansijskim i odnosu nege (Age International, 2015).

Starenje i zdravlje

Govoreći o zdravlju i starenju moramo da postavimo pitanje: da li živimo duže u dobrom zdravlju ili dodatne godine života provodimo u lošijem zdravstvenom stanju i kako da očuvamo zdravlje u poznim godinama?

Iako je demografija i dalje najistaknutija disciplina koja se bavi dinamikom populacije uključivanje drugih disciplina je nužno i poželjno. Potreban je multidisciplinarn pristup, proširen izvan formalnih statističkih merenja komponenti promena, plodnosti, smrtnosti, migracija. Pored starenja stanovništava i demografske tranzicije, u poslednjih 60 godina demografi i epidemiolozi govore o “epidemiološkoj tranziciji”. Epidemiološka tranzicija odnosi se na promenu u strukturi vodećih uzroka bolesti i smrti koje su se kretale od smanjenja akutnih zaraznih bolesti ka povećanju hronično nezaraznih bolesti (kardiovaskularne bolesti, kanceri, povrede) i degenerativnih bolesti. Hronične nezarazne bolesti sada predstavljaju najveći teret za globalno zdravlje, a u većem riziku od oboljevanja od hroničnih nezaraznih bolesti su odrasle i starije osobe. Naime, starije osobe najčešće obolevaju od hroničnih nezaraznih bolesti, kao što su bolesti srca i krvnih sudova, kancera i šećerne bolesti, a često imaju više zdravstvenih problema istovremeno (Omran, 2005).

Najnovija procena koja se odnosi na globalno opterećenje bolestima pokazuje da u poslednjih 20 godina očekivano trajanje života provedenog u zdravlju raste sporije nego ukupno očekivano trajanje života. Upoređivanjem podataka od pre dve decenije i današnjih, uočeno je da

je trenutna situacija lošija ako posmatramo broj godina provedenih u zdravlju i bez invalidnosti. Za svaku godinu života posle 50 godina starosti, dobija se samo oko 9,5 meseci zdravog života, života neopterećenog bolešću (Age International, 2015). Očekivana dužina života sa navršениh 60 godina u Japanu iznosi još 26 godina, od toga očekivana dužina života provedenih u dobrom zdravlju iznosi 20,3 godine, u Srbiji je očekivana dužina života sa navršениh 60 godina je dodatnih 19 godina, od toga očekivana dužina života provedena u dobrom zdravlju je još 15,7 godina (HelpAge International, GAWI, 2014).

S tim u vezi moramo biti svesni i da su potencijalni troškovi povezani sa hronično nezaznim bolestima su u porastu. Procenjuje se da su ekonomski gubici povezani sa tri nezazne bolesti (bolesti srca, moždani udar, dijabetes) u 23 zemlje sa niskim i srednjim primanjima 83 milijarde američkih dolara u periodu od 2006. godine do 2015. godine. Stanovništvo starije od 60 godina je opterećeno ovim bolestima više od 87% (World Health Organization, National Institute on Aging National Institutes of Health, U.S. Department of Health and Human Services, 2011).

U Engleskoj se procenjuje da će godišnji porast troškova zdravstvenih usluga povezanih sa starenjem iznositi 2,3% bruto nacionalnog prihoda, odnosno oko 53 milijardi dolara, dok će porast troškova dugotrajne nege iznositi 1.4% bruto nacionalnog prihoda ili oko 14 milijardi funti (Silcock i Sinclair, 2012).

Institut za javno zdravlje Srbije "Dr Milan Jovanović Batut" 2013. godine sproveo je treće nacionalno istraživanje zdravlja stanovništva. Istraživanje sadrži podatke o zdravstvenom stanju, korišćenju zdravstvene zaštite i upotrebi lekova. Istraživanje sadrži i podatke o zdravstvenom stanju starijeg stanovništva. U Srbiji 22,4%, starijih osoba procenilo je sopstveno zdravlje kao vrlo dobro i dobro, 40,2% kao loše ili vrlo loše. Najveći broj onih koji svoje zdravlje procenjuje kao loše ili vrlo loše su osobe sa najnižom školskom spremom i najsiromašniji. Što se tiče učestalosti hronično nezaznih bolesti u ovoj populaciji stanovništva, podaci su sledeći: povišen krvni pritisak ima **65,6%** starijih, povišene masnoće u krvi **22%**, šećernu bolest **17,8%**, simptome depresije ima **10,8%** starijih, hroničnu respiratornu bolest ima **8,4%** i astmu **6,8%**.

Tri četvrtine starijeg stanovništva, 75,8%, izjavilo je da ima neku dugotrajnu bolest ili zdravstveni problem. Ozbiljne teškoće u obavljanju svakodnevnih kućnih aktivnosti ima 33,6%, a 11,1% ima problema u obavljanju aktivnosti lične nege.

U istraživanju su dati podaci i o povređivanju starijih, koji je jedan od značajnih javnozdravstvenih problema i uzroka smrtnosti. Najčešće mesto povređivanja je kuća starije osobe, što znači da se okruženje treba prilagoditi starijim osobama kako bi se u što većoj meri prevenirali povrede. U 2013. godini povredilo se 6% starijih, a 67,3% primilo medicinsku pomoć. Zabrinjavajući podatak je da samo 8,7% starijih primilo vakcinu protiv sezonskog gripa tako da se Srbija nalazi na dnu liste sa najmanjim procentom starijih koji se vakcinišu. Dve trećine starijih je zadovoljno zdravstvenom službom (Boričić, et al., 2014).

Hronične bolesti nesrazmerno pogađaju starije osobe i povezane su sa invaliditetom, smanjenim kvalitetom života i povećanim troškovima zdravstvene i dugotrajne nege. Danas oko 80% starijih ima bar jedno hronično stanje, a 50% imaju najmanje dva (National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, 2009).

Sa starenjem se povećava i rizik od invalidnosti. Invalidnost predstavlja kompleksan pojam i odnosi se ne samo na fizičku invalidnost, već uključuje i senzorna oštećenja (oštećenja sluha ili vida), kao i poremećaje mentalnog zdravlja (najčešće depresije i demencije). Prevalencija invalidnosti među osobama mlađim od 18 godina je 5,8 %, među osobama od 65 do 74 godina starosti, dolazi do povećanja stope do 44,6%, ova stopa raste do 63,7% među osobama uzrasta od 75 do 84, a među osobama starijim od 85 godina je 84,2% (Age International, 2015). Podaci poslednjeg popisa u Srbiji pokazuju da stariji od 65 godina čine 60,3% populacije osoba sa invaliditetom i 27,6% ukupne populacije starosti 65 i više godina. Ovi podaci su u skladu sa očekivanjima da se poteškoće javljaju sa starenjem. Prosečna starost osoba sa invaliditetom u Srbiji iznosi 66,9 godina (63,8 kod muškaraca i 69,1 kod žena) (Republički zavod za statistiku, 2014).

Izazov je kako zdravstvene usluge učiniti dostupnijim i kvalitetnijim, istovremeno kontrolišući troškove sistema.

Sa produženjem ljudskog veka povećava se rizik od demencije. Demencija predstavlja jedan od najvećih socijalnih, zdravstvenih i ekonomskih kriza 21. veka. Globalno gledano svaka deveta osoba preko 65 godina ima dijagnostikovanu Alchajmerovu bolest, a taj broj proporcionalno raste sa godinama, tako da svaka četvrta osoba preko 85 godina boluje od Alchajmerove bolesti. Procena je da će se do 2050. godine broj osoba koje žive sa demencijom povećati sa 36 miliona na 115 miliona. Od ukupnog broja osoba koje žive sa demencijom u svetu, 58 % živi u zemljama sa srednjim i niskim bruto nacionalnim dohotkom, među koje spada i Republika Srbija. Očekuje se da će se taj procenat uvećati na 71 % do 2050. godine. Čak i u visokorazvijenim zemljama dijagnostikovano je 20 do 50% osoba sa demencijom. Demencija dovodi do potpune zavisnosti starijih osoba od tuđe nege i pomoći i uzrokuje ogromne troškove za pojedinca, porodicu i društvo (Alzheimer Disease International, 2015).

Prema proceni Udruženja građana Alchajmer, broj obolelih osoba od Alchajmerove bolesti u Srbiji je 13% od ukupne populacije starijih od 65 godina. Poražavajući podaci su da u Srbiji samo 4% dijagnostikovanih pacijenata uzima adekvatnu terapiju (prema podacima o potrošnji lekova i proceni broja obolelih od Alchajmerove bolesti). U Republici Srbiji ne postoji Registar obolelih od Alchajmerove bolesti (Udruženje građana Alchajmer, 2012).

Troškovi povezani sa demencijom su procenjeni na 604 milijardi US\$ u 2010 godini. Starije osobe sa demencijom su generalno "nevidljive" u javnozdravstvenom planiranju. Istraživanja pokazuju da polovina ovih troškova pada na teret porodice obolelog. Jedna od najvažnijih

preporuka je upravo rana dijagnoza, koja ostavlja mogućnost starijim osobama da mogu na vreme da same donesu važne odluke koje se odnose na njihov život (HelpAge International, 2012).

Rezultat sve većeg stepena pogoršanja zdravlja u kasnijem životnom dobu je povećanje potreba za uslugama dugotrajne nege nakon 80-te godine života. Dugotrajna nega predstavlja skup različitih usluga koje za cilj imaju da zadovolje medicinske i nemedicinske potrebe osoba sa hroničnim bolestima, osobe sa nekim stepenom invalidnosti tj. sve one osobe koje ne mogu da se samostalno brinu o sebi izvestan duži vremenski period. Invalidnost se ovde posmatra preko mogućnosti da se samostalno izvršavaju aktivnosti dnevnog života (Activities of Daily Living, ADL) kao što su kupanje, oblačenje, mobilnost, ishrana i dodatno preko instrumentalnih aktivnosti dnevnog života (Instrumental Activities of Daily Living IADL), gde spadaju mogućnost održavanja kuće, uzimanje lekova, spremanje obroka, nabavka, upotreba telefona i drugih kanala komunikacije, upravljanje novcem... Usluge dugotrajne nege su pre svega bazirane na radu tako da će cena sistema dugotrajne nege rasti sa porastom broja starijih osoba u populaciji.

Danas se optimalnim modelom dugotrajne nege smatra pružanje usluga u zajednici i to kako sa stanovišta dostojanstva starije osobe tako i sa stanovišta troškova usluge. U slučajevima kada dugotrajna nega u okviru zajednice nije moguća ili je korisnici ne žele, smeštaj u ustanovama će biti prilagođen potrebama pojedinca. Unapređenjem nege u zajednici mnogim ljudima će omogućiti da duže žive u svojim domovima, što doprinosi njihovoj društvenoj uključenosti i ličnom blagostanju. Takođe važno je imati na umu da se tako smanjuju troškovi kako za pojedince, tako i za državu. Budući da sve veći teret nege pada na neformalne negovatelje, važno je da oni imaju obezbeđenu podršku. Poznavanje potreba negovatelja i pružanje podrške u sprovođenju obaveza može dovesti do smanjenog korišćenja usluga smeštaja u ustanovama, a samim time i smanjenja troškova. Povrh svega, podrška neformalnim negovateljima, poput obuka ili druge vrste savetovanja, doprinosi boljem kvalitetu nege. U Sjedinjenim Američkim Državama procenjuje se da je ekonomska vrednost rada neformalnih negovatelja u 2009. godini iznosila 450 milijardi dolara (Feinberg, et al., 2011). Najčešće, neformalnu negu pružaju deca ili supružnik. U Evropskoj Uniji, procenat dece koja pružaju ličnu negu roditeljima je najviši u Portugalu, Španiji i Republici Češkoj, gde je taj procenat veći od 50. Postoji značajna predominantnost žena među negovateljima. Takođe migranti su važan izvor usluga formalne i neformalne nege, koji treba priznati i kroz migraciju adekvatno regulisati odgovarajućim političkim odlukama i zakonima (de la Maisonneuve i Oliveira Martins, 2013).

U cilju garantovanja izbora za korisnike i njihove porodice, važno je da budu dostupne različite opcije nege. U kontekstu neformalne nege, to znači da opcije za uravnoteženje pružanja nege i mogućnosti učestvovanja na tržištu rada budu na neki način formalno regulisane. U kontekstu formalne nege, dostupnost znači da u gradovima, ali i u ruralnim oblastima, postoji izbor različitih tipova nege, tako da korisnici imaju mogućnost izbora nege koja je prilagođena

njihovim potrebama, bilo da je to formalna, neformalna ili nega u okviru smeštaja u ustanovi. Dugotrajna nega treba da bude u skladu sa definisanim standardima kvaliteta, bezbednost okruženja i edukovani negovatelji su ključni element kvalitetne nege.

Dugotrajna nega se može finansirati ili direktno iz budžeta ili kroz sistem obaveznog osiguranja. Ovo drugo rešenje pored očigledne prednosti da postoji relativno jasna situacija sa koliko sredstava se raspolože, ima najmanje dva problema. Prvi je da uvođenje praktično još jednog doprinosa poskupljuje rad, tako da je pitanje koliko vlade imaju volju za ovakvim rešenjem u situaciji recesije i visoke nezaposlenosti. Drugi razlog je što je ovakvo rešenje značajno manje fleksibilno. Ukoliko se dugotrajna nega finansira iz budžeta, generalno postoje dva modela. Prvi je univerzalni model gde se usluge dobijaju ukoliko se ustanovi potreba za njima i drugi je targetirani gde se u obzir uzimaju primanja ili ukupna imovina osobe kojoj je potrebna nega. Pošto svako targetiranje sa sobom nosi troškove administriranja treba voditi računa i tom dodatnom trošku. U svakom slučaju ne postoji jedan univerzalno primenjiv model dugotrajne nege (OECD/European Commission, 2013).

U studiji Svetske banke iz 2007. godine „Od crvenog ka sivom“, Srbija se ubraja u ostarele zemlje koje kasne u reformskim procesima. Ovde se navodi da problemi sa kojima će se Srbija suočiti nisu posledica samog fenomena demografske tranzicije već pre svega nerazvijenog odgovora na ovaj fenomen. Koncept dugotrajne nege svakako spada u odgovore država na izazove sve većeg broja starijih osoba (Chawla, et al., 2007).

Glavni zadatak u ovoj oblasti je produžiti godine života provedene u zdravlju i smanjiti broj godina života provedenih u bolesti i invalidnosti, tj. godina opterećenih bolešću, a sa druge strane omogućiti starijim osobama sa funkcionalnim problemima adekvatne usluge podrške. Dobro zdravlje u starosti omogućuje ljudima da ostvare svoje potencijale i da što duže ostanu nezavisni i socijalno uključeni u život zajednice. Loše zdravlje ne samo da utiče na kvalitet života pojedinca, već utiče i na porodicu starije osobe koja mora da obezbedi negu, bilo kroz lično angažovanje jednog člana ili kroz plaćanje usluga nege i lečenja (Age International, 2015).

Unapređenje zdravlja kroz otklanjanje faktora rizika (duvan, krvni pritisak, alkohol, holesterol, prekomerna fizička težina, mali unos voća i povrća i fizička neaktivnost) i prevenciju bolesti doprinosi unapređenju zdravlja i poboljšanju kvaliteta života. Zdrava ishrana, fizička aktivnost, smanjenje stresa, kao i pristup preventivnoj zdravstvenoj zaštiti, doprinose povećanju godina provedenih u zdravlju. Zdravstveno preventivne mere za sve starosne grupe redukuju troškove lečenja i nege tokom čitavog života, a posebno u starijem dobu (UNECE, 2010).

Svetska zdravstvena organizacija s tim u vezi smatra da pretpostavke za zdravlje (mir, stanovanje, obrazovanje, hrana, prihod, stabilan ekosistem, održivi resursi, socijalna pravda) ne može osigurati zdravstveni sektor, već je neophodna zajednička akcija različitih sektora. Posebno važna stavka odnosi se na promociju zdravlja koja podrazumeva osposobljavanje lju-

di da povećaju kontrolu nad svojim zdravljem i da ga unaprede (World Health Organization, 1986).

Svesni smo mnogih ograničenja, zabluda i stereotipa koji dovode do nepovezanog odgovora na zdravstvene potrebe starijih. Prvi korak je promena paradigme kako bi se shvatilo da ulažući u zdravlje mi investiramo, a ne pravimo troškove sistemu. Ovom investicijom imamo ekonomski povraćaj, jer investirajući u zdravlje, smanjujemo troškove nege i poboljšavamo kapacitet porodica. Jedan od fokusa je smanjenje hronično nezazaznih bolesti i fokusiranje na prevenciju tokom celog života. Neophodno je izgraditi sistem koji promovise dobro zdravlje i zdrave stilove života tokom celog životnog ciklusa (Age International, 2015). Ulaganje u javno zdravlje je najisplativija investicija.

Na kraju, ne sme se izgubiti iz vida ni perspektiva ljudskih prava. Evropska povelja o fundamentalnim pravima u članu 25 utvrđuje pravo starijih da žive nezavisno i dostojanstveno sa mogućnošću učešća u kulturnom i društvenom životu.

U studiji Svetske banke “Zlatno starenje u Evropi i Centralnoj Aziji” preporuke su promovisanje zdravog starenja, aktivnog starenja i prosperitetnog starenja. Potrebno je krenuti od dijagnostikovanja problema ka formulisanju održivih rešenja (Bussolo, et al., 2014).

Aktivno starenje

Imajući gorenavedeni kontekst u vidu, jasno je zašto koncept aktivnog starenja predstavlja jednu od najvažnijih komponenti globalne strategije koja treba da bude odgovor na demografsko starenje. Svi relevantni međunarodni dokumenti koji se bave starenjem insistiraju na promovisanju koncepta aktivnog starenja.¹

Svetska zdravstvena organizacija definiše aktivno starenje kao „optimizaciju mogućnosti za zdravlje, participaciju i sigurnost kako bi se poboljšao kvalitet života ljudi u procesu starenja“ (World Health Organization, 2002). Ova definicija predstavlja dvostruki napredak u odnosu na način na koji su se različite politike odnosile prema starosti u prošlosti. Prvo, postoji pomak zasnovan na ideji ljudskih prava koja pomera težište sa pristupa baziranog na potrebama na pristup baziran na pravima. I drugo, starenje se posmatra kao proces u perspektivi čitavog životnog veka, što je posebno važno kada se govori o ranim i kasnim investicijama u aktivno starenje, o čemu će kasnije biti reči. Ova definicija počiva, uslovno rečeno, na tri stuba.

Zdravlje je prvi stub. Veza između zdravlja i kvaliteta života u kasnijim godinama je dobro dokumentovana, pa su i politike koje se fokusiraju na aktivnosti i ambijent koji unapređuju zdravlje značajne za produžetak životnog veka i kvalitet života.

---

¹ Madridski međunarodni akcioni plan za starenje (MIPAA, 2002), Regionalna strategija implementacije (RIS, 2002) kao i preporuke Ministarskih konferencija u Leonu (2007) i Beču (2012). Evropski parlament je 2012. godinu proglasio Godinom aktivnog starenja i međugeneracijske solidarnosti.

Participacija kao drugi stub, odnosi se na aktivnosti u socijalnoj sferi, kao što su učešće na tržištu rada, u političkom životu, mogućnosti za doživotno obrazovanje, kao i učešće u drugim aspektima života zajednice (umetnost, volontiranje, religija). Zato su aktivnosti i projekti koji podstiču na povećanje plaćenog i neplaćenog doprinosa društvu nešto što treba podsticati od strane države.

Treći stub je sigurnost. On se odnosi na politike i aktivnosti koje treba da osiguraju dostojanstvo i potrebnu negu onim starijim osobama koje nisu u mogućnosti da to same obezbede.

Koncept aktivnog starenja kao jedan od odgovora na pomenuti izazov, počiva na perspektivi čitavog ljudskog veka. Detinjstvo, adolescencija i odraslo doba imaju presudan uticaj na kvalitet života u trećem ili četvrtom dobu. Način na koji starimo nije unapred zadat i može se uticati na njega. Aktivnosti koje podstiču aktivno starenje su se pokazale efikasnim u pogledu kvaliteta života u starosti, mada njihova efikasnost opada sa godinama života. Zato treba razlikovati dve vrste investicija u aktivno starenje: rane (detinjstvo, adolescencija, mlade odraslo doba) i kasne (srednje i kasno odraslo doba). Kod osoba sa manjim zdravstvenim rizikom, kasnije dolazi do značajnog narušavanja zdravlja (Vita, et al., 1998). Iako se ovde pre sve govori o investicijama na nivou pojedinca, potrebno je da postoje investicije i na nivou društva (politike ili institucije koje podstiču aktivno starenje kao i adekvatna socijalna i zdravstvena zaštita).

Rane investicije, pogotovo one tokom školovanja, imaju temeljan i dugotrajan efekat. Moglo bi se reći da rane investicije u aktivno starenje imaju veće prinose (produženje životnog veka, pojavljivanje funkcionalnih nedostataka u kasnijim fazama života, veća participacija u socijalnoj sferi). Najvažnija rana investicija jeste investicija u obrazovanje. Preko obrazovnog statusa se reflektuju i zdravlje (socio-ekonomski status je u relaciji sa obrazovnim statusom i ima snažan uticaj na zdravlje), participacija (obrazovni status bitno utiče na procenat participacije starijih kroz rad ili volontiranje) i sigurnost (obrazovanje utiče i na prihode tokom čitavog života).

Kasne investicije su manje efikasne od ranih, ali ipak imaju pozitivan uticaj na kvalitet života u starosti. Iako je prevalenca hroničnih bolesti u porastu, istovremeno dolazi do kompresije morbiditeta koji se odnosi na invalidnost ili ozbiljna umanjena funkcionalnog zdravlja, tako da se značajno umanjeno zdravlje javlja sve kasnije u životu (Fries, 1980). Fizička aktivnost i prilagođena ishrana kao i izbegavanje štetnih uticaja pušenja i alkohola su primeri kasnih investicija u aktivno starenje. Pokazano je da fizička aktivnost ima pozitivan uticaj i na kognitivne procese, kao i na osećaj zadovoljstva sopstvenim životom (Tesch-Roemer, 2012). Kada je u pitanju participacija, borba protiv usamljenosti predstavlja jednu od najvažnijih kasnih investicija. Pristup tržištu rada i fleksibilne godine penzionisanja, fleksibilno radno okruženje kao i mogućnosti za volontiranje, predstavljaju važne systemske kasne investicije. Kada je u pitanju sigurnost, ključni su obezbeđivanje adekvatnih prihoda, kao i pristup uslugama bez obzira na socijalni status.

Starenje i finansijska sigurnost

Prihod u starosti, pored očuvanog zdravlja i učešća u društvenom životu, predstavlja jedan od ključnih elemenata kvaliteta života u starosti (HelpAge International and the Center for Financial Inclusion at Accion, 2015). Demografsko starenje dovodi u pitanje održivost penzionih sistema u formi u kojoj oni sada postoje. Sa jedne strane je sve veći broj starijih osoba koje duže vremena primaju penziju, a sa druge strane proporcionalno sve je manji broj osoba u radno aktivnom dobu koje uplaćuju doprinose u penzioni sistem (International Monetary Fund, 2005). U dokumentu Evropske komisije koji se bavi adekvatnim, sigurnim i održivim penzionim sistemima, preporučuje se pet pravaca reformisanja postojećih penzionih sistema. Prvi je povezivanje godina penzionisanja sa produžetkom očekivanog životnog veka, drugi se odnosi na restriktivan pristup ranom penzionisanju, treća preporuka je podržavanje dužeg ostanka na tržištu rada kroz koncept "doživotno učenje", prilagodavanje uslova rada starijim radnicima kao i koncept zdravog i aktivnog starenja. Četvrti se odnosi na izjednačavanje starosne granice žena i muškaraca, a peti govori o razvoju dopunskih formi štednje kako bi se uvećali prihodi u starosti. Iako je očigledno da je nužno reformisati postojeće penzione sisteme i prilagoditi ih demografskom starenju populacije, istovremeno je važno da se teret brige za obezbeđivanje adekvatnih prihoda u starosti ravnomerno raspodeli između države i pojedinca (European Commission, 2012).

Kada se govori o finansijskoj sigurnosti u starosti, važno je da se ne izgube iz vida starije osobe koje su u većini slučajeva radile u neformalnom sektoru i nisu ostvarile prava na penziju. Ovo je doprinelo razvoju ideje o obezbeđivanju minimuma socijalne sigurnosti (social protection floor) koji bez obzira na radnu istoriju i doprinose država treba da garantuje svakom pojedincu – uključujući starije. Ova ideja treba da obezbedi ispunjavanje suštinskih garancija ljudskih prava formulisanih kroz međunarodne sporazume (International Labour Office, World Health Organisation, 2009). Jedan od modela kojim se ovo može obezbediti starijim osobama je uvođenje univerzalnih, nedoprinosnih penzionih šema koje bi bile finansirane direktno iz nacionalnog budžeta.

Pokrivenost penzijama žena u Latinskoj Americi iznosi 52%, a muškaraca 62%. U Zapadnoj Evropi pokrivenost žena penzijama je značajno viša – 86%, a muškaraca 99% (HelpAge International, GAWI, 2014). U Srbiji pokrivenost starosnim penzijama žena je 79,3%, a muškaraca 93,3% (Matković i Stanić, 2014).

U Srbiji su starosni penzioneri u manjem riziku od siromaštva u poređenju sa opštom populacijom, a ovaj trend se sa uticajem ekonomske krize i visokom nezaposlenošću još više ispoljava. Međutim, ako se uračunaju i starije osobe koje nisu ostvarile pravo na penziju, ova slika se donekle menja i po podacima iz 2007. godine procenat osoba u opštoj populaciji koje su živele ispod linije siromaštva bio je 8,8 procenata a kod starijih je bio deset procenata. U 2010. godini

ovaj odnos se menja tako da je procenat osoba u opštoj populaciji (starosti 0-64) iznosio 9,5% dok je kod osoba starijih od 65 godina iznosio 7,9%. Ovo se može tumačiti pre svega efektima ekonomske krize. Imajući ovo u vidu, mora se osmisliti efikasan način da se osobama koje nisu ostvarile pravo na penziju obezbede određena primanja kako bi im se garantovao minimum dostojanstvenog življenja (Matković i Stanić, 2014).

U ovom trenutku pokrivenost starijih u Srbiji penzijama je oko 85 procenata, što govori da bi razvijanje univerzalne nedoprinosne penzione šeme bilo skupo i neefikasno, ali je važno da se pronade model da se dosegne nedostajućih 15% starijih. Procenjuje se da oko 100.000 osoba starijih od 65 godina u Srbiji ima prihode niže od administrativne linije siromaštva ili nema nikakve prihode. Iskustvo sa postojećim sistemom novčane socijalne pomoći govori da zbog komplikovane administrativne procedure sadašnji modelu nisu efikasni – samo oko 11.000 starijih ostvaruju pravo na tu vrstu pomoći (Matković i Stanić, 2014).

Takođe treba imati na umu da veliki broj stanovništva koje je trenutno u radno aktivnom dobu ili daje minimalne doprinose u penzioni fond ili ne daje nikakve – delom zbog nezaposlenosti a delom zahvaljujući radu u sivoj ekonomiji. U 2013 godini je osiguranjem pokriveno svega 49,2% osoba između 20 i 65 godina. Ove će osobe uvećati broj socijalno ugroženih starijih osoba u Srbiji kada uđu u penziju (Matković i Stanić, 2014).

Pravo na finansijsku sigurnost u starosti utemeljeno je u dokumentima o ljudskim pravima i međunarodnim standardima rada. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima u članu 25 garantuje socijalnu sigurnost onima koji nisu u stanju da rade iz razloga bolesti, invalidnosti, materinstva, povreda na radu, nezaposlenosti i starosti (International Labour Organization, 2014).

Starije osobe i zapošljavanje

Demografsko starenje postavlja velike izazove pred društva koja se suočavaju sa ovim fenomenom.

Jedan od načina da se odgovori na ovaj izazov jeste i produženje radnog veka. Državni penzioni sistemi se u većini evropskih zemalja zasnivaju na međugeneracijskoj solidarnosti, što znači da doprinosi današnje generacije radno sposobnog stanovništva predstavljaju izvor za finansiranje penzija današnje generacije penzionera. Ekonomska kriza, visoki procenat nezaposlenosti mladih od 30 godina i pre svega odnos zaposlenih i penzionera, čine ove sisteme neodrživim ukoliko ne budu temeljno reformisani. Produženi radni vek će biti jedna od nezaobilaznih mera u reformi penzionih sistema u Evropi. U Britaniji se već planira pomeranje starosne granice za penzionisanje na 66 godina i za žene i za muškarce do 2020. godine, a da se do 2028. ova granica pomeri na 68 godina starosti. Slične reforme penzionog sistema se očekuju i u drugim zemljama koje su u procesu demografske tranzicije.

Ne postoji saglasnost oko definicije starijeg radnika, naime u zavisnosti od autora stariji radnici se definišu kao osobe u rasponu od 45 do 60 godina života. U svakom slučaju, stariji radnici predstavljaju sve brojniji segment radno sposobnog stanovništva i istovremeno segment čija brojnost najbrže raste u odnosu na ostale dobne grupe. U razvijenim zemljama oko 20% radno sposobnog stanovništva čine radnici stariji od 60 godina. Ovakav trend će se nastaviti tako da će udeo starijih radnika 2050 godine iznositi 33% (Ross, 2010).

Učestalost povreda na radu kod starijih radnika je ista ili čak manja nego kod ostalih dobnih grupa, ali posledice povređivanja su ozbiljnije, što za rezultat ima duže odsustvovanje sa posla (U.S. Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Health Statistics, 2012). Za opštu populaciju prosek je 8 dana u poređenju sa 12 dana za osobe starije od 55 godina i 18 dana za starije od 65 godina. Uprkos ovoj razlici u broju dana odsustvovanja sa posla ne postoje značajne razlike između starosnih grupa u radnim rezultatima po povratku na posao. Kada su pitanju povrede sa smrtnim ishodom, stopa smrtnih ishoda kod starijih od 65 godina je tri puta veća nego kod mladih radnika. Istraživanja ukazuju da mladi radnici imaju veći rizik od povređivanja, dok stariji radnici imaju veći rizik od povreda sa smrtnim ishodom (Crawford, et al., 2010, p. 189).

Gorenavedeno ukazuje da je procesu prilagođavanja uslova rada ali i tržišta rada sve većem broju starijih radnika potrebno pristupiti ne samo unapređivanjem uslova rada, već i promenama zakonskog okvira (fleksibilno penzionisanje, zabrana diskriminacije na osnovu godina života), promovisanjem celoživotnog učenja i promovisanjem koncepta aktivnog starenja.

Odluka starijih radnika da odlože odlazak u penziju nije motivisana samo finansijskim razlozima već i međusobnim odnosom između očuvanosti funkcionalnih kapaciteta pojedinca, vrstom posla, zdravstvenog stanja kao i u kojoj meri je moguće prilagoditi uslove rada kapacitetima starijeg radnika (UNECE, 2011). U faktore koji povećavaju verovatnoću ranijeg penzionisanja mogu se svrstati smanjenje radne sposobnosti, porast telesne težine, smanjena fizička aktivnost, kao i organizacione promene. Unapređenje ergonomije radnog mesta je važno kako bi stariji radnici mogli optimalno da koriste svoje kapacitete. Adekvatno osvetljenje ima važnu ulogu u prilagođavanju radnog mesta starijim radnicima. Imajući u vidu da se stariji radnici češće povređuju usled padova i da su frakture kao posledica padova takođe češće, važno je otkloniti moguće rizike iz radne sredine (npr. klizavi podovi).

Pored prilagođavanja fizičkog okruženja starijih radnika važno je i prilagođavanje radnog vremena potrebama starijih radnika. Skraćeno radno vreme može da bude važan podsticaj za odlaganje odlaska u penziju, kao i mogućnost rada od kuće.

Zakonski okvir je važan kako bi se stariji radnici motivisali da ostanu duže radno aktivni. U tom smislu važno je imati legislativu koja onemogućava diskriminaciju na osnovu godina starosti i efikasne institucije koje se brinu o implementaciji ovih zakona. Naravno, bilo bi naivno

očekivati da će diskriminacija nestati samo donošenjem odgovarajućeg regulatornog okvira. Potrebno dovoditi u pitanje dobne stereotipe, kao i promovirati pozitivne aspekte starenja i doprinos starijih osoba društvu.

Takođe, reforme penzionog sistema su neophodne. Ovde nije dovoljno samo pomeriti granicu odlaska u penziju, već i doneti niz mera koje olakšavaju starijim radnicima da ostanu aktivni. Tu se najpre misli na fleksibilna rešenja koja bi regulisala odlazak u penziju. Ovde se pre svega misli na ukidanje zakonom obavezujućih godina kada se odlazi u penziju, odnosno uvođenje starosne granice kada se može izabrati da se ode u penziju. Ovo je važno ne samo zbog ekonomskih efekata već i činjenice da su istovremeno i ranije od očekivanog penzionisanje kao i produžen radni vek uprkos očekivanju da se ode u penziju značajno mogu uticati na razvijanje depresivne simptomatologije kod starijih radnika (Falba, et al., 2009, p. 175). Fazno penzionisanje sa postepenim smanjivanjem broja radnih sati takođe može delovati stimulatивно na starije radnike. Ovde je možda važno primetiti da je penzija sve manje konačno stanje i da će sve češća pojava biti stariji radnici koji se aktiviraju na tržištu rada iz statusa penzionera. Ova pojava je poznata i kao “nepezionisanje” (“unretirement”).

Globalni indeks starenja meri kvalitet života i dobrobiti starijih širom sveta i u 2014. godini je prikupljanjem i obradom podataka pokrio 91% svetske populacije starijih iz 96 zemalja. Najniža pozicija za Srbiju je upravo u domenu zapošljavanja i celoživotnog učenja, i tu se Srbija nalazi na 92. mestu. Podaci su pokazali da je samo 33% starijih radnika (iznad 55 godina života) zaposleno. Postojali su pokušaji države da se subvencionise zapošljavanje starijih radnika, ali to nažalost nije uspelo, pa nam preči još jedan veliki problem: kada se ovi radnici penzionišu, njihova penzija će biti minimalna i oni i njihove porodice nalaziće se na ivici egzistencije (HelpAge International, GAWI, 2014).

Sve ove činjenice zahtevaju intervencije na različitim nivoima: promene zakonodavnog okvira (starosna diskriminacija, penzioni sistemi), promene načina na koji se dizajnira obrazovanje (koncept doživotnog učenja) i što je možda najvažnije, unapređivanje zdravlja pojedinca (koncept aktivnog starenja). Takođe, potreban je i napor različitih struktura društva (država, stručna javnost, sindikati, civilni sektor, ali i udruženja samih starijih osoba) kako bi se doveli u pitanje diskriminatorni stereotipi o starijim radnicima kao manje vrednim. Stariji radnici donose iskustvo i pouzdanost, čime mogu da kompenzuju gubitke određenih sposobnosti koji su neumitno povezani sa procesom starenja.

Stariji i ekonomski doprinos

Najmanje polovina globalnog stanovništva koje je starije od 60 godina i dalje je ekonomski aktivna, dok trećina starijih između 70. i 74. godine i petina onih iznad 75. godina starosti i

dalje radi. Održavanje aktivnog i nezavisnog života što je duže moguće je ključno za starije ljude i za društvo. Kada su resursi oskudni, njihovo aktivno ekonomsko učešće postaje još bitnije (IFRC, 2007).

Jedan od glavnih trendova u UNECE Regionu (Evropa i Severna Amerika) je povećanje broja žena koje brinu o svojoj deci, ujedno i o ostarelim roditeljima (tzv. sendvič generacije). Takođe postoji i trend povećanja broja starijih osoba koje brinu o unucima, jer su im radno sposobna deca ili zaposlena ili emigrirala u potrazi za poslom. U nekim zemljama pokazalo se da su starije osobe "bolje prošle" od drugih grupa tokom ekonomske krize, pa imamo situaciju da starije osobe izdržavaju (stanovanje, finansijska podrška) mlađe radno sposobne koji nemaju zaposlenje ili su dobili otkaz na tržištu rada (Velika Britanija, Holandija, Moldavija) (UNFPA, 2014).

Podaci nam jasno ukazuju da bake i deke daju svoj doprinos razvoju time što brinu o unučićima, i to ne samo u zemljama u razvoju, već je briga o unučićima prisutna i u razvijenim zemljama. U Italiji i Grčkoj, na primer, gotovo četvrtina baka i deka se stara o svojim unucima, i to oko 30 sati nedeljno. Istraživanje "Baka i deka plus" u Evropi pokazalo je da se jedna od tri porodice oslanja na „baka i deka servis" (Grandparents Plus, 2013).

Kada računamo finansijski doprinos starijih osoba, ne treba zaboraviti i ulogu starijih kao volontera kroz različito angažovanje u zajednici. Stariji poseduju veštine, znanja i iskustva koja su značajna za razvoj porodice i zajednice.

Sa druge strane, stariji postaju i sve veća i moćnija potrošačka grupa sa specifičnim potrebama koje prati i kupovna moć. Ekonomska integracija starijih je moguća samo ako se vodi računa o potrebama, interesovanjima i željama starijih. A to je moguće ako se uspostavi odgovarajuća zaštita starijih potrošača i njihovo osnaživanje kako ne bi bili diskriminisani. Kreatori politika treba da vode računa i o specifičnostima starijih osoba, jer mnogi stariji ljudi su akumulirali sredstva koja bi mogli da iskoriste za potrošnju. "Dizajn za sva doba" mogao bi da olakša i poboljša kvalitet života starijih osoba (UNECE, 2009).

Za zdravu ekonomiju važno je znati da starije osobe kao vlasnici domaćinstva potroše oko 176 milijardi dolara na robe i usluge. Potrebno je prilagoditi javni prevoz starijim osobama, omogućiti pristupačne lokalne prodavnice i servise, adaptirati domaćinstva i time smanjiti rizik od padova i najvažnije podsticati starije da što duže ostaju ekonomski aktivni (The Housing and Ageing Alliance, 2008).

Istraživanje koje je sprovedla dobrotvorna organizacija iz Velike Britanije Kraljevski volonterski servis, jedan je od prvih pokušaja da se kvantifikuje uloga starije generacije. Uzimajući zajedno poreske uplate, potrošnju, uloga koju stariji imaju kao neformalni pružaoci socijalnih usluga i volontiranje, procenjuje se da je doprinos starijih osoba ekonomiji Velike Britanije veći za oko 59 milijardi dolara nego što primaju kao državne penzije, socijalne i zdravstvene usluge (Brindle, 2011).

Starije osobe i diskriminacija u kriznim i vanrednim situacijama

Od 2000. godine, broj nastradalih tokom prirodnih nepogoda premašio je 1,1 milion ljudi, a ujedno ovim katastrofama pogođeno je preko 2,7 milijardi ljudi. Druga posledica je uticaj na ekonomiju. Tokom poslednjih 12 godina ukupna šteta je iznosila 1,3 biliona dolara, i ovaj trend nastavlja da raste i u proseku iznosi 100 miliona dolara godišnje tokom poslednje decenije (UNISDR, WMO, 2012). Kada je u pitanju Srbija, šteta tokom poslednjih poplava u maju iznosila je preko 2 milijarde američkih dolara (Centre for Research on the Epidemiology of Disasters, 2009).

U 2005. godini, 75 % onih poginulih tokom uragana Katrina u Sjedinjenim Američkim državama su stariji od 60 godina, a 2011. godine tokom cunamija u Japanu, od ukupnog broja poginulih 56 % su starije osobe. Sa druge strane poražavajući su podaci koji pokazuju da je samo 0,2 % humanitarne pomoći tokom vanrednih situacija ciljno namenjeno starijim osobama (Age International, 2015).

Govoreći o starenju populacije nikako ne smemo zaboraviti deo koji se odnosi na vanredne situacije. Dosadašnje iskustvo nas uči da starije osobe spadaju u najugroženiju kategoriju i da su u ovim situacijama pod većim rizikom od zanemarivanja, povreda, bolesti i smrti. Ipak, vlade kao i civilni sektor često previđaju potrebe starijih osoba. Time stariji ostaju nevidljivi, često se previđaju u razvoju i delovanju u nesrećama i njihov potencijal se ne uzima u obzir, iako znamo da je njihovo znanje u ovakvim situacijama najveća vrednost. Sve ovo može da vodi ka diskriminaciji od strane pojedinaca, ali i nečinjenje od strane države je jedna vrsta diskriminacije. Između ostalog, četiri važna faktora rizika koji mogu da dovedu do diskriminacije nad starijima tokom vanrednih situacija su: 1. ograničenja u mandatu agencija; 2. nedostatak adekvatnih podataka; 3. nedostatak posebnih zakona ili politika koji se odnose na starije; 4. neadekvatni resursi. Potrebno je unaprediti politike i smanjiti faktore rizika kako bi se stariji uključili i bili punopravni članovi društva kome su resursi potrebni (IFRC, 2007).

Zbog smanjene pokretljivosti nekih starijih osoba otežana je njihova brza evakuacija i sposobnost samozaštite od povreda. Pored ovog postoji još nekoliko stvari o kojima treba voditi računa. Hitna distribucija hrane svuda u svetu retko je prilagođena posebnim potrebama starijih ljudi i njihovim specifičnim zahtevima ishrane. Nakon katastrofe fokus je na prvoj pomoći, ali srednjoročno gledano zdravstveni sistem mora da odgovori na tekuće zdravstvene potrebe starijih ljudi. Treba voditi računa o obezbeđivanju lekova koje su možda zaboravili da ponesu, moramo prilikom evakuacije i u prihvatnim centrima voditi računa i o štapovima, naočarima, slušnim aparatima i pelenama za odrasle. Za starije je teško i prilagodavanje na život posle katastrofalnih događaja koji podrazumeva ostajanje u prihvatnom centru. Pod rizikom i u potencijalno lošijem položaju su stariji koji žive u izolovanim ruralnim sredinama do kojih je teško doći, naročito u prirodnim katastrofama kada se dešava da ostanu odsečeni od sveta.

Starenje kao mogućnost i izazov

Iako postoje razlike među zemljama, postoje i neke zajedničke karakteristike. Glavna karakteristika podrazumeva troškove potencijalno rastuće socijalne i zdravstvene zaštite koje su povezane sa ovim demografskim promenama. Kapacitet javnog sektora da podrži takve troškove i u najrazvijenijim zemljama dovodi se u pitanje. U skladu sa tim vlade širom sveta treba da pokušaju da na najracionalniji način odgovore na demografske promene i prilagode servise i usluge novonastaloj situaciji. Shodno tome, sve veći je naglasak na identifikovanje onog što se smatra "isplativom" merom, a to je jačanje kapaciteta pojedinca, porodice i zajednice. Jačanje pojedinca podrazumeva jačanje ličnih kompetencija i odgovornosti da se razmišlja o svojoj starosti unapred, da se celog života promovise koncept aktivnog starenja koji će omogućiti duži životni vek sa manje godina provedenih u bolesti. Jačanje porodice podrazumeva kreiranje novih usluga i olakšica, koje će omogućiti porodicama da bolje brinu o svojim starijim članovima. I na kraju ali ne manje značajno, jačanje zajednice, što podrazumeva pored institucija i privatnog sektora veće uključivanje podrške koja dolazi iz "civilnog sektora" (Gorman, 2002).

Potrebno je da promenimo ugao gledanja, da starenje posmatramo sa pozitivnog aspekta, da ne posmatramo starije kao teret, već kao trijumf razvoja nauke i društva, ne kao problem, već kao rešenje. Starije osobe poseduju veštine i znanja iz različitih oblasti i potrebno im je omogućiti da ih koriste i budu aktivni i time ne samo da doprinesu poboljšanju kvalitet života pojedinca, već da doprinose i dobrobiti čitave zajednice. Starenje mora da bude deo svih politika, a pre svega politika razvoja ukoliko želimo da odgovorimo na njegove izazove. Moramo shvatiti da "demografija nije sudbina", ali da bi se iskoristile mogućnosti i prevazišli izazovi, potrebne su smele i brze odluke, bazirane i na sadašnjosti i na budućnosti, koje će omogućiti uspešno starenje našeg društva (Age International, 2015).

Kada počinje starost? Definicije starenja

"Stariti nije prijatno, ali je to jedini dosad poznat način da bi se dugo živelo."

Saint-Beuve Augustin Charles, francuski pesnik

Žorž Minoa se pita "Kada je čovek star? Sa 55 godina? 60? 65? 75? Ništa nije nepostoja-nije od obrisa starosti, te fiziološko-psihološko-društvene složenosti. Ima li čovek godine svojih vena, srca, mozga, svog duha ili ličnih podataka? Ili nas to pogled drugih jednog dana svrstava među stare ljude?" (Minoa, 1994).

Kako izgleda starija osoba? Na ovo pitanje ne postoji jedinstven i jednostavan odgovor, jer se ne radi o homogenoj grupi. Starija osoba može biti ili starija žena ili stariji muškarac i aktivna i manje aktivna, pokretna ili polupokretna, zdrava ali i sa hroničnim oboljenjima, radno

sposobna, ali isto tako ima starijih koji teško obavljaju i svakodnevne aktivnosti, može biti vesela, ali i depresivna, može biti gojazna ali i vrlo mršava, može biti borac za svoja prava, ali može biti i potpuno neinformisana o svojim pravima, može živeti u gradu, ali i na selu ili u instituciji, može biti obrazovana ali i neobrazovana, možemo nastaviti sa nabranjem, ali suština je da su velike razlike u ovoj populacionoj grupi.

Starenje je kompleksan i dinamičan proces koji počinje rođenjem, a završava se smrću. Svakako, starenje se ne definiše samo protokom vremena, ali ipak ne postoji jedinstvena definicija starenja. U svakom slučaju bez obzira koliko vam je godina pojedine osobe misliće da ste još mladi, a neko drugi će vas pak doživljavati kao stariju osobu.

Starenje je univerzalno, dešava se svakome, neizbežno je i ne možemo ga zaustaviti, a naravno i ireverzibilno je: nikada ne možemo biti mlađi nego što smo danas.

Ne postoji jedan sveobuhvatan koncept fenomena starenja. Kao što je navedeno starenje je kompleksan fenomen koji nije ograničen samo na aspekt proticanja vremena. Stoga su za razumevanje starenja i pokušaj definisanja starosti važni i fiziološki, socijalni i kulturološki aspekti.

Hronološke definicije polaze od biološke prirode starosti i tiču se različitog stepena funkcionalnog opadanja. Kada se koristi ovaj kriterijum, starost se definiše godinama i počinje u 60. ili 65. godini i zakoni ih prepoznaju kao "starije odrasle" ili "starije građane"; u Srbiji u zakonima se najčešće koristi zastareli termin "stari". Sa ovog stanovišta, starenje podrazumeva promene uloge osobe u društvu, pre svega uloge koja se odnosi na rad i zapošljavanje (Huenchuan i Rodríguez-Piñero, 2011).

Fiziološke definicije polaze od fizičkog procesa starenja i po njima starost je povezana sa hronološkom starošću, ali se ne meri direktno godinama starije osobe. Ove definicije starenja pre svega se odnose na gubitak funkcionalnih kapaciteta i postepenim smanjenjem koštane gustine, tonusa i promene u percepciji. Psihičke promene se manifestuju kako na intelektualnom tako i na emocionalnom i motivacionom planu (Huenchuan i Rodríguez-Piñero, 2011).

Na kraju, kada govorimo o socijalnim definicijama, prvenstveno mislimo na stavove i načine ponašanja koji su prikladni i karakteristični za određene godine života. Ovdje se kao i u slučaju rodne ravnopravnosti radi o kulturno-istorijskom pristupu starenju. Ove definicije se odnose na biološke procese starenja i subjektivnu procenu pojedinca i njegove produktivnosti (Huenchuan i Rodríguez-Piñero, 2011).

Pitanje definisanja starosti nema samo puki akademski značaj. Različite definicije starenja utiču ne samo na percepciju/odnos društva prema starosti, već utiču i na kreiranje javnih politika kao i sistema socijalne i zdravstvene zaštite koje se odnose na starije osobe.

Starenje je u svakom slučaju individualno iskustvo. Različiti opisi starenje rezultat su stvarnog stanja, u toku celog života postoje individualne razlike, koje su praktično najveće u toku starenja. Rezultat su svakako genetičkih faktora, ali i faktora sredine uslova i stila života osobe (Smiljanić, 1987).

Istraživanje koje je sprovedeno u 28 zemalja Evropske Unije (2008/2009) pokušalo je da odgovori na pitanje kako Evropljani doživljavaju sebe i druge kada je reč o starosti, šta misle kada se mladost završava i kada starost počinje. Rezultati pokazuju velike kulturološke razlike među ispitanicima različitih država. Prosečna dob kada starost počinje je 62. godina, što je ispod obaveznih godina za odlazak u penziju. U Grčkoj starost počinje sa 68,2 godine, a u Turskoj sa 55,1 godinom. Mnogo manje konsenzusa bilo je oko pitanja kada se mladost završava, od 34. godine u Švedskoj do 52. godine u Grčkoj. Po mišljenju prosečnog Evropljanina mladost se završava u 40. godini (Age UK, 2011).

Crveni krst Srbije je 2013. godine sproveo pilot istraživanje u 9 opština u Srbiji. Rezultati pokazuju da se u Srbiji po odgovorima ispitanika starost počinje u 61,1 godini, što vidimo da je na nivou evropskog proseka.

Govoreći o starijim osobama mi moramo biti svesni činjenice da govorimo o osobama koje imaju između 60 i 110 godina to je grupa ljudi koja se među sobom razlikuje više nego bilo koja druga dobna grupa.

Prema pojedinim autorima doba starosti se može podeliti u tri stadijuma. Rana starost ili 'mladi stari' je period koji obuhvata starije od 65 do 75 ili 80 godina. Drugi stadijum je period koji je poznat pod nazivom prosečne starosti ili 'stari stari' i obuhvata starije od 75 ili 80 do oko 90 godina; i treći stadijum pozne starosti koji je u literaturi poznat kao "vrlo stari" "veoma stari" ili "najstariji-stari" obuhvata starije od 85 ili 90 godina. Ako bi uporedili stariju osobu od 65 i onu od 95 godina, u ovom poređenju možemo prvo da podemo od brojki. Razlika između njih je 30 godina, tolika razlika u godinama je i između 5-godišnjaka i osobe od 35 godina. Ali mi ipak u prvom poređenju vidimo više sličnosti nego razlike i tu grešimo. Vrlo često se dešava da osoba od 65 godina ima više sličnosti sa sredovečnim nego sa onim koji imaju preko 85 godina, i u fizičkom i psihičkom smislu (Warner Schaie i Willis, 1996).

Mitovi ili predrasude o starenju

Govoreći o starenju i starosti, nažalost postajemo svesni činjenice da i mladi i stariji imaju pogrešnu percepciju starenja koja je povezana sa mitovima, stereotipima i predrasudama. Negativna slika o starijim osobama je put ka starosnoj diskriminaciji i često uvod u nasilje nad starijima.

Podaci pokazuju da 44% građana Evropske Unije smatra da je diskriminacija na osnovu godina veoma ozbiljna, a 35% je prijavilo diskriminaciju na osnovu godina (više nego na osnovu pola ili rase), 51% je pokazalo zabrinutost da poslodavci daju prednost pri zapošljavanju dvadesetogodišnjacima. Poražavajući je i podatak da 57% veruje da osobe starije od 70 godina ne doprinose društvu ekonomski, a 53% svih ispitanika nema prijatelje starije od 70 godina (Age UK, 2011).

Svetska zdravstvena organizacija je 2008. godine suočena sa ubrzanim starenjem populacije posebno one u Evropi produkovala dokument Demistifikacija mitova o starosti, kao vodiča za starije, njihove porodice, pružaoce usluga i političare. Da bi se zadovoljile potrebe ove sve veće grupe, da bi se prilagodili servisi i usluge, da bi se radna mesta prilagodila starijima, potrebno je promeniti sliku o starijima (World Health Organization, 2008).

Starije osobe se vide kao problem, teret i pretnja ekonomskom razvoju društva. Ova slika predstavlja stereotip koji je neprihvatljiv i daje nam iskrivljenu sliku o ulozi starijih u društvu. Starije osobe su aktivni članovi društva koji daju ključni doprinos porodici i društvu. Svetska zdravstvena organizacija ističe dvanaest mitova:

Prvi mit je **“Ljudi treba da očekuju pogoršanje svog psihičkog i fizičkog zdravstvenog stanja”**. Ovaj mit je delimično tačan. Iako se starijim osobama može pogoršati zdravstveno stanje ovo se svakako može ublažiti upražnjavanjem zdravih stilova života, što podrazumeva zdravu ishranu, fizičku aktivnost i socijalnu uključenost.

Drugi mit je **“većina starijih osoba ima slične potrebe”**, što je potpuno netačno, među ljudima postoje individualne razlike od samog rođenja. Sa starenjem te razlike se ne smanjuju. Starije osobe imaju različite potrebe posebno s obzirom na pol, nacionalnost, kulturu, obrazovanje, funkcionalnost. Ove razlike moramo prepoznati i priznati.

Treći mit je **“kreativnost i doprinos su obeležja mladih osoba”**, što je takođe potpuno netačno, jer za kreativnost i talenat ne postoji granica u godinama. Ovom mitu odgovarala je politika obaveznog penzionisanja, koja je praktično podržala stanovište da stariji ljudi ne mogu ekonomski da doprinesu razvoju društva.

Da godine nisu važne za kreativnost i stvaralaštvo govore nam primeri Mikelandela koji je završio oslikavanje Bazilike Svetog Petra u Rimu u 70 godini, ili Getea koji je u 82 napisao Fausta, Verdija koji je imao 74 godine kada je završio Otela, a 80 kada je završio Falsafela. (K. Warner Schaie, Sherry Willis, 1996)

Četvrti mit je **“iskustvo starijih osoba manje je relevantno u modernom društvu”**. Ovaj mit je takođe potpuno netačan. Činjenica je da se današnji svet razlikuje puno od sveta u kome su stariji odrasli, ali mnogi stariji su deo digitalne inkluzije. Međutim postoje stvari koje stariji u ovom užurbanom svetu mogu da nauče svoje unuke, jer imaju više vremena, a i poseduju znanje o običajima, kulturi, starim zanatima.

Peti mit govori da **“većina starijih osoba želi da se osami i da ih ostave na miru”**, činjenica je da neki stariji žele da deo svog vremena provedu čitajući ono što nisu stigli ranije, ali svakako ne žele da žive u socijalnoj izolaciji i intenzitet njihove želje za slobodnim aktivnostima nije manji od ostalih uzrasnih grupa.

Šesti mit je **“bolnički kreveti i zdravstveni radnici su primarna briga starijih osoba”**, što se u izveštaju Evropske komisije pokazalo kao delimično tačno. Sa jedne strane

treba utvrditi determinante zdravlja starije populacije, a sa druge insistirati na prevenciji i uključiti zdravlje starijih u sve politike.

Sedmi mit govori **“obezbeđivanje servisa i usluga starijima oduzima resurse mladima”**, što je potpuno netačno. Svedoci smo činjenice da prilagođavanjem okruženja i nekih servisa potrebama starijih ne samo da je kvalitet života starijih poboljšan, već to donosi beneficije svim uzrastima.

Osmi mit je potpuno netačan; **“trošak za brigu o starijima je gubitak resursa”**. Davanje više novca za negu i brigu o starijima je ušteda novca. Na primer stariji se mogu motivisati da ostanu aktivni i koriste svoju socijalnu mrežu i time se smanjuje potreba za negom.

Deveti mit je **“stariji ljudi se ne uklapaju u moderna radna mesta”**, činjenica da obavezni odlazak u penziju nije realno povezan sa radnim mogućnostima, sposobnostima. Godinama sticano iskustvo i mudrost omogućavaju starim radnicima da optimizuju svoj napor tako da brže prepoznaju prioritete i gube manje vremena na suvišne aktivnosti.

Deseti mit je **“ne možeš naučiti starog psa novim trikovima”**. Neka od novijih istraživanja pokazuju da plastičnost mozga ostaje očuvana posebno kada se radi o učenju vizuelnih informacija (Hannan i Brodaty, 2014).

Jedanaesti mit je **“od starijih se očekuje da se povuku u stranu”**. Činjenica je da su stariji informisaniji nego što su to ranije bili. Imaju iskustvo i znanje iz različitih oblasti uključujući i znanja o zdravom starenju. Sa druge strane postaju značajan segment tržišta i samim tim je važna i njihova uloga kao potrošača.

Poslednji mit glasi **“stvari će se desiti same od sebe”**. U svetu koji stari prepuštanje stvarima da se dešavaju same je poslednje što treba da uradimo. Potrebno je prilagoditi politike, socijalne i zdravstvene usluge, radna mesta starenju populacije, ali pri tom uključiti same starije u dizajniranje usluga i donošenje odluka (World Health Organization, 2008).

Neki drugi autori ističu „mit o starosti kao bolesti”. Često se starost vidi kao bolest, pojava bolesti je verovatnija u starosti, ali nisu sve starije osobe nužno bolesne. Postoje starije osobe koje dožive duboku starost u dobrom zdravlju i ostaju funkcionalno sposobne. Mit koji je na neki način podtip prethodnog mita je da demencija predstavlja deo normalnog iskustva starenja. Sa starenjem i produžetkom života, povećava se rizik od demencije, ali demencija ne pogađa sve starije osobe, nisu sve starije osobe dementne.

Mit je i da su sve starije osobe teško pokretljive: svedoci smo da mnoge starije osobe u svojim 80-tim godinama trče maraton ili se bave nekom fizičkom aktivnošću. Mit da su sve starije osobe zavisne od drugih je potpuno netačan, jer imamo veliki broj starijih koji ne samo da su aktivni već sa jedne strane brinu o svojim unučićima, a sa druge brinu o svojim ostarelim roditeljima (Transgeneration Design Matters, 2011).

Istraživanje ejdžizma i predrasuda prema starijima ima kratku istoriju u odnosu na ostale predrasude. Međutim, do sada dostupni podaci nam govore da te predrasude postoje, da su višestruke i da ljudi često imaju kontradiktorne stavove prema starijima. Nekada su predrasude kulturološki povezane sa strahom od smrti, često povezane sa mobilnošću starijih, sa pogrešnim shvatanjem da su teret društvu, a ne da su resurs. Stereotipi o starenju su sveobuhvatni i zahvataju sve segmente društva. Da bi se eliminisali, potreban je kao sveobuhvatni i zajednički rad, počev od obrazovnog sistema od predškolskog uzrasta i tokom školovanja, kao i komuniciranje sa medijima da starenje nije nešto čega se treba bojati, čega se treba stiditi već je normalan deo života (Nelson, 2011).

Istraživanja pokazuju da su predrasude vezane za pol i rasu sve manje zastupljene dok su predrasude koje se odnose na starenje u porastu (Age International, 2015).

U borbi protiv stereotipa, predrasuda prema starijima, protiv ejdžizma, potrebno je da izgradimo pozitivnu sliku o starijima. Društvo treba da shvati da oni nisu teret već resurs, da imaju mudrost i iskustvo, da ih treba poštovati, a ne žaliti. Njihova prava su zagantovana i ona se ne menjaju sa godinama.

Kratka istorija ljudskih prava

Poštovanje i zaštita ljudskih prava krajem dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka postala je važna tema za države, političare, institucije, civilni sektor i pojedince. Ideja zaštite i poštovanja ljudskih prava u novijoj ljudskoj istoriji izaziva veliko interesovanje i jedan je od osnovnih ciljeva savremenog čovečanstva. Međutim, uprkos razvoju ljudskih društava, svedoci smo da se i pored značajnih obavezujućih dokumenata o zaštiti ljudskih prava, u nekim delovima sveta brutalno krše prava i slobode. Ljudska prava treba da budu obaveza svih, kroz neprekidno angažovanje, dijalog i širenje svesti o njihovom poštovanju. U svakodnevnom životu u mnogobrojnim situacijama mi uživamo neko ljudsko pravo, ali ono isto tako može biti i ugroženo i povređeno. Kroz edukaciju za ljudska prava mi zapravo predstavljamo glas pojedinca koji ne treba da bude samo broj u statističkoj analizi, već konkretno ljudsko biće čije je pravo ugroženo.

Govoreći o ljudskim pravima, moramo biti svesni činjenice da se sa razvojem civilizacije razvijala i oblikovala ideja o ljudskim pravima. Ta ideja nije nova i ona postoji već 2.000 godina, naravno razvoj ideje pratio je civilizacijski razvoj. Gledano sa istorijskog stanovišta, praktično imamo tri stadijuma u razvoju ljudskih prava. Prvi stadijum odnosi se na filozofske i religijske korene, drugi se odnosi na političko ostvarenje u okviru nacionalnih država, a treći stadijum je univerzalno političko ostvarenje u okviru Ujedinjenih nacija.

Prvi pisani zapis koji se odnosi na ideju o ljudskim pravima je iz 539 godine pre nove ere, kada je vojska Kira Velikog kralja drevne Persije osvojila Vavilon. On je oslobodio sve robove

i izjavio da svako ima pravo da bira svoju religiju, a takođe postavio prve temelje za rasnu jednakost. Danas je ovaj zapis poznat kao Cyrus Cylinder (United for Human Rights, 2008).

Ideja se dalje širila na Indiju, Grčku i Rim. U staroj Grčkoj stoici ističu ideju o jednakosti ljudi, a osnovna ideja ljudskih prava kao što su poštovanje ljudskog života i ljudskog dostojanstva ima svoje korene u teoriji prirodnog prava koju su razvili sofisti. Iako nam je starogrčka civilizacija podarila ideje o jednakosti i demokratiji, ona je u suštini bila robovlasničko društvo sa velikim nejednakostima, ove ideje su se odnosile samo na slobodne ljude, robovima se nije popravio položaj, a u isto vreme prava žena su bila ograničena. Slična situacija bila je i u Rimskom carstvu. Juristi su smatrali da prirodna prava pripadaju svakoj osobi, a institut rimskog prava predstavlja temelje razvoja građanskog i krivičnog prava (Andelić, 2008). Uprkos velikim nejednakostima u tim društvima, ona su svakako predstavljala početak sporog i dugotrajnog procesa koji je na kraju doveo do potpunog razvoja ideje ljudskih prava i obaveze poštovanja.

Govoreći o istorijatu ljudskih prava, nezaobilazni proboj ka urođenim pravima čoveka učinio je engleski filozof, utemeljivač empirizma Džon Lok, koji je smatrao da je svrha svake države da štiti prirodna prava čoveka, a to su pravo na život, slobodu i privatno vlasništvo. On je ujedno razvio i koncept kontrole i limitirane vlasti, čime je postavio osnove za ograničenje apsolutne arbitrarne vlasti onih koji vladaju (Gajin, 2012).

Ideju o ljudskim pravima nalazimo i u većini svetskih religija, koje zagovaraju toleranciju, koegzistenciju i poštovanje različitosti. Religijska učenja – hinduizam, judaizam, hrišćanstvo i islam postavili su zahteve jednakosti, odgovornosti i saosećanja, pri tom i pokušaje da iste razviju kod svojih sledbenika. Ali istorija nam je pokazala da postoje ogromni problemi u praksi i transformaciji pisanih religijskih zahteva u praktične obaveze. Tokom čitave ljudske istorije, a i danas u dvadeset prvom veku, svedoci smo da se često religijski diskurs zloupotrebljava i koristi kao osnova za širenje mržnje i netrpeljivosti, što se pak kosi i sa religijskim učenjima i sa ljudskim pravima (Pstrocki, 2007).

Mnoga važna politička dokumenta su takođe utemeljila put do Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima. Govoreći o tim dokumentima treba spomenuti Magna Charta Libertatum iz 1215. godine kojom je u Engleskoj limitirana vlast monarha. Zatim, Petition of Rights iz 1628. godine kojom je zagarantovana nepovredivost građanina, a "Habeas Corpus Act" iz 1679. godine štitala je građane od arbitrarnog hapšenja i tamničenja, te ujedno predstavlja važan nagoveštaj ideje o ljudskim pravima u konkretnom državnom pravu. Ova dokumenta su se odnosila na Englesku, ali su važila i u engleskim kolonijama. U Sjedinjenim Američkim Državama su pozivajući se na Loka formulisali "Katalog ljudskih prava". Virginia Bill of Rights iz 1776. godine proglašava sledeća prava za neotuđiva ljudska prava: pravo na život, slobodu i privatno vlasništvo, pravo na slobodu okupljanja i slobodu pisanja, pravo na slobodu kretanja i pravo na peticiju, pravo na pravnu zaštitu i glasačko pravo. Ovaj dokument, zajedno sa Deklaracijom o nezavisnosti i ame-

ričkim ustavom iz 1787. godine, predstavlja prvo ozbiljno jezgro na putu prepoznavanja i zaštite ljudskih prava (Andelić, 2008).

Francuska građanska revolucija bila je težnja za građanskim slobodama i jednakošću. U septembru 1791. godine donet je prvi francuski ustav kome je prethodila Deklaracija o ljudskim i građanskim pravima. Deklaracija predstavlja jedan od prvih modernih kataloga ljudskih prava i sadrži 17 članova. Pored slobode i jednakosti, dokument nabraja zajamčena prava i slobode. Pored ostalih, sadrži i pravo lične svojine, pravo na sigurnost, slobodu otpora od ugnjetavanja kao prirodno nezastarivo pravo, pravo o slobodi uverenja, slobodi izražavanja. Posmatrajući dokumente iz oblasti ljudskih prava iz istorijske perspektive, uočićemo kontinuiranost u razvoju i postepeno širenje prava i sloboda (Gajin, 2012).

Međutim, ovo nisu bili univerzalni već nacionalni zakoni i predstavljali su odraz politike, kulture i vrednosti naroda konkretne zemlje. Oni su sa druge strane u trenutku svog donošenja i dalje bili diskriminatorni prema nekim etničkim grupama, prema ženama npr, a i prihvatili su ropstvo (Tomas Džeferson imao je robove) (Human rights knowledge, 2012). Američki ustav, iako uziman kao primer poštovanja slobode i jednakosti, izvorno ne spominje žene i državama je ostavljena sloboda da same odrede glasačko pravo. Tako je značajan broj američkih žena u nekim državama ostao bez jednog od fundamentalnih prava, prava glasa, a ako su i imale pravo glasa, ono je bilo ograničeno godinama starosti, statusom ili imovinskim stanjem (Andelić, 2008).

Kontinuitet u razvoju ljudskih prava može se uočiti i kod sledećih dokumenata. Pariški ugovor iz 1856. godine i Berlinski ugovor iz 1878. godine, koje su vodeće evropske države Nemačka, Austro-Ugarska, Francuska, Velika Britanija, Italija i Rusija potpisale sa Otomanskim carstvom. Ugovori su se odnosili na zabranu trgovine robljem i zaštitu hrišćanskih manjina u Turskoj. Berlinski ugovor je karakterističan po priznavanju pravnog statusa nekih verskih zajednica. Nakon toga usledio je Pakt Lige naroda iz 1920. godine koji je garantovao izvesna prava etničkim, jezičkim i verskim manjinama, ali nije imao opšte odredbe o ljudskim pravima (Milenković, 2010).

Promenljiva priroda ljudskih prava

Moderna istorija ljudskih prava počinje nakon Drugog svetskog rata. Prvi odgovor na globalnu pretnju bilo je osnivanje Ujedinjenih nacija u San Francisku 1945. godine, koje danas broje 192 države članice i čiji su najvažniji ciljevi mir i međunarodna bezbednost, razvoj i ljudska prava (Walter, et al., 2010). Najvažniji i osnovni korak modernog doba koji se tiče ljudskih prava je Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima usvojena 10. decembra 1948. godine na generalnoj skupštini Ujedinjenih Nacija i formulisana kao «zajednički standard koji treba da dostignu svi narodi i nacije». U njoj su sadržane odredbe o građanskim, političkim, ekonomskim, socijal-

nim i kulturnim pravima koja treba da uživaju sva ljudska bića (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), 2012).

Ljudska prava se ne propisuju i ne odobravaju pravnim propisima, već se garantuju. Deklaracija je postavila standarde koji su sadržani u univerzalnosti, neotuđivosti, nedeljivosti, međuzavisnosti. Rođenjem dobijamo prava koja su nam zagantovana samim našim bivstvom i ne mogu se nikom oduzeti (Wolfgang i Nikolova, 2005). „Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima“. Deklaracija ima 30 članova kojima se garantuju specifične slobode (United Nations, 1948).

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima omogućila je da izađemo iz nacionalnih okvira i unapredimo ljudskih prava na širokom nivou, sa jedne strane teritorijalnom, obuhvatajući sve države članice, i sa druge strane na suštinskom, obuhvatajući sva prava. Ona je sveobuhvatni i obavezujući dokument za sve države članice koje su potpisale Deklaraciju (Mohorović, 2006).

Nakon Univerzalne deklaracije došla su i druga dokumenta koja se tiču ljudskih prava na nivou organizacije Ujedinjenih nacija, ali i regionalna dokumenta koja su značajna za razvoj i unapređenja ljudskih prava.

Češki pravnik Karel Vasek je 1977. godine predložio podelu ljudskih prava u tri generacije. Prva generacija odnosi se na građanska i politička prava, druga na socijalna, ekonomska i kulturna prava i treća grupa prava su prava novije generacije kolektivna (grupna) ili razvojna prava takozvana solidarna prava. Upravo ova poslednja prava nam ukazuju da ljudska prava nisu puka institucija, već se ona razvijaju i menjaju i sa razvojem društva pokazuju svoju promenljivu prirodu. Prava prve generacije, građanska i politička ljudska prava uključuju dva podtipa: norme koje se odnose na fizičku i civilnu bezbednost (na primer, zabrana torture, ropstva, nehumano postupanje, proizvoljno hapšenje, jednakost pred zakonom) i norme koje se odnose na građanske i političke slobode (na primer, sloboda mišljenja, veroispovesti, sloboda okupljanja i dobrovoljnog udruživanja, političko učešće u zajednici). Prava druge generacije, socio-ekonomska ljudska prava takođe uključuju dve podvrste: norme koje se odnose na zadovoljavanje socijalnih potreba (na primer, ishrana, stanovanje, zdravstvena zaštita, obrazovanje) i norme koje se odnose na zadovoljenje ekonomskih potreba (na primer, pravo na rad, pravo na adekvatan prihod, pravo na adekvatan životni standard, pravo na socijalnu sigurnost). Treću generaciju prava čine razvojna ili solidarna prava i ona su novijeg datuma i još uvek se razvijaju, ali su takođe i najprogresivnija i na neki način predstavljaju reakciju na najteže efekte globalizacije (Vasak, 1979; Landman, 2005). Ova prava uključuju prava na javna dobra, pravo na zaštitu životne sredine (Landman, 2005). Vidimo da ljudska prava nisu jednom za sva vremena definisana, već su fleksibilna da reaguju na nove izazove. Već sada se javljaju pitanja koja se tiču međugeneracijske solidarnosti i prava dolazećih generacija, čija prava mogu biti veoma ugrožena zbog našeg sadašnjeg odnosa prema resursima okruženja (Bertelsmann Stiftung, et al., 2013).

Svakako možemo zaključiti da smo krajem dvadesetog i početkom dvadeset i prvog veka postali svesni činjenice da ljudska prava nisu statična institucija, već se ona razvijaju i menjaju i kroz njih se prepoznaju novi problemi koji ugrožavaju prava na život svih ljudi. Jednakost takođe ne znači istost, već podrazumeva otvorenost koja omogućava da se prepoznaju različiti načini zadovoljenja prava različitih grupa (Todorović i Vračević, 2/2014).

Dinamičnost i promenljivost ljudskih prava ogleda se u njihovom stalnom proširenju. Ljudska prava su u toku svog istorijskog, razvojnog, dinamičkog puta prestala da budu unutrašnja stvar jedne države i postala su stvar međunarodnih obaveza, čime su se države odrekle svog apsolutnog suvereniteta (Rudić, 2000).

Brojnost različitih prepoznatih ljudskih prava danas predstavlja jedno od velikih filozofskih dostignuća modernog doba. Evolucija ljudskih prava i dalje će ići u pravcu razvoja, u pravcu obogaćivanja i nadograđivanja, u pravcu potrebe priznavanja novih ljudskih prava i nastanka novih opasnosti od kršenja osnovnih ljudskih prava (Walter, et al., 2010). Ljudska prava imaju dug put, a njihov cilj je da se postigne univerzalnost, i ona svakako mora da bude inkluzivna, a ne isključiva (Hardwick, 2012).

Starenje i ljudska prava?

Govoreći o ljudskim pravima i njihovoj razvojnoj putanji dolazimo do prava starijih osoba. Poslednjih pet godina intenzivno se govori i piše o unapređenju prava ove uzrasne grupe, svedoci smo da se njihova specifična prava često ne prepoznaju, a u nekim slučajevima i grubo krše.

Razlozi da se prava starijih stave pre svega na globalnu agendu kreatora politika, kao i na nacionalne leže pre svega u demografskim promenama, broj starijih osoba širem sveta raste velikom brzinom, drugi razlog je da se starosna diskriminacija i predrasude prema starijima širom u velikoj meri tolerišu, a sa stanovišta međunarodnog prava ne postoji adekvatna zaštita prava starijih osoba. Stariji muškarci i žene imaju ista prava kao i svi ostali. Svi smo rođeni sa istim pravima i to se ne menja kako starimo. Ono što se menja je način uživanja ovih prava, što bi trebalo da je intuitivno prepoznatljivo, ali uprkos tome prava starijih osoba su najvećim delom nevidljiva sa stanovišta međunarodnog prava (HelpAge International, 2009). U većini dokumenta i sporazuma o ljudskim pravima godine starosti se ne navode kao uzrok diskriminacije i kršenja ljudskih prava, najčešće su sadržani pod izrazom «ostali» ili «drugi» (Mokhiber, 2011). Dok su prava žena, dece, zatvorenika i osoba sa invaliditetom zaštićena putem međunarodnih konvencija i standarda, takvi standardi ne postoje za starije osobe posebno imajući u vidu njihovu ranjivost kada su kršenja ljudskih prava u pitanju.

Pored toga, starije osobe su pod većim rizikom od zloupotrebe, nasilja i isključenosti, starije osobe se često posmatraju iz perspektive milosrđa, kao korisnika usluga umesto iz perspek-

tive razvoja. Mnoge vlade vide starenje kao pitanje socijalne i zdravstvene zaštite, ali ne i kao pitanje razvoja društva. Ovo svodi starije osobe na korisnike socijalne pomoći, umesto da se prema njima odnosi kao prema ljudima koji bi trebalo da uživaju svoja ljudska prava na istoj osnovi kao i svi ostali. Takođe, nikad ne treba izgubiti iz vida da se ne radi o homogenoj grupi i da se stariji među sobom razlikuju možda čak i više nego druge uzrasne grupe, da ih ne treba veštački homogenizovati. Kreatori politika ne bi smeli da izgube iz vida činjenicu da starije osobe postaju sve moćnija grupa i značajan segment biračkog tela. Što znači da oni mogu da imaju značajan politički uticaj. Vlade treba da se bave njihovim pravima i potrebama, u suprotnom rizikuju da izgube podršku sve većeg i brojnijeg bloka birača. Uočene su i ogromne praznine u važećim standardima ljudskih prava kada su starije osobe u pitanju. Mnoge zemlje ne uspevaju da se bave oblicima diskriminacije sa kojima se starije osobe suočavaju. Istorijski, gledano na nivou Ujedinjenih nacija, u velikoj meri su prava starijih osoba bila nevidljiva, dok su sadašnji nacionalni standardi o pravima starijih osoba neujednačeni i nedosledni. Kao rezultat toga, samo nekoliko zemalja prikuplja podatke o kršenju prava starijih osoba. Kršenje će ostati nerešeno sve dok postoji nedostatak informacija o prirodi, rasprostranjenosti i uzroku. To potvrđuju i podaci iz perioda od 2000. do 2008. godine tokom koga je Komitet za ljudska prava pri Kancelariji Visokog komesara za ljudska prava dobio izveštaje iz 124 zemlje i samo u tri izveštaja pronašao konkretne preduzete mere da se smanji starosna diskriminacija, a samo u jednom istaknut rizik od nasilja u domovima za pružanje dugotrajne nege (United Nations Department of Economic and Social Affairs Division for Social Policy and Development Programme on Ageing, 2009). Da li je ovo dokaz o nedostatku inicijative vlada za obezbeđivanje poštovanja prava starijih ili su one prosto slepe za ljudska prava starijih?

Poštovanje ljudskih prava starijih predstavlja dobrobit za društvo u celini. Loš tretman dovodi do zloupotrebe ljudskih prava starijih, dovodi do njihovog isključenja, siromaštva i diskriminacije i nasilja nad starijima. Bolja zaštita prava starijih osoba omogućuje društvu da bolje iskoristi potencijal koji starije osobe predstavljaju kroz iskustvo, znanje i mudrost. Postoje jasni dokazi da kada starije osobe imaju socijalnu sigurnost, dolazi do smanjenja stope siromaštva, kao i do smanjenja dečijeg rada, a istovremeno se povećava upis dece u škole. Konkretni primer za to je činjenica da je u Brazilu, jaz između stvarnog i obaveznog upisa u školu, umanjen za 20% kod devojčica koje žive u domaćinstvima sa starijim osobama koje primaju poljoprivredne penzije, a u Yukatanu (Meksiko), univerzalne penzije su za 22% povećale posete lekarima opšte prakse (UNFPA, HelpAge International, 2012).

Važan izazov u zaštiti ljudskih prava starijih je i nedostatak mera i usluga za starije osobe koje imaju oslabljene funkcionalne sposobnosti, pre svega dementne osobe, starije osobe sa invaliditetom (United Nations, 2010). Jedno od najvažnijeg prava starijih je rana dijagnoza u slučajevima demencije, jer u tom slučaju osoba može da planira svoje buduće lečenje i svoj život, a ne da joj se prava uskraćuju oduzimanjem poslovne sposobnosti. Ovakvo pravo bi pomoglo i porodici i društvu štedeći njihove resurse.

Shvatajući ozbiljnost ovog globalnog problema i efekata koje bi mogao da ima na naše zajednice, društva i ekonomije potrebno je omogućiti starijima pravo na slobodu od diskriminacije, na sigurnost, na slobodu od nasilja, na socijalnu zaštitu, na zdravlje, na rad i doživotno učenje, na ličnu svojinu i pravo nasleđa.

Ujedinjene nacije su početkom osamdesetih godina počele ozbiljnije i na sistematski način da se bave fenomenom starenja. Do sada je usvojeno nekoliko dokumenata koji se bave isključivo starijim osobama, i ta dokumenta uključuju i ljudska prava. Bečki Internacionalni plan akcije iz 1982. godine sadrži 62 preporuke namenjene vladama i civilnom društvu za efikasnije rešavanje koji su povezani sa starenjem stanovništva. Usvojeni su i Principi Ujedinjenih nacija za starije osobe Rezolucijom A46/91, u kojima se preporučuje vladama da svoje nacionalne programe namenjene starijim osobama izgrađuju kroz poštovanje nezavisnosti, društvene participacije, društvene brige, samoispunjenja i dostojanstva starijih osoba. Madridski Međunarodni plan (MIPAA) akcije iz 2002. godine, koji se zalaže za izgradnju društva za sva životna doba i prepoznaje tri prioriteta pravca delovanja: starije osobe i razvoj, poboljšanje zdravlja i unapređenje dobrobiti starijih osoba, kao i obezbeđivanje podržavajućeg okruženja. Iste godine Ekonomska komisija Ujedinjenih nacija za Evropu (UNECE) donela je Regionalnu strategiju za implementaciju Madridskog Međunarodnog plana akcije i dokument uključuje deset obaveza država članica (Petrušić, 2009). Do sada su održane tri regionalne ministarske konferencije o starenju konferencije u Berlinu (2002.), Leonu (2007.) i Beču (2012.), glavni zaključci ovih konferencija odnose se na uključivanje starijih u sve oblasti, aktivnosti i politike, prilagođavanje sistema socijalne i zdravstvene zaštite starijim osobama, promociju pozitivne slike starijih, smanjenje siromaštva i socijalno uključivanje, poboljšanje kvaliteta života i promovisanje koncepta aktivnog starenja i celoživotnog učenja. Ova dokumenta su važna sa stanovišta razvijanja međunarodnih okvira i promene razmišljanja sa stanovišta politika, nude nam specifičnosti i predstavljaju vodiče za kreiranje javnih politika. Međutim ovi dokumenti imaju jedan veliki nedostatak, a to je da nisu pravno obavezujući za vlade širom sveta, već predstavljaju samo moralnu obavezu. Sprovođenje ovih "mekih zakona" uključujući i njihovo finansiranje u velikoj meri uslovljeno je kapacitetom vlada i političkom voljom da ih sprovodi. Revizija i analiza sprovođenja MIPAA pokazala je značajne nedostatke jer mnoge obaveze bivaju prihvaćene samo na papiru.

Neke od Konvencija Ujedinjenih nacija koje u svom tekstu pominju eksplicitno starije osobe. Praktično samo Konvencija o pravima radnika migranata i njihovih porodica, spominje eksplicitno diskriminaciju na osnovu godina starosti. Konvencija o eliminaciji svih vrsta diskriminacije i nasilja nad ženama spominje pravo na socijalnu sigurnost starijih žena. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom pominje starije osobe u kontekstu prava na socijalnu sigurnost i pristup zdravstvenim uslugama. Ovi dokumenti su za neke države dovoljan argument da Konvencija o pravima starijih nije potrebna i da su dosadašnja dokumenta dovoljna za poštovanje ljudskih prava starijih, dok druge države zagovaraju potrebu da se donese nova Konvencija o pravima

starijih. Njihov argument je da postojeće Konvencije ne pokrivaju sve aspekte starenja. Referenca na starenje u gorepomenutim konvencijama očigledno nije dovoljna pošto svi stariji nisu žene ili osobe sa invaliditetom. Opet, moramo da naglasimo da su ova dokumenta važna jer se njihovim donošenjem položaj pomenutih grupa u praksi poboljšao, a ujedno predstavljaju smer u kom treba uložiti napore kako bi se položaj starijih poboljšavao (Murphy, 2012).

U zaštiti ljudskih prava starijih važnu ulogu imaju i regionalna dokumenta koja su donesena na nivou Evropske unije: Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine, Revidirana evropska socijalna povelja iz 1996. godine, Revidirana strategija socijalne kohezije iz 2004. godine. Jedinstvenom preambulom evropskog akta od 1986. godine i članom 6 Ugovora o EU iz 1993. godine formalno je uvedena obaveza EU da poštuje prava utvrđena Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava. Ugovor iz Amsterdama iz 1997. godine zabranjuje sve oblike diskriminacije uključujući i godine starosti. Povelja o osnovnim pravima u EU iz 2000. godine koja uključuje poštovanje prava na socijalno osiguranje i socijalne servise koji obezbeđuju zaštitu i u slučaju starosti. U Ugovoru iz Lisabona 2007. godine naznačena je borba protiv isključenosti i diskriminacije, promovisanje međugeneracijske solidarnosti i ravnopravnosti. Antidiskriminaciona pravila EU sadržana su i u nekoliko direktiva, koje su usvojene sukcesivno (Petrušić, 2009). Napredak je svakako načinjen na regionalnim nivoima, pa tako u Evropskoj uniji poslednji dokument predstavljaju Preporuke za promociju ljudskih prava starijih koji je usvojio Komitet ministara 19. februara 2014. godine. Cilj ovog dokumenta je da se promoviše i omogući potpuna zaštita ljudskih prava i fundamentalnih sloboda starijih osoba. Cilj je da se promoviše dostojanstvo starijih i njihova autonomija, nezavisnost i participacija u društvu, da stariji imaju adekvatno informisanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu i mogućnost zapošljavanja, da se stariji zaštite od nasilja i zlostavljanja. U ovom dokumentu se kao primer dobre prakse u Srbiji ističe ustanovljenje Poverenika za zaštitu ravnopravnosti (Council of Europe Committee of Ministers, 2014).

Kada je Republika Srbija u pitanju, možemo izdvojiti nekoliko značajnih zakona gde se stariji izričito spominju. Ustav Republike Srbije od 2006. godine zabranjuje svaku diskriminaciju, uključujući i diskriminaciju na osnovu starosne dobi. Zakon o zabrani diskriminacije od 2009. godine takođe zabranjuje diskriminaciju na osnovu godina. Vlada Republike Srbije usvojila je Strategiju prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2013. do 2018. godine, kao i Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom od 2006. godine. Zakoni koji bi starijima trebalo da obezbede pravo na fizičko i mentalno zdravlje su: Zakon o zdravstvenoj zaštiti iz 2005. godine sa izmenama i dopunama iz 2009. i 2013. godine, Zakon o zdravstvenom osiguranju iz 2005. godine, Zakon o javnom zdravlju iz 2009. godine, Zakon o zaštiti pacijenata iz 2013. godine, Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama iz 2013. godine. Zakon o socijalnoj zaštiti iz 2011. godine treba da obezbedi pravo starijih na adekvatne standarde življenja i socijalne usluge. Zakon

o penzijskom i invalidskom osiguranju iz 2003. godine tiče se prava na socijalnu sigurnost Pravo na život i dostojanstveno umiranje trebalo bi da obezbedi Strategija za palijativno zbrinjavanje iz 2009. godine. Pravo na fizički, mentalni i emotivni integritet i na dostojanstveno postupanje treba da obezbede Krivični zakon iz 2005. godine i Porodični zakon iz 2005. godine. Pravo na edukaciju i kulturu trebalo bi da bude obezbeđeno Zakonom o obrazovanju odraslih od 2013 godine, a Zakon o radu iz 2014. godine trebalo bi da sadrži odrednice o starijim radnicima. Kada govorimo o pravima starijih žena, imamo zakon o ravnopravnosti polova iz 2009. godine, Nacionalnu strategiju za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti 2008-2014, Nacionalnu strategiju za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i partnerskim odnosima.

Nacionalna strategija o starenju 2006-2015 je prvi celoviti sveobuhvatni dokument kojim se utvrđuje politika države prema starijim osobama i kreiraju ključni pravci i polja delovanja u cilju unapređenja položaja starijih u Srbiji u skladu sa preporukama MIPAA i Regionalne strategije za primenu.

Generalno gledano, možemo nabrojati četiri tipa nedostataka kad je u pitanju zaštita prava starijih. Prvi nedostatak je normativni i odnosi se na činjenicu da u nekim državama ne postoje adekvatni zakoni koji bi štitili ljudska prava starijih. U mnogim državama godine starosti se ne prepoznaju kao osnova za diskriminaciju ili su standardi koji nude zaštitu starijih rasuti kroz različite dokumente o ljudskim pravima. Vrlo često su na nacionalnom nivou instrumenti zaštite ljudskih prava starijih nevidljivi i za vladu i javnost, a obaveze aktera i pojedinaca u privatnom sektoru nisu jasno definisane i dovoljno razvijene. Drugi nedostatak je nedostatak u implementaciji – u nekim državama postoje zakoni, ali je njihovo sprovođenje nedovoljno. Postoji problem u pridržavanju i ostvarenju preuzetih obaveza implementacije i neuspeh da se za važeće odredbe obezbede posebna uputstva koja će omogućiti dejstvo postojećih normi. Treća vrsta nedostataka je u monitoringu i praćenju kršenja ljudskih prava starijih. Ovaj nedostatak se karakteriše odsustvom nezavisnih regulatornih tela koja prate ispunjavanje obaveza poštovanja ljudskih prava, kao i nedovoljni kapaciteti nezavisnih regulatornih tela u sprovođenju svoje zakonom definisane uloge. Ne manje značajan nedostatak je i nedovoljno prepoznavanje uloge ovih institucija od strane građana. Poslednja četvrta vrsta nedostataka je nedostatak adekvatnih podataka razvrstanih po uzrastu koji bi omogućili precizan uvid u sadašnju situaciju i omogućili bolje uvide u posledice određenih mera ili politika (Murphy, 2012). Nedostaci u podacima razvrstanim po godinama starosti, neslaganja, kašnjenja u izveštavanju i nedostaci u prikupljanju podataka su otvorena pitanja koja zahtevaju efikasno rešenje. Pored toga, podaci treba da se prikupljaju i distribuiraju kroz saradnju različitih aktera, uključujući nacionalne zavode za statistiku, međunarodne organizacije, organizacije civilnog društva i privatnog sektora, jačanje kapaciteta za osiguranje statistički pouzdanih podataka, podsticanje novih izvora podataka, uključujući podatke razvrstane po uzrastu. Korišćenje različitih izvora podataka uključujući podatke koje generišu sami građani važno je za kreiranje politike i omo-

gućava transparentno donošenje odluka. Ovo se može posmatrati i kao deo informacione revolucije i revolucije u generisanju i pristupu podacima koji omogućuju da se prati napredak razvoja društava uključujući i ljudska prava starijih u kontekstu agende razvoja posle 2015. godine. Ulaganja u nacionalne statističke sisteme i kapacitete zemalja moraće da budu znatno ubrzana (UNECE, 2015).

U nekim razvijenim zemljama, kada je u pitanju zaštita ljudskih prava, napredak je učinjen. Sve ove činjenice vode ka potrebi zagovaranja za stvaranje efikasnog načina da se ili dosledno primenjuje i unapređuje postojeća regulacija koja se odnosi na ljudska prava starijih osoba ili da se donese nova Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima starijih osoba.

Novije inicijative u zaštiti prava starijih osoba

Uočavajući potrebu da se o ovom problemu priča na institucionalnom nivou neke države, pre svega države Latinske Amerike insistirale su da se debata o ljudskim pravima starijih prenese u okvire organizacije Ujedinjenih nacija. Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 65/182 od 21. decembra 2010. godine osnovana je Otvorena radna grupa za starenje. Osnivanjem ove grupe prvi put se na nivou Ujedinjenih nacija uspostavlja proces izučavanje i analize kako bolje prepoznati i zaštititi ljudska prava starijih. Osnovna uloga pomenute grupe je jačanje borbe za zaštitu ljudskih prava starijih. Za sada je sigurno da se nisu sve države članice složile o potrebi nove konvencije Ujedinjenih nacija o pravima starijih osoba, pa je grupi dat širi mandat nego što je raspravljanje o samoj konvenciji. Grupa treba da ispita međunarodne okvire borbe za zaštitu ljudskih prava starijih, da prepozna nedostatke u njima i predložiti rešenja za njihovo prevazilaženje, što može da uključuje i kreiranje novih instrumenata zaštite ljudskih prava. U radu grupe učestvuju sve države članice, organizacije civilnog društva, kao i same starije osobe. Uloga organizacija civilnog društva je pružanje relevantnih informacija i zastupanje pred grupom onih pitanja koja starije osobe utvrde kao ključna. Do sada je grupa održala pet sastanaka na kojima se raspravljalo pre svega o različitim mehanizmima za zaštitu ljudskih prava bilo da se radi o izradi nove konvencije o pravima starijih bilo o adaptaciji ranijeg dokumenta, u ovom slučaju deklaracije iz San Hozea (United Nations, 2010). Za sada ne postoji jasan konsenzus među državama članicama o potrebi donošenja nove Konvencije o pravima starijih, ali sa druge strane postoji saglasnost da je nastavak diskusije o načinima regulisanja ljudskih prava starijih osoba važan.

Drugi vrlo važan korak u zaštiti prava starijih je imenovanje nezavisnog eksperta za praćenje poštovanja ljudskih prava starijih širom sveta. Nezavisni ekspert imenovan je od strane Saveta za ljudska prava u maju 2014. godine i predstavlja korak u pravom smeru. Ova pozicija je počasna i volonterska, pa nezavisni ekspert nije ni zaposlen u Ujedinjenim nacijama, svoje stavove izražava u nezavisnom svojstvu i ne predstavlja svoju vladu. Sve to doprinosi nepristrasnosti koja je u radu nezavisnog eksperta od najveće važnosti. Prvi nezavisni ekspert je

gđa Rosa Kornfeld-Matte iz Čilea sa ogromnim akademskim i praktičnim iskustvom na polju zaštite starijih osoba (Office of the High Commissioner for Human Rights, 2014).

Značajan doprinos u unapređenju zaštite prava starijih osoba daje i Globalna alijansa za prava starijih osoba (GAROP), koju čini mreža od 115 organizacija civilnog društva, a nastala je 2011. godine. Cilj Alijanse je jačanje i promovisanje prava starijih osoba i zastupanje za novu konvenciju o pravima starijih. Ona ujedno predstavlja i glas starijih žena i muškaraca širom sveta. Drugi cilj je jačanje samih organizacija civilnog društva kroz konsultativne procese i štampanje vodiča i alatki za zastupanje na nacionalnom i međunarodnom nivou. Globalna alijansa za prava starijih osoba podržava stvaranje međunarodnih i regionalnih instrumenata za ljudska prava, kao moćnih alata za jačanje prava starijih osoba. Globalna alijansa je posvećena izgradnji kapaciteta i na nacionalnom nivou kroz podršku organizacijama u izradi efikasnih instrumenata za ljudska prava starijih osoba (GAROP, 2015).

Početkom 2015. godine Globalna alijansa je u 50 zemalja sveta sprovela istraživanje "Našim sopstvenim rečima". Cilj je bio da sami stariji identifikuju probleme i rešenja u borbi protiv diskriminacije i kršenja ljudskih prava starijih. Stariji su odgovarali na pitanja da li su im uskraćena neka ljudska prava i ako jesu koja su to prava. Njihovi odgovori uključuju uskraćivanje opštih principa koji podupiru ljudska prava, kao što su autonomija, poštovanje i dostojanstvo, ali i brojna specifična prava koja utiču na različite aspekte njihovih života. Učesnici istraživanja identifikovali su principe i ljudska prava koja su za njih značajna sugerišući sveobuhvatni i sistematski pristup boljoj zaštiti i promociji prava starijih osoba. Učesnici su istakli poseban rizik kod starijih koji su funkcionalno zavisni i žive u institucijama i njihova prava zavise od drugih. Istaknut je problem starijih zatvorenika, uključujući i njihovo pravo na odgovarajući smeštaj u zatvorima. Ovo istraživanje još jednom potvrđuje da su starije žene su pod većim rizikom od kršenja ljudskih prava (The Global Alliance for the Rights of Older People (GAROP), 2015).

U istraživanju su istaknuti sledeći principi i ljudska prava starijih:

Principi

- Borba protiv diskriminacije
- Poštovanje
- Dostojanstvo
- Autonomija
- Jednakost
- Samoispunjenje i lični razvoj
- Puno i efektivno učešće
- Socijalna inkluzija
- Međugeneracijska solidarnosti
- Priznavanje suštinske vrednosti i vrednosti kao ljudskog bića

Ljudska prava

Nediskriminacija

Pravo na nediskriminaciju u svim aspektima njihovog života uključujući usluge zdravstvene i socijalne zaštite, finansijske usluge, zapošljavanje, pravo na nasleđivanje. Odgovori starijih ukazuju na iskustvo multiplikovane diskriminacije, koja pored godina uključuje diskriminaciju na osnovu pola, invaliditeta, fizičkog i mentalnog zdravlja, ekonomskog statusa, kulturno/lingvističke raznolikosti i pristupa tehnologiji.

Pravo na autonomiju i nezavisnost

Pravo na autonomiju u različitim aspektima života starijih osoba, uključujući i pravo na donošenje odluke o podršci i nezi i pravo na raspolaganje slobodnim vremenom, pravo na samoopredeljenje i izbor i pravo na ličnu slobodu.

Pravo na jednako priznavanje pred zakonom

Pravo na jednako priznavanje pred zakonom, uključujući pravo da bude kompletan građanin i ravnopravni član porodice i društva.

Pravo na samoispunjenje

Pravo da nastavi da živi život u samoispunjenju i ličnom razvoju sve do poslednjeg dana života, da bude pun nade, da ima budućnost i da preduzima nove izazove i mogućnosti u skladu sa svojim željama i sposobnostima.

Pravo na život

Pravo na život (posebno u nekim delovima sveta gde su ubijane starije žene za navodno veštičarenje).

Pravo na dostojanstvenu smrt

Pravo da umre dostojanstveno, uključujući izbor mesta, pravo na holističko palijativno zbrinjavanje, uključujući ublažavanje bola i potrebnu negu do kraja života.

Pravo na delotvorno učesće

Pravo na punu i efikasno učesće u svim sferama života: javnom, političkom, kulturnom, ekonomskom, u razvojnim aktivnostima, u donošenju odluka na nivou domaćinstva, zajednice i na nacionalnom nivou, uključivanje u društvene i rekreativne aktivnosti u okviru porodice i u zajednici.

Pravo na starenje u kući starosti u mestu

Pravo da biraju svoje aranžmane, gde i sa kim će živeti, pravo da ostanu u zajednici bez obzira na fizički ili mentalni status.

Pravo na adekvatno stanovanje

Pravo na adekvatno stanovanje, da je domaćinstvo prilagođeno zahtevima i potrebama starije osobe, pristupačno, dobrog kvaliteta.

Pravo na životnu sredinu

Pravo da žive u sigurnom i zdravom okruženju, uključujući pristup vodi za piće, kanalizaciji i drugim uslugama.

Pravo na dostupnost i mobilnost

Pravo na dostupnost i mobilnost, uključujući pristupačan prevoz, fizički dostupan, posebno u ruralnim područjima, kao i da se on može koristiti bez straha od zloupotrebe .

Pravo na dugoročnu podršku za samostalni život

Pravo na dugoročnu podršku uključujući holistički pristup socijalne i zdravstvene zaštite i servise podrške. Pravo uključuje i pravo na izbor i tip podrške porodici: gde (u kući, u zajednici, u stambenom objektu), kada i od koga. Uključuje i pravo na slobodu pokreta i podešavanje stambenog prostora. Osiguranje kvaliteta podrške uključuje obuku zdravstvenih radnika i podršku i pomoć za članove porodice koji pružaju pomoć i negu. To takođe uključuje pravo na odštetu i mehanizme žalbe.

Pravo na porodični život

Pravo na porodični život, uključujući i pravo na privatnost i na privatni život.

Pravo na slobodu od nasilja i zlostavljanja

Pravo na slobodu od svih oblika nasilja i zlostavljanja, uključujući i finansijsko, fizičko i psihološko nasilje, zanemarivanje i napuštanje. To uključuje i pravo pristupa pravdi, obeštećenje i podršku žrtvama.

Pravo na slobodu od mučenja, od okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja. Pravo na slobodu od torture.

Pravo na rad

Pravo na rad, uključujući nediskriminaciju na osnovu starosti u zapošljavanju, zabrana obavezne penzije na osnovu starosti, pristojni uslovi rada i smislen rad, pristup prekvalifikaciji u slučaju menjanja radnog mesta i podrška neplaćenom radu, uključujući brigu o drugima.

Pravo na adekvatan životni standard

Pravo na adekvatan životni standard, uključujući bezbednost, prihod, pristup osnovnim potrebama i pogodnostima, uključujući vodu i kanalizaciju, hranljiva i pristupačan hrana, odeća i pravo na kontinuirano poboljšanje uslova života

Pravo na socijalnu sigurnost i socijalnu zaštitu

Pravo na socijalnu sigurnost uključujući i adekvatnu penziju.

Pravo na zdravlje

Pravo na zdravlje, uključujući dostupnost zdravstvenih usluga u smislu zabrane diskriminacije na osnovu starosne dobi i udaljenosti i pristupa prevozu; dostupnost usluga i lečenja; dostupnost lekova i zaštita mentalnog zdravlja (uključujući demenciju i Alchajmerovu bolest); odgovarajuća

zdravstvena zaštita; kvalitetan tretman i dijagnoza; blagovremeno lečenje; samostalnost u pogledu informisanosti i saglasnost za izbor, lečenje.

Pravo na informisanje

Pravo na informisanje uključuje informacije koje su pristupačne u odgovarajućem formatu. To uključuje informacije o nizu roba i usluga i o pravima i pravima starijih ljudi.

Pravo na obrazovanje

Pravo na obrazovanje, uključujući doživotno učenje, obuku i sticanje veština, na primer informacione i komunikacione tehnologije.

Pravo na imovinu

Pravo na imovinu uključujući pravo na vlastitu imovinu i raspolaganje sopstvenim imovinom na način na koji starija osoba želi; pravo nasleđstva.

Pravo na pristup pravdi

Pravo na pristup pravdi, uključujući i pravo na pravne usluge.

Pravo na slobodu izražavanja

Pravo na slobodu izražavanja, uključujući pravo da bude saslušan i da prenese znanje i iskustvo.

Pravo na slobodu kretanja

Pravo na slobodu kretanja, uključujući i uređivanje stambenog prostora.

Pravo na slobodu udruživanja i okupljanja

Pravo da formiraju grupe starijih ljudi i udruženja

(The Global Alliance for the Rights of Older People (GAROP), 2015).

Pitanje starenja populacije predstavlja izazov za vlade u sprovođenju multisektorskih programa, gde su lokalne samouprave često u prvom planu. Uspešne intervencije uključuju niz partnera – državu kao kreatora politika, institucije, privatni sektor, civilni sektor, grupe u zajednici, medije (Age International, 2015).

Sve do sada navedeno govori u prilog da su dokazi koji govore o diskriminaciji starijih osoba dovoljno ubedljivi i da očigledno zahtevaju efikasniji način da se prava starijih sa jedne strane garantuju, a sa druge strane, što je možda i važnije – sprovode. (The Global Alliance for the Rights of Older People (GAROP), 2015)

“Gde, na kraju krajeva započinju ljudska prava? U malim prostorima, blizu doma - tako blizu, tako malim da se ne mogu videti ni na jednoj mapi sveta. A ipak ona su čitav svet pojedinačne osobe: komšiluk u kome ona živi, škola ili fakultet koji pohađa, fabrika, farma ili kancelarija u kojoj radi. Takva su mesta na kojima svaki muškarac, žena i dete traže jednaku pravdu, jednake šanse, jednako dostojanstvo bez diskriminacije. Ukoliko ova prava na takvim mestima ništa ne znače, ona imaju vrlo malo značenja bilo gde drugde. Bez zajedničkog napora građana da se ta prava odbrane u okolini naših domova, uzalud ćemo se nadati napretku u velikom svet.” Eleonora Ruzvelt

Literatura

- Age International, 2015. *Facing the facts: The truth about ageing and development*. London: Age International.
- Age UK, 2011. *Grey Matters – A Survey of Ageism across Europe, EU briefing and policy recommendations*. London: Age UK.
- Alzheimer Disease International, 2015. *The Global Voice on Dementia*. Dostupno na: www.alz.co.uk [Pristupljeno 28. februara 2015. godine].
- Andelić, N., 2008. *Kratka povjest ljudskih prava*. Sarajevo: ACIPS, Helsinški odbor za ljudska prava u Bosni i Hercegovini.
- Bertelsmann Stiftung, Schraad-Tischler, i Azahaf, , 2013. *Intergenerational Justice in Aging Societies A Cross-national Comparison of 29 OECD Countries*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Boričić, K. et al, 2014. *Rezultati istraživanja zdravlja stanovništva Srbije, 2013. godine*. Beograd: Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje srbije "Dr Milan Jovanović Batut".
- Brindle, D., 2011. *Older people are an asset, not a drain*. Dostupno na: <http://www.theguardian.com/society/2011/mar/02/older-people-net-contributors-volunteering>. [Pristupljeno 12. februara 2015. godine].
- Bussolo, M., Koettl, J. i Sinnott, E., 2014. *Golden Aging in Emerging Europe and Central Asia*. Washington, D.C.: World Bank.
- Centre for Research on the Epidemiology of Disasters, 2009. *EM-DAT, The International Database (CRED)*. Dostupno na: <http://www.emdat.be/>.
- Chawla, M., Betcherman, G. i Banerji, A., 2007. *From Red to Gray, The 'Third Transition' of Aging Populations in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Washington, D.C.: World Bank.
- Crawford, J.O., Graveling, R.A., Cowie, H.A. i Dixon, K., 2010. The health safety and health promotion needs of older workers. *Occupational Medicine*, 60, pp.184-92. Dostupno na: <http://occm.oxfordjournals.org/content/60/3/184.full.pdf+html>.
- de la Maisonneuve, C. i Oliveira Martins, J., 2013. *A projection method for public health and long-term care expenditures, Economics Department Working Papers No. 1048*. Paris: OECD.
- Council of Europe Committee of Ministers, 2014. *Recommendation CM/Rec(2014)2 of the Committee of Ministers to Member States on the promotion of the human rights of older persons*. Brussels: EU, Council of Europe.
- European Commission, 2012. *White paper, An Agenda for Adequate, Safe and Sustainable Pensions*. Brussels: European Union.
- European Commission, 2014. *Population ageing in Europe, Facts, implication and policies*. Luxembourg, Brussel: European Commission.
- Falba, A., Gallo, W. i Sindelar, , 2009. Work Expectations, Realizations, and Depression in Older Workers. *Journal of Mental Health Policy and Economics*, 12(4), pp.175–86. Dostupno na: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3434685/pdf/nihms201658.pdf>.
- Feinberg, L., Reinhard, S.C., Houser, A. i Choula, R., 2011. *Valuing the Invaluable: 2011 Update, The Growing Contributions and Costs of Family Caregiving*. AARP Public Policy Institute.
- Fries, J.F., 1980. Ageing, natural death, and the compression of morbidity. *New England Journal of Medicine*, 303, pp.130-5.
- Gajin, , 2012. *Ljudska prava, Pravno-sistemska okvir*. 2nd ed. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union, Centar za unapređivanje pravnih studija, Institut za uporedno pravo. Dostupno na: <http://www.comparativelaw.info/ljp.pdf>.
- GAROP, 2015. *The Global Alliance for the Rights of Older People, GAROP*. Dostupno na: <http://www.rightsforolderpeople.org/> [Pristupljeno 10. marta 2015. godine].
- Gavrilov, L.A. i Heuveline , P., 2003. Aging of Population. In *The Encyclopedia of Population*. New York: Macmillan. pp.32-37.
- Gorman, , 2002. Global ageing—the non-governmental organization role in the developing world. *Interlational Journal of Epidemiology*, 31(4), Dostupno na: <http://ije.oxfordjournals.org/content/31/4/782.full>.
- Grandparents Plus, 2013. *Grandparenting in Europe: family policy and grandparents' role in providing*

childcare. London: Calouste Gulbenkian Foundation.

Hardwick, N.-A., 2012. *Theoretically Justifying Human Rights: A Critical Analysis*. London: Royal Holloway, University of London.

HelpAge International and the Center for Financial Inclusion at Accion, 2015. *Aging and Financial Inclusion: An Opportunity*. London: HelpAge International and the Center for Financial Inclusion at Accion.

HelpAge International, GAWI, 2014. *Global AgeWatch Index*. London: HelpAge International, GAWI.

HelpAge International, 2009. *Jačanje prava starijih za novu Konvenciju Ujedinjenih Nacija, Resurs za promovisanje dijaloga na temu donošenja nove konvencije Ujedinjenih Nacija*. London: HelpAge International.

HelpAge International, 2012. Practical issues in ageing and development. *Ageways*, March.

Huenchuan, i Rodríguez-Piñero, , 2011. *Ageing and the protection of human rights: current situation and outlook ECLAC –Project Document Collection*. Santiago, Chile: United Nations.

Human rights knowledge, 2012. *Speak Up, Speak Out: A Toolkit for Reporting on Human Rights Issues*. Internews.

IFRC, 2007. *World Disasters Report: Focus on discrimination*. Geneva: IFRC.

International Labour Office, World Health Organisation, 2009. *The Social Protection Floor, A joint Crisis Initiative of the UN Chief Executives Board for Co-ordination on the Social Protection Floor*. Geneva: ILO, WHO.

International Labour Organization, 2014. *World Social protection report 2014-2015*. Geneva: ILO.

International Monetary Fund, 2005. *Ageing and pension system reform: implications for financial markets and economic policies*. Interantional Monetary Fund.

Istituto per la Ricerca Sociale and Fondazione Giacomo Brodolini, 2011. *The socio-economic impact of pension systems on the respective situations of women and men and the effects of recent trends in pension reforms*. Synthesis Report. Rome, Milan: Istituto per la Ricerca Sociale and Fondazione Giacomo Brodolini.

Landman, T., 2005. *The Scope of Human Rights: From Background Concepts to Indicators*. Colchester, Essex: University of Essex.

Malmberg, , 2006. *Global Population Ageing, Migration and European External Policies Final report*. Stockholm: Institute for Futures Studies Institute for Futures Studies.

Marković, M.M., 2014. *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011. u Republici Srbiji, Osobe sa invaliditetom u Srbiji*. Beograd: Republički zavod za statistiku.

Matković, G. i Stanić, K., 2014. *Socijalna zaštita u starosti : dugotrajna nega i socijalne penzije*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva.

Milenković, D., 2010. *Razumevanje ljudskih prava sloboda izražavanja i uloga medija u uslovima sukoba i napetosti, Priručnik za rad lokalnih medija*. Niš: Media reform centar. Dostupno na: <http://mirc.rs/wp-content/uploads/2012/11/dr-Dejan-Milenkovi%C4%87.pdf> [Pristupljeno 12. februara 2015. godine].

Minoia, Ž., 1994. *Istorija starosti od antike do renesanse*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Mohorović, , 2006. *Međunarodni sistem ljudskih prava*. ECMI.

Mokhiber, C., 2011. Second working session of the Open-ended Working Group on Ageing for the purpose of strengthening the Human Rights of Older Persons. New York, 2011. United Nations.

Murphy, M., 2012. *International human rights law and older people: Gaps, fragments and loopholes*. London: HelpAge International.

National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, 2009. *Healthy Aging: Improving and Extending Quality of Life Among Older Americans*. Atlanta: Department of Health and Human Services USA.

Nelson, , 2011. Ageism: The Strange Case of Prejudice Against the Older You. In R. Wiener i Willborn, eds. *Disability and Aging Discrimination*. Springer. Ch. 2. pp.37-47.

EKONOMSKO NASILJE NAD STARIJIMA KAO OBLIK KRŠENJA LJUDSKIH PRAVA

- pilot istraživanje -

I UVODNE NAPOMENE

Prema popisu stanovništva u Srbiji iz 2011. godine, stariji ljudi, osobe iznad 65 godina, čine 17,25% populacije, a među njima je 14,92% muškaraca i 19,46% žena. U regionu južne i istočne Srbije, koji je najnerazvijeniji, udeo starijih osoba u ukupnoj populaciji je veći od proseka – 18,98%, i to 16,65% muškaraca i čak 21,26% žena. U poslednjoj deceniji, udeo starijih sa 80 i više godina je povećan sa 1,94% na 3,59%. Među 434.548 staračkih domaćinstava u Srbiji, 278.121 je samačko staračko domaćinstvo.²

Starije osobe spadaju u red socijalno isključenih i ugroženih društvenih grupa. Ukupan socio-ekonomski položaj starijih osoba u Srbiji veoma je nepovoljan. Osobe iznad 65 godina starosti čine skoro četvrtinu ukupnog broja siromašnih,³ a rizik od siromaštva starijih osoba veći je za 40-50% u odnosu na ukupnu populaciju. Prema podacima Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, čak 43,3% starijih osoba koje su 2012. godine bili korisnici usluga socijalne zaštite pripadaju grupi socijalno i materijalno ugroženih osoba.⁴ Među starijim osobama koje su na domskom smeštaju, samo njih 12,86% imaju sredstva da sami plaćaju troškove smeštaja.⁵ Uslovi stanovanja i struktura potrošnje starijih osoba takođe su nepovoljniji u poređenju sa ostalom populacijom. Postojeći sistemi socijalne i zdravstvene zaštite ne zadovoljavaju potrebe starijih ljudi, a slabosti su evidentne i u obezbeđivanju ostalih vidova društvene podrške, pomoći i

² Rezultati popisa iz 2011. godine dostupni su na portalu Republičkog zavoda za statistiku <http://njebrzs.stat.gov.rs> (pristup 12. 05. 2014).

³ Nacionalna strategija održivog razvoja od 2008. godine, str. 55.

⁴ Sintetiovani izveštaj o radu centara za socijalni rad za 2012. godinu, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2013., str. 51.

⁵ Sintetizovani izveštaj o radu ustanova za smeštaj odraslih i starijih u Srbiji za 2012. godinu, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2013., str. 51.

zaštite u starosti.⁶ Ovi podaci su jasan pokazatelj strukturalne diskriminacije kojoj su stariji ljudi izloženi i posledica koje ona proizvodi.

Glas starijih ljudi i njihovi problemi izvan su javnih politika, a fizičko, psihičko i ekonomsko nasilje nad starijim osobama, kao oblik rodno zasnovanog nasilja uperenog protiv onih koji nemaju moć da mu se odupru, i dalje je tabu tema. Nedostaju studije i javne rasprave na ovu temu, a nisu obezbeđene ni adekvatne mere pomoći i podrške. Patrijarhalni stereotipi i predrasude doprinose da problemi nasilja i drugih vidova opresije nad starijim osobama, posebno nad starijim ženama, ostaju nevidljivi jer ga starije osobe ne prijavljuju, zbog stida, straha, ali i zbog neinformisanosti o mehanizmima zaštite i sumnje da im institucije mogu pomoći.

Iako nema potpunih podataka o položaju starijih osoba i kršenju njihovih ljudskih prava, podaci koje prikupljaju nevladine organizacije pokazuju da su starije osobe često izložene raznim vidovima neposredne i posredne diskriminacije, da su žrtve raznih oblika nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u okviru porodice, ali i u institucijama za smeštaj starijih osoba i u širem društvenom okruženju,⁷ što je uzrokovano brojnim faktorima.

Među osobama na domskom smeštaju stariji su dominantna grupa. U 2012. godini činili su 84,05% ukupnog broja korisnika domskog smeštaja. Do smeštaja starijih osoba u dom ponekad dolazi i mimo njihove volje, a prilikom odlučivanja o smeštaju više se vodi računa o potrebama članova njene porodice, kao što je potreba za proširenjem stambenog prostora, a manje o potrebama i željama same starije osobe.⁸

Broj starijih osoba koje su lišene poslovne sposobnosti zabrinjavajuće je veliki. Samo u 2012. godini poslovne sposobnosti potpuno su lišene 842 osobe, dok je njih 96 delimično lišeno poslovne sposobnosti,⁹ a kao razlog navodi se bolest i "smetnje u psihofizičkom razvoju".¹⁰

Jedan od najmanje istraženih oblika nasilja nad starijim osobama jeste ekonomsko (finansijsko) nasilje, kojem su starije osobe izložene kako u porodici, tako i u javnoj sfe-

⁶ O socio-ekonomskom položaju starijih osoba u Srbiji, videti detaljno: Nacionalna strategija o starenju 2006-2015, http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678.

⁷ Petrušić, N., Todorović, N., Vračević, M., *Nasilje nad starijim osobama : studija o nasilju u porodici / -* Beograd : Crveni krst Srbije, 2012; Satarić, N., Miličević-Kalašić, A., Ignjatović, T., *Obespravljeni iz neznanja*, Beograd, Amity, Beograd, 2013. http://www.amity-yu.org/images/Publikacije_Istrazivanja/obespravljeni%20iz%20neznanja%20sep2013.pdf

⁸ Poseban izveštaj Zaštitnika građana o obavljenim nadzorima u ustanovama socijalnog staranja za smeštaj starih lica u 2010. godini, Beograd, Zaštitnik građana, 2011., str. 72.

⁹ Sintetiovani izveštaj o radu centara za socijalni rad za 2012. godinu, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2013., str. 54.

¹⁰ Ibidem

ri. Ono ima različite oblike ispoljavanja, proizvodi izuzetno negativne posledice i često ugrožava samu egzistenciju starijih osoba. Iako nedostaju pouzdani podaci o rasprostranjenosti pojave ekonomskog nasilja nad starijima, ocenjuje se da su starije osobe često izložene raznim vidovima ekonomskog nasilja, od kojih su najzastupljeniji: kontrola finansijskih sredstava, oduzimanje novca i drugih vrednosti, zabrana raspolaganja ličnim prihodima ili imovinom stečenom ličnim radom ili nasleđivanjem, nagovaranje, dovođenje u zabludu i drugi nedopušteni uticaji na starije osobe da se odreknu od nasleđstva, da ne traže izdvajanje bračne tekovine iz zaostavštine umrlog supružnika, odnosno vanbračnog partnera, nedavanje zakonskog izdržavanja i neizvršenje obaveza iz ugovora o doživotnom izdržavanju; materijalne prevare i iskorišćavanje, zanemarivanje starijih osoba, zloupotreba ustanove lišenja poslovne sposobnosti i starateljske funkcije u cilju pribavljanja ekonomske koristi, i dr.

Ekonomsko nasilje, koje je rezultat mnogih objektivnih i subjektivnih činilaca, predstavlja vid kršenja i ugrožavanja ljudskih prava starijih osoba i doprinosi njihovoj društvenoj izolaciji i marginalizaciji. Proces demokratizacije društva i uključivanje Srbije u proces evropskih integracija nameću potrebu za ubrzanom izgradnjom efikasnih mehanizama za suzbijanje i zaštitu od nasilja nad starijim osobama, uključujući i ekonomsko nasilje. Da bi se to postiglo, neophodno je obezbediti bolje uvide u sam fenomen ekonomskog nasilja nad starijima, u njegovu rasprostranjenost i oblike ispoljavanja. Upravo je to bio i osnovni cilj pilot istraživanja čije su rezultati prezentovani u redovima koji slede. Prilikom koncipiranja samog istraživanja polazna osnova bili su oni pojavni oblici ekonomskog nasilja nad starijim osobama koji se u praksi najčešće javljaju.

U prvom delu istraživanja ukratko je razmotren relevantan pravni okvir. Dat je pregled međunarodnih pravno obavezujućih i neobavezujućih akata na nivou UN i Saveta Evrope. Domaći pravni izvori sistematizovani su u dve celine: prvu celinu čine opšti propisi o ljudskim pravima, dok drugu celinu čine propisi od neposrednog značaja za oblast zaštite od ekonomskog nasilja, koji su detaljnije obrađeni, uz ukazivanje na neadekvatne i neprecizne propise koji otvaraju prostor za pogrešna tumačenja i zloupotrebe.

U drugom delu prezentovani su i interpretirani rezultati eksplorativnog istraživanja, kao i rezultati studije jednog slučaja, dok treći deo sadrži ključne nalaze i preporuke.

II PRAVNI OKVIR

Za zaštitu starijih osoba od ekonomskog nasilja relevantan pravni okvir čine međunarodni dokumenti doneti u okviru UN i Saveta Evrope i nacionalni propisi sadržani u zakonima i podzakonskim aktima, uključujući i strateška dokumenta kojima je utvrđena politika države u pojedinim oblastima, kao i oni u kojima su predviđene posebne mere i aktivnosti za unapređenje položaja starijih osoba.

1. Univerzalni međunarodni dokumenti

S obzirom da na nivou UN još uvek nije usvojena posebna konvencija namenjena zaštiti starijih osoba, kao posebne vulnerabilne društvene grupe, iako se već dugi niz godina radi na njenoj pripremi,¹¹ za zaštitu i unapređenje ljudskih prava starijih osoba relevantni su univerzalni dokumenti o ljudskim pravima opšteg karaktera, kao i dokumenti posvećeni zaštiti pojedinih marginalizovanih i vulnerabilnih društvenih grupa.

U domenu zaštite ljudskih prava ključni dokumenti su: Povelja UN iz 1945 godine,¹² Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948 godine,¹³ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine,¹⁴ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine,¹⁵ Konvencija UN o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije iz 1965. godine,¹⁶ Konvencija UN protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni i postupaka iz 1984. godine,¹⁷ Međunarodna konven-

¹¹ O razlozima za donošenje posebne konvencije o pravima starijih osoba, videti: Why Do We Need a Human Rights Convention for Older Persons? <http://njnjinj.globalaging.org/agingnjatrch/convention/njhy/index.htm>. Why it's time for a convention on the rights of older people (2009), <http://njnjinj.globalaging.org/elderrights/njorld/2009/Humanrightskonvention.pdf>; What difference would a New Convention Make to the Lives of Older People? (2008) <http://njnjinj.globalaging.org/elderrights/njorld/2008/nenjconvention.pdf>

¹² Povelja je potpisana 26. juna 1945. god. u San Francisku, a stupila na snagu 24. oktobra 1945. godine.

¹³ Usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 217 (III) od 10. decembra 1948. godine.

¹⁴ Usvojen Rezolucijom 2200A (XXI) Generalne skupštine 16. decembra 1966. godine Stupio na snagu 23. marta 1976. godine, „Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 7/71.

¹⁵ „Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 7/71.

¹⁶ Usvojena na sednici Generalne skupštine UN 1965. godine, a stupila je na snagu 1967. godine („Sl. list SFRJ“, br. 31/67).

¹⁷ Usvojena i otvorena za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine UN br. 39/46 od 10. decembra 1984. godine. Stupila na snagu 26. juna 1987. godine. („Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 9/1991).

cija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDANj) iz 1979. godine¹⁸ i Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006. godine.¹⁹ Posebno ukazujemo na Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom, koja, pored ostalog, obavezuje države da usvoje odgovarajuće mere u cilju menjanja ili ukidanja postojećih zakona, propisa, običaja i prakse koji predstavljaju diskriminaciju prema osobama sa invaliditetom, kao i da obezbede da državni organi i institucije deluju u skladu sa ovom konvencijom. Konvencija naglašava ravnopravnost pred zakonom i propisuje da se poslovna sposobnost ne može ograničiti ili oduzeti samo na osnovu invaliditeta. Odredbom člana 12. Konvencije propisano je da osobe sa invaliditetom imaju pravo da budu priznate pred zakonom, kao i druga lica, da su poslovno sposobne, a da će države preduzeti odgovarajuće mere kako bi im omogućile dostupnost podrške koja im može biti potrebna u uživanju poslovne sposobnosti, kao i da će obezbediti da se svim merama koje se odnose na ostvarivanje poslovne sposobnosti, pruže odgovarajuće i efikasne garancije radi sprečavanja zloupotrebe, shodno principima međunarodnog prava koje se odnosi na ljudska prava.²⁰

Međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima ustanovljena su i ugovorna tela čija je nadležnost da nadziru ispunjavanje obaveza država članica. Nakon davanja sukcesorske izjave u junu 2001. godine, Srbija je započela sa praćenjem primene međunarodnih standarda ljudskih prava i uspostavila je praksu dostavljanja nacionalnih izveštaja telima Ujedinjenih nacija i drugim međunarodnim telima o primeni obaveza iz prihvaćenih međunarodnih konvencija. Republika Srbija takođe podleže i svim procedurama za žalbe iz instrumenata UN o ljudskim

---

¹⁸ Usvojena 18. decembra 1979. godine u Njujorku, na sednici Generalne skupština UN. SFRJ je ratifikovala Konvenciju Zakonom o ratifikaciji Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, („Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 11/81). SRJ je članica i Fakultativnog protokola uz ovu Konvenciju, koji je usvojen 6. oktobra 1999. godine u Njujorku, na sednici Generalne skupštine UN, a stupio na snagu 22. decembra 2000. godine (Zakon o potvrđivanju Opcionog protokola uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, „Sl. list SRJ - Međunarodni ugovori“, br. 13/2002). On važi od 28. decembra 2002. godine.

¹⁹ Konvencija je usvojena na sednici Generalne skupštine UN 13. decembra 2006. godine u Njujorku, otvorena je za potpis i ratifikaciju 30. marta 2007. godine, a stupila na snagu 3. maja 2008. Srbija je potpisala Konvenciju i Opcioni protokol 17. decembra 2007. godine, a potvrdila je Zakonom o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom („Sl. glasnik RS“, br. 42/09).

²⁰ Posebno je istaknuto da će se takve garancije obezbediti da se merama koje se odnose na ostvarivanje poslovne sposobnosti poštuju prava, volja i prioriteta konkretne osobe, da ne dode do sukoba interesa i neprimerenog uticaja, da budu proporcionalne i prilagodene okolnostima osobe, u najkraćem mogućem trajanju i da podležu redovnom preispitivanju nadležnog nezavisnog i nepristrasnog organa ili sudskog tela. Garancije će biti proporcionalne stepenu u kojem takve mere utiču na prava i interese osobe na koju se odnose. Takođe, države će preduzeti sve odgovarajuće i efikasne mere kako bi se osobama sa invaliditetom obezbedila jednaka prava da budu vlasnici imovine ili da je nasleđuju, da kontrolišu svoje finansije i da imaju ravnopravan pristup bankarskim kreditima, hipotekarnim zajmovima i drugim oblicima finansijskog kreditiranja, kao i da ne budu lišene svoje imovine nečijom samovoljom.

pravima koje je ratifikovala. U tom smislu, za Srbiju su od značaja i opšti komentari i nadzornih tela, kao što su i Komisija UN za ljudska prava, CEDANj komitet, Komitet za prava osoba sa invaliditetom i dr, kao i zaključni komentari koje nadzorna tela upućuju Srbiji povodom njenih periodičnih izveštaja o sprovođenju međunarodnih ugovora.

Kao članica UN, Srbija je dužna da poštuje standarde i sledi preporuke sadržane u aktima specijalizovanih organizacija UN, njenih organa, tela i agencija, kao što su Deklaracija o pravima osoba sa invaliditetom iz 1975. godine,²¹ Konvencija br. 159 o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom iz 1983. godine,²² Principi zaštite mentalno obolelih osoba i unapređenje zaštite mentalnog zdravlja iz 1991. godine,²³ i dr. Tu spadaju i konvencije Međunarodne organizacije rada,²⁴ kao i dokumenti Svetske zdravstvene organizacije,²⁵ među kojima poseban značaj ima Deklaracija iz Toronta o prevenciji zlostavljanja starijih ljudi iz 2002. godine,²⁶ kojom je zlostavljanje starijih definisano kao „svako pojedinačno ili ponovljeno delovanje ili izostanak potrebnog delovanja, koji se javlja u svakom odnosu zasnovanom na poverenju, koji može da prouzrokuje povredu starije osobe ili da je izloži opasnosti, pri čemu zlostavljanje može da se javi u obliku fizičkog, psihičkog/emocionalnog, seksualnog i finansijskog zlostavljanja, izvršenog s predušljajem ili nehotice“.²⁷

Važan deo međunarodnog pravnog okvira zaštite starijih ljudi čini i Milenijumska deklaracija, usvojena na Generalnoj skupštini UN u septembru 2000. godine,²⁸ kojom su lideri 147 zemalja priznali „kolektivnu odgovornost za podršku principima ljudskog dostojanstva, jednakosti i pravičnosti na globalnom nivou“.²⁹ Takođe, od značaja je i Pekinška deklaracija i Platforma za akciju,

---

²¹ Declaration on the Rights of Disabled Persons, proklamovana Rezolucijom Generalne skupštine UN 3447 (XXX) od 9. decembra 1975. godine.

²² Convention No. 159 concerning Vocational Rehabilitation of Employment of Disabled Persons, usv. u Ženevi 20. juna 1983, a stupila na snagu 1985. „Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori“ br. 3/1987.

²³ Principles for the protection of persons with mental illness and the improvement of mental health care, Rezolucija Generalne skupštine UN 46/119 od 17. decembra 1991. godine.

²⁴ Konvencija koja se odnosi na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja (br. 111; ILO – C – 111), Konvencija o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju invalida (br. 159; ILO – C – 159), Konvencija o profesionalnoj orijentaciji i stručnom osposobljavanju u razvoju ljudskih resursa (br.142; ILO – C – 142) i dr.

²⁵ Deklaracije iz Alma Ate (1978), Povelja iz Otave (1986), Deklaracija iz Džakarte (1997) i dr.

²⁶ http://www.who.int/ageing/projects/elder_abuse/alc_toronto_declaration_en.pdf.

²⁷ Videti str. 2. Deklaracije iz Toronta.

²⁸ A/RES/55/2.

²⁹ U cilju dostizanja ovih vrednosti definisan je skup Milenijumskih ciljeva razvoja (MCR), koji su sadržani u „Smernicama za sprovođenje Milenijumske deklaracije UN. MCR omogućavaju da se na kvantifikovan način prate i evaluiraju rezultati održivog razvoja i iskorenjivanja siromaštva do 2015. u svakoj od zemalja. Poseban značaj s aspekta unapređivanja položaja starijih ljudi imaju prvi cilj MCR – iskorenjivanje krajnjeg siromaštva i gladi, treći cilj – unapređivanje rodne ravnopravnosti i poboljšanje položaja žena i šesti cilj – borba protiv HIV/SIDE, tuberkuloze i drugih bolesti.

usvojene na IV Svetskoj konferenciji o ženama održanoj u Pekingu (Kina) 1995. godine,³⁰ koje su usmerene na uklanjanje svih prepreka koje stoje na putu aktivnom učešću žena u svim sferama javnog i privatnog života. Poseban odeljak Platforme za akciju posvećen je nasilju nad ženama, kojim se krši, ugrožava i poništava uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda žena, a koje je, kako je naglašeno, manifestacija nejednakog odnosa snaga između muškaraca i žena, što je dovelo do dominacije i diskriminacije nad ženama od strane muškaraca i do sprečavanja potpunog napretka žena. Pri tome su starije žene svrstane u kategoriju žena koje su posebno ugrožene i predložene su mere i aktivnosti u cilju sprečavanja i eliminacije svih vidova nasilja nad ženama, uključujući i starije žene.

Relevantni su i planovi akcija i preporuke UN koje se posebno tiču starijih osoba: Međunarodni plan delovanja na području starenja iz 1982. godine (tzv. Bečki plan),³¹ kao i Principi Ujedinjenih nacija za starije osobe, usvojeni Rezolucijom Generalna skupštine UN 1991. godine,³² koji preporučuju vladama da svoje nacionalne programe namenjene starijim osobama izgrađuju poštujući principe nezavisnosti, društvene participacije, društvene brige, samoispunjenja i dostojanstva starijih osoba. Prilikom kreiranja programa, države bi trebalo da imaju u vidu njihovu potrebu da dostojanstveno i bezbedno žive i budu zaštićeni od iskorišćavanja i telesnog i psihičkog zlostavljanja, da budu sigurni da će se s njima postupati pravično, bez obzira na godine, rasnu ili etničku pripadnost, invaliditet ili drugi status, kao i da će biti poštovani, bez obzira na svoj ekonomski doprinos. Aktuelni su i Politička deklaracija o starenju, usvojena zajedno sa Madridskim međunarodnim akcionim planom za starenje³³ na Drugoj skupštini o starenju, održanoj 2002. godine u Madridu. Prioritetni pravci delovanja usmereni su, pored ostalog i na unapređivanje dobrobiti starijih osoba i obezbeđivanje okruženja koje otvara mogućnosti i pruža podršku starijim osobama.

U Madridskom međunarodnom planu aktivnosti o starenju (u daljem tekstu: MIPAA) sadržane su konkretne preporuke za unapređenje društvenog položaja starijih širom sveta.

---

³⁰ Dokumenti se oslanjaju na rezultate prethodnih konferencija i samita UN: Konferencija o ženama, održana u Najrobiju 1985. godine, Konferencija o deci, održana u Njujorku 1990. godine, Konferencija o zaštiti životne okoline i razvoju, održana u Rio de Ženeiru 1992. godine, Konferencija o ljudskim pravima, održana u Beču 1993. godine, Konferencija o stanovništvu i razvoju, održana u Kairu 1994. godine, kao i Konferencija o društvenom razvoju, održana u Kopenhagenu 1995. godine, čiji je zajednički cilj bio postizanje jednakosti, razvoja i mira (videti t. 10. Pekinške deklaracije).

³¹ Vienna International Plan of Action on Ageing, usvojen na Prvoj svetskoj skupštini o starenju, održanom u Beču 1982. godine, a iste godine je odobren odlukom Generalne skupštine UN 1982. godine (Rezolucija 37/51).

³² Usvojeni Rezolucijom Generalne skupštine UN 46/91 od 16. decembra 1991. godine. http://www.un.org/esa/socdev/ageing/un_principles.html. Iste godine UN proglasile su 1. oktobar Međunarodnim danom starijih.

³³ Political Declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing, 2002, A/CONF.197/9. <http://www.un-ngls.org/orf/pdf/MIPAA.pdf>.

Posebno je naglašen problem fizičkog, psihičkog, emocionalnog, ekonomskog i drugog zanemarivanja, zlostavljanja i nasilja prema starijim osobama, posebno žena, koje su izložene većem riziku od svih vidova zanemarivanja, zlostavljanja i nasilja, imajući u vidu diskriminatorne društvene stavove i neostvarivanje ljudskih prava žena, siromaštvo žena i nedostatak odgovarajuće pravne zaštite. Eliminacija svih formi zanemarivanja, zlostavljanja i nasilja nad starijim osobama i kreiranje službi za podršku starijim osobama koje su izložene zlostavljanju, predstavljaju dva ključna cilja koja su u ovom sektoru delovanja postavljena.

Na bazi Madridske političke deklaracije i MIPAA, Ekonomska komisija UN za Evropu (UNECE) donela je 2002. godine Regionalnu strategiju za implementaciju Madridskog MIPAA.³⁴ U ovom dokumentu utvrđeno je deset obaveza država članica: uključivanje starenja u središte pažnje (promovisanje starenja kao faktora politike svih sektora); integracija i participacija starijih osoba; podsticanje pravičnog i održivog ekonomskog razvoja kao odgovora na starenje stanovništva; prilagođavanje sistema socijalne zaštite kao odgovora na demografske promene i njihove socijalno-ekonomske posledice; osposobljavanje tržišta rada da reaguje na ekonomske i socijalne posledice starenja stanovništva; stimulisanje doživotnog učenja i prilagođavanje obrazovnog sistema promenljivim ekonomskim, socijalnim i demografskim uslovima; nastojanje da se obezbedi kvalitet života za sva starosna doba i očuva samostalan život starijih osoba, uključujući zdravlje i dobrobit; unapređivanje ravnopravnosti polova; podrška porodicama koje brinu o starijim osobama i unapređuju među i unutargeneracijsku solidarnost između članova porodica, i podrška primeni i daljim aktivnostima na sprovođenju Regionalne strategije implementacije kroz regionalnu saradnju.³⁵

2. Dokumenti Saveta Evrope

Na nivou Saveta Evrope, ključni dokument u oblasti ljudskih prava jeste Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine i njeni protokoli,³⁶

³⁴ ECE/AC.23/2002/2/Rev.6 od 11. septembra 2002. godine, http://www.unece.org/pau/docs/ece/2002/ECE_AC23_2002_2_Rev6_e.pdf.

³⁵ U Izveštaju o modalitetima za monitoring i ocenu MIPAA, koji je generalni sekretar Ujedinjenih nacija podneo Komisiji za socijalni razvoj, navodi se da je za zemlje najvažnije da međusobno razmenjuju informacije, iskustva i dobru praksu, izvlače zaključke i utvrđuju prioritete za buduću saradnju i tehničku pomoć. Regionalne komisije su razradile konkretne planove za sprovođenje monitoringa i aktivnosti na ocenjivanju i u 2007. sazvane su regionalne konferencije o monitoringu i oceni MIPAA. U ovaj posao bio je uključen Sekretarijat Ekonomske komisije Ujedinjenih nacija za Evropu (UNECE), u čemu je pomoć pružio Evropski centar u Beču i Specijalna radna grupa za praćenje sprovođenja Regionalne strategije za implementaciju MIPAA.

³⁶ Državna zajednica Srbija i Crna Gora ratifikovala je Konvenciju („Službeni list SCG – Međunarodni ugovori“, br. 9/2003).

kojom je započela pravna standardizacija ljudskih prava na evropskom tlu. Konvencijom je garantovan niz građanskih i političkih prava (čl. 2-13) i propisano je da se obezbeđuje uživanje proklamovanih prava bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status (čl. 14).

Revidirana evropska socijalna povelja iz 1996. godine³⁷ unapređuje zaštitu osnovnih socijalnih i ekonomskih prava građana država ugovornica. U domenu socijalne zaštite, starijim osobama posebno je garantovano pravo na socijalnu zaštitu. Prema čl. 23. Povelje, države ugovornice su obavezne da usvoje ili podstaknu, direktno ili u saradnji sa javnim i privatnim organizacijama, odgovarajuće mere sa ciljem da omoguće starijim licima da ostanu punopravni članovi društva koliko god je to moguće. Pored toga, države ugovornice su obavezne da starijim licima omoguće da slobodno odaberu svoj način života i da vode nezavisan život u svom porodičnom okruženju, sve dok to žele i mogu, i to putem obezbeđivanja smeštaja u skladu sa njihovim potrebama i zdravstvenim stanjem ili odgovarajuće podrške za adaptaciju njihovog stambenog smeštaja u pružanja zdravstvene zaštite i usluga koje su im potrebne u njihovom stanju. Države su, takođe, obavezne da starijim licima koja žive u ustanovama garantuju odgovarajuću podršku, uz puno poštovanje njihove privatnosti i učešće u odlučivanju o pitanjima koja se tiču životnih uslova u tim ustanovama.

Revidirana strategija socijalne kohezije, usvojena 31. marta 2004. godine sadrži osnovne ocene i smernice za delovanje na svim bitnim aspektima socijalne politike u EU.³⁸ Strategija je izgrađena na osnovama ljudskih prava i u njoj se ukazuje na potrebu ostvarivanja ravnopravnosti muškaraca i žena, kao i na potrebu posebnog angažmana na stvarnom sagledavanju prava i potreba pojedinaca i društvenih grupa koje su izložene posebnom riziku od moguće socijalne ranjivosti, među kojima su i starije osobe, naročito one koje žive same i nemaju porodičnu podršku. Pored ostalih zadataka, Strategija predviđa podržavanje porodice i ohrabrivanje porodične solidarnosti, a u prioritete svrstava: socijalnu zaštitu, socijalne usluge, zaposlenost i stanovanje.

Na nivou Saveta Evrope postoji niz akata koji su namenjeni unapređenju socio-ekonomskog položaja, zdravstvene i pravne zaštite osoba sa invaliditetom, kao što su: Preporuka R (92)6 Komiteta ministara državama članicama o jedinstvenoj politici prema osobama s invaliditetom,³⁹ Preporuka 1592 (2003) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope

³⁷ Zakon o potvrđivanju Revidirane evropske socijalne povelje („Sl. glasnik RS“, br. 42/09).

³⁸ Srbija je ratifikovala ovu Strategiju („Sl. list SCG“, br. 18/05).

³⁹ Recommendation No. R (92) 6 of the Committee of Ministers to Member States on a Coherent Policy for People with Disabilities, usvojen 9. aprila 1992. godine. http://wallis.kezenfogva.iif.hu/eu_konyvtar/projektek/vocational_rehabilitation/instr/coe_3.htm.

„Ka punom uključivanju osoba s invaliditetom u društvo“;⁴⁰ Preporuka REC (2006)5 Komiteta ministara državama članicama uz Akcioni plan Saveta Evrope za promovisanje prava i punog učešće u društvu osoba s invaliditetom: poboljšanje kvaliteta života osoba s invaliditetom u Evropi 2006-2015.⁴¹

U domenu zaštite od nasilja u porodici i drugih vidova rodno zasnovanog nasilja, Savet Evrope doneo je niz akata, kao što su Deklaracija o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama u demokratskoj Evropi iz 1993. godine,⁴² Preporuka Rec(2002)5 Komiteta ministara država članica o zaštiti žena od nasilja iz 2002. godine⁴³, kojom se potvrđuje da je nasilje prema ženama rezultat nejednake moći muškaraca i žena, da dovodi do diskriminacije ženskog pola i kršenja njihovih ljudskih prava i osnovnih sloboda, što je u suprotnosti sa nastojanjem da se stvori jednakost i mir u demokratskoj Evropi, Preporuka Saveta Evrope 1582(2002), Nasilje nad ženama u porodici⁴⁴ iz 2002. godine.

Poseban značaj ima najnovija Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, doneta u Istanbulu 11. maja 2011. godine, koju je Srbija potvrdila i time omogućila njeno stupanje na snagu.⁴⁵ Ova konvencija (tzv. Istanbulska konvencija) je prvi i jedini evropski pravno obavezujući instrument u oblasti nasilja nad ženama, kojim se uspostavlja standard „potpune posvećenosti“ u prevenciji, zaštiti, procesuiranju i sankcionisanju akata nasilja. Konvencija ima jasnu rodnu perspektivu jer ukazuje na strukturalne veze između nasilja nad ženama i rodni nejednakosti. U njoj su sadržane jasni zahtevi i standardi u pogledu zakonodavstva i strateškog okvira, kao i standardi koji se odnose na prevenciju, sveobuhvatne

---

⁴⁰ Recommendation 1592 (2003) by the Council of Europe Parliamentary Assembly “Tonjards full social inclusion of people with disabilities” od 29. januara 2003. godine <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta03/erec1592.htm>.

⁴¹ Recommendation Rec(2006)5 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Action Plan to promote the rights and full participation of people with disabilities in society: improving the quality of life of people with disabilities in Europe 2006-2015, [http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/soc-sp/Rec\(2006\)5%20Disability%20Action%20Plan.doc](http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/soc-sp/Rec(2006)5%20Disability%20Action%20Plan.doc).

⁴² Declaration on policies for combating violence against women in a democratic Europe, usvojena na Trećoj Evropskoj ministarskoj konferenciji o jednakosti muškaraca i žena, održanoj u Rimu 21-22. oktobra 1993. god.

⁴³ Recommendation Rec(2002)5 of the Committee of Ministers to member States on the protection of women against violence od 30. aprila 2002. godine, <http://www.humanrights.coe.int/eljuality/Eng/WordDocs/2002r5%20Violence%20recommendation%20English.doc>

⁴⁴ Domestic violence against women, Recommendation 1582 (2002), usvojena od strane Odbora ministara 27. septembra 2002. god. <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta02/EREC1582.htm>

⁴⁵ Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, Istanbul, 11. 05. 2011, stupila na snagu 1. 07. 2014. Videti: Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, „Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori“ br. 12/2013).

mere pravne i institucionalne zaštite i podrške žrtvama, na procesuiranje i kažnjavanje počinitelja, kao i na program njihovog tretmana. Implementacija konvencije podrazumeva znatne promene u zakonodavnom i strateškom okviru za prevenciju i suzbijanje nasilja nad ženama.⁴⁶

3. Domaći izvori

1.1. Propisi o ljudskim pravima i zabrani diskriminacije

Pored Ustava Republike Srbije iz 2006. godine,⁴⁷ koji garantuje čitav niz građanskih, političkih, ekonomskih i socijalnih prava, za uživanje ljudskih prava značajni su antidiskriminacioni zakoni. Zakonom o zabrani diskriminacije⁴⁸ ustanovljen je celovit i sveobuhvatan sistem zaštite od diskriminacije. Starosno doba je predviđeno kao poseban osnov diskriminacije, koji je izričito zabranjen, a definisani su i različiti vidovi diskriminacije u skladu sa međunarodnim i evropskim standardima. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom iz 2006. godine⁴⁹ uređuje režim zaštite od diskriminacije na osnovu invaliditeta, posebne slučajeve diskriminacije osoba sa invaliditetom, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji, kao i mere koje država preduzima radi podsticanja ravnopravnosti i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom. Zakon o ravnopravnosti polova iz 2009. godine⁵⁰ uređuje stvaranje uslova za vođenje politike jednakih mogućnosti, ostvarivanja prava žena i muškaraca, donošenje propisa i preduzimanje posebnih mera za sprečavanje i otklanjanje diskriminacije zasnovane na polu i ličnim svojstvima povezanim sa polom, uključujući i posebne mere kojima se obezbeđuje delotvorna zaštita od rodno zasnovanog nasilja.

1.2. Pravna regulativa u domenu zaštite od nasilja u porodici

3.2.1. Nasilje u porodici - polazišta i pojmovna određenja

Prema opšteprihvaćenoj definiciji, nasilje u porodici je svaki vid fizičkog, psihičkog, seksualnog ili ekonomskog zlostavljanja koje vrši jedan član porodice prema drugom članu porodice, bez obzira na to da li takvo ponašanje pravni propisi inkriminišu i da li je izvršilac nasilja prijavljen organima gonjenja.⁵¹ U najnovijoj Konvenciji Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad

---

⁴⁶ Videti šire: Branković, B. Vesti iz budućnosti: Funkcionisanje opštih servisa - operacionalizacija dužne prilježnosti, UNDP, Beograd, 2013, str. 15. i dalje.

⁴⁷ „Sl. glasnik RS“ br. 98/2006.

⁴⁸ „Sl. glasnik RS“, br. 22/09.

⁴⁹ „Sl. glasnik RS“, br. 33/06.

⁵⁰ „Sl. glasnik RS“, br. 104/09.

⁵¹ O pojmovnom određenju nasilja u porodici, videti: Konstantinović Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V.: Kriminologija, SKC, 1998, str. 122; Konstantinović, V. S., Pravna zaštita od nasilja, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 1999, str. 7; Lukić, M., Kriminološka analiza nasilja u porodici, magistarska teza, Niš, 2003. U pokušaju da se objasne uzroci nasilja u porodici, posebno partnerskog nasilja, nastale su brojne teorije: teorija o mentalnoj bolesti,

ženama i nasilja u porodici iz 2011. godine, nasilje u porodici definisano je kao „*svako delo fizičkog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja do kojeg dolazi u okviru porodice ili domaćinstva, odnosno između bivših ili sadašnjih supružnika ili partnera, nezavisno od toga da li počinitelj deli ili je delio isto boravište sa žrtvom*“ (čl. 2. t. b).

Nasilje u porodici najčešće se vrši prema ženama, deci i starijim i nemoćnim osobama.⁵² što potvrđuju stav da je fenomen nasilja u porodici omogućen rodnom diskriminacijom i nedostatkom društvene odgovornosti za nasilje nad onima koji nemaju moć, niti sposobnost da mu se odupru.⁵³ Na pojavu nasilja u porodici utiču socio-ekonomski, društveni, kulturološki, psihološki i brojni drugi faktori, pri čemu u postratnim društvima i društvima pod stresom, poput Srbije, tranzicija i rat predstavljaju dodatne veoma snažne generatore nasilja u porodici.⁵⁴

Dosadašnja empirijska istraživanja fenomena nasilja u porodici na teritoriji Srbije pokazala su da je ovaj oblik nasilja u porastu, da su porodičnom nasilju najčešće izložene žene, deca, starije i nemoćne osobe, da su najčešći izvršioци nasilja braćni i vanbraćni partneri, da osobe koje su preživjele nasilje u porodici još uvek retko prijavljuju nasilje i da su porodice u kojima se nasilje ispoljava mesto u kome se ugrožavaju i krše elementarna ljudska prava.⁵⁵

Starije osobe, kao posebna osetljiva grupa, često su izložene raznim oblicima nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, što dovodi do kršenja i ugrožavanja ljudskih prava i sloboda starijih osoba i doprinosi njihovoj društvenoj izolaciji i marginalizaciji. U savremenom sagledavanju nasilja prema

---

teorija međugeneracijskog prenosa nasilja, teorija o ciklusima nasilja, teorija besa, teorija moći i kontrole i dr. (Videti: Razumevanje nasilja prema ženama, istraživanja, programi delovanja i uloga institucija, (ur. Ignjatović, T.), Autonomni ženski centar, Beograd, 2002. i tamo navedenu literaturu.

⁵² Videti: Inter-Balkan Conference on Legal Strategies to Combat Domestic Violence, Sofia, Bulgaria, 1997; Logar, R., Austrijski model intervencije u slučajevima nasilja u porodici, Evropska mreža protiv nasilja nad ženama, srpski prevod Autonomni ženski centar, Beograd, 2005, str. 3; Nikolić-Ristanović, V., Od žrtve do zatvorenice, Viktimološko društvo Srbije, Beograd, 2000, str. 17).

⁵³ U svim društvima nasilje gravitira ka partneru sa najvećom moći i događa se u odnosima u kojima među subjektima postoji najveća razlika u moći. (Videti: Nikolić Ristanović, V., Ka objašnjenju i prevenciji nasilja u porodici u Srbiji: multivarijantni pristup, u: „Pravom protiv nasilja u porodici“, ŽIC, Niš, 2002., str. 7; Lukić, M., Model zaštite od nasilja u porodici, Neka pozitivnopravna rešenja u svetu i kontraverze u njihovoj primeni, „Temida“, br. 2/99, str. 9).

⁵⁴ Detaljno videti: Nikolić Ristanović, V., Ka objašnjenju i prevenciji nasilja u porodici u Srbiji: multivarijantni pristup, u: „Pravom protiv nasilja u porodici“, ŽIC, Niš, 2002, str. 9-15 i tamo navedenu literaturu. U pokušaju da se objasne uzroci nasilja u porodici, posebno partnerskog nasilja, nastale su brojne teorije: teorija o mentalnoj bolesti, teorija međugeneracijskog prenosa nasilja, teorija o ciklusima nasilja, teorija besa, teorija moći i kontrole i dr. (Videti: Razumevanje nasilja prema ženama, istraživanja, programi delovanja i uloga institucija, (ur. Ignjatović, T.), Autonomni ženski centar, Beograd, 2002. i tamo navedenu literaturu. Videti i: Babović, M., Ginić, K., Vuković, O., Mapiranje porodičnog nasilja u Centralnoj Srbiji, Beograd, SeConS, 2010

⁵⁵ Porodično nasilje u Srbiji, op. cit, str. 13.

starijim osobama polazi se od definicije Svetske zdravstvene organizacije sadržane u dokumentu „Svetski izveštaj o nasilju i zdravlju“ iz 2002. godine, prema kojoj je nasilje prema starijim osobama „svaki pojedinačni ili ponavljajući čin ili nedostatak odgovarajućeg postupanja, koji se događa u bilo kojem odnosu očekivanja i poverenja, a koje uzrokuje štetu, bol, nepriliku i/ili nevolju starijoj osobi“.⁵⁶ Ova definicija jasno naglašava zloupotrebu moći i kontrole i nasilje prema starijim osobama stavlja u isti kontekst odnosa i zloupotrebe moći, kako se to čini kad je u pitanju nasilje nad ženama i decom.⁵⁷

Nasilje nad starijim osobama u porodičnom kontekstu sagledava se kao specifična forma nasilja u porodici⁵⁸ i definiše kao *svaki vid fizičkog, psihičkog, seksualnog ili ekonomskog zlostavljanja*⁵⁹ koje nad starijim članom porodice vrši drugi član porodice, a kojim se ugrožava sigurnost i poverenje i ispoljava kontrola i moć nad starijom osobom, i to bez obzira na to da li takvo ponašanje pravni propisi inkriminišu i da li je izvršilac nasilja prijavljen organima gonjenja.⁶⁰ Prema načinu ispoljavanja i posledicama koje izaziva, nasilje prema starijim osobama najčešće se klasifikuje u sedam kategorija: fizičko nasilje, seksualno nasilje, emocionalno nasilje, ekonomsko nasilje, zanemarivanje, napuštanje i samozanemarivanje,⁶¹ s tim što su u praksi starije osobe najčešće izložene kombinovanim oblicima nasilja, koje se obično vrši kontinuirano, u dužem vremenskom periodu.

Veoma dugo fenomen nasilja nad starijim osobama u porodičnom kontekstu nije bilo predmet širih istraživanja jer kategorija starijih ljudi nije smatrana posebno ugroženom društvenom grupom. Prva sveobuhvatna istraživanje o rasprostranjenosti ovog oblika kriminaliteta pojavljuju se sredinom 80-ih godina u SAD, od kada se sistematski prati obim ove pojave i u službenu upotrebu ulazi termin „elder abuse“ - nasilje nad starijim osobama.⁶² Za nasilje nad

⁵⁶ http://www.libdoc.njho.int/publications/2002/9241545615_eng.pdf

⁵⁷ Videti: Ajduković, M., Risac, S., Ogresta, J., Izloženost starijih osoba nasilju u obitelji, Revija za socijalnu politiku, 1/2008, str. 4.

⁵⁸ Konstantinović – Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M., Kriminologija, Niš, 2009, str. 135.

⁵⁹ O načinima ispoljavanja ovih vidova nasilja, detaljno: Poredoš, D., Tošić, G., Nasilje u obitelji nad osobama starije životne dobi, <http://njinj.psihijatrija.com/psihijatrija/grane%20GERONTOPSIHIJATRIJA/PoredosD%20NasiljeStarijadob.pdf>

⁶⁰ O uzrocima nasilja prema starijim osobama, detaljno: Rusac, S., Nasilje nad starijim osobama, Ljetopis socijalnog rada, 2/2006, <http://hrcak.srce.hr/7709>

⁶¹ Videti: Tatara, T., Kuzmeskus, L. Types of Elder Abuse in Domestic Settings, National Center on Elder Abuse, http://www.ncea.aoa.gov/ncearoot/main_site/pdf/basics/fact1.pdf

⁶² U izveštaju Svetske zdravstvene organizacije iz 2002. godine, koji se zasniva na pet studija iz SAD, Kanade, Holandije, Finske i Velike Britanije, navodi se da je 4-6% starijih osoba izloženo nasilju od strane članova porodice. Pri tome treba imati u vidu da je „tamna brojka“ nasilja nad starijim osobama u porodici izuzetno velika. Procenjuje se da se od 13 ili 14 slučajeva nasilja nad starijim osobama prijavi samo jedan. Collins, K.A., Elder maltreatment. A review. Archives of Pathology and Laboratory Medicine, 2006, 130:1290 – 1296., navedeno prema: Ajduković, M., Risac, S., Ogresta, J., op. cit., str. 4. Istraživanja Nacionalnog centra za nasilje nad starijima u SAD pokazuju da su 1990. godine među

starijim osobama koje se vrši u porodičnom okruženju koristi se i izraz *Domestic Violence in Later Life* - porodično nasilje u kasnijem životu.⁶³

Iako je poslednjih godina fenomen nasilja u porodici na teritoriji Srbije bio predmet sveobuhvatnih istraživanja i sa fenomenološkog i sa etiološkog aspekta,⁶⁴ retka su istraživanja koja su usmerena na sagledavanje ekonomskog nasilja nad starijim osobama u porodičnom kontekstu. Takođe, nakon uspostavljanja sistema zaštite od nasilja u porodici u Srbiji, sprovedeno je nekoliko istraživanja sa ciljem da se ispita i evaluira način funkcionisanja i stepen delotvornosti institucionalne zaštite od nasilja u porodici.⁶⁵ Ova istraživanja, međutim, nisu bila usmerena na otkrivanje eventualnih specifičnosti u postupanju institucija sistema u slučajevima ekonomskog nasilja nad starijim članovima porodice.

Proučavanja u pojedinim zemljama pokazuju da su u najvećem riziku od nasilja u porodici starije osobe, bez obzira na pol, koje žive same i nisu u stanju da se o sebi staraju, već zavise od drugih, osobe sa invaliditetom i hroničnim oboljenjima, koji nisu u stanju da se zaštite. Ipak, među žrtvama koje pripadaju ovim kategorijama brojnije su žene.⁶⁶

Nasilje u porodici, uključujući i ekonomsko nasilje prema starijim osobama u porodici, jedna je od onih pojava koju je naše društvo decenijama marginalizovalo i ignorisalo, umanjuju negativne posledice koje ono izaziva.⁶⁷

---

starijim osobama žrtvama nasilja u porodici preovladivale žene (oko 68,3%), a da su među izvršiocima ovog vida nasilja preovladivali muškarci (oko 55,7%). Evidentan je međutim, trend, povećanja učešća žena među izvršiocima nasilja, kao i trend smanjenja učešća žena među osobama koje su pretrpele nasilje. Analiza odnosa koji postoji između starijih osoba koje su izložene nasilju i izvršilaca ovog nasilja pokazuje da se kao izvršioci najčešće javljaju odrasla deca, pri čemu se uočava trend povećanja njihovog učešća među izvršiocima, zatim slede ostali članovi porodice, a najmanje je supružnika žrtava kao izvršilaca, uz evidentan trend smanjivanja njihovog broja. Tatara, T., Kuzmeskus, L., ibidem.

⁶³ *Domestic Violence in Later Life: A Guide to the Aging Network for Domestic Violence and Victim Service Programs*, National Association of State Units on Aging, <http://www.ncea.aoa.gov/Resources/Publication/docs/nceaissuebrief.agingnetworkguideDV.pdf>. *Mandatory Reporting of Elder Abuse: Implications for Domestic Violence Advocates* National Clearinghouse on Abuse in Later Life (NCALL), A Project of the Njisconsin Coalition Against Domestic Violence, <http://www.ncall.us/sites/ncall.us/files/resources/MR%20Paper%20REV%202011.pdf>.

⁶⁴ Videti: „Porodično nasilje u Srbiji“, V. Nikolić Ristanović, (ur.) VDS, „Prometej“, Beograd, 2002; Lukić, M., Jovanović, S., *Drugo je porodica, Nasilje u porodici – nasilje u prisustvu vlasti*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2001.

⁶⁵ Konstantinović Vilić S., Petrušić, N., *Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji*, Ženski istraživački centar, Niš, 2004; Beograd, 2007 Konstantinović Vilić S., Petrušić, N., *Krivično delo nasilja u porodici – aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*, AŽC, ŽIC; Beograd, 2007; Petrušić, N., Konstantinović Vilić S., *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije*, AŽC, ŽIC; Beograd, 2010.

⁶⁶ Proekt „Prevenция na domašnoto nasilie sred vьzrastni hora“, http://icss-bg.org/bg/wp-content/uploads/2014/03/Analiz_anketno_prouchvane_website.pdf

⁶⁷ Detaljno: „Porodično nasilje u Srbiji“, V. Nikolić Ristanović, (ur.) VDS, „Prometej“, Beograd,

3.2.2. Normativni okvir zaštite od nasilja u porodici

Zahvaljujući, pre svega, dugogodišnjim nastojanjima ženskih nevladinih organizacija da porodično nasilje učine društveno vidljivim i njihovom sistematskom javnom zagovaranju i lobiranju za usvajanje odgovarajućih zakonskih rešenja, kao i političkoj volji države da u skladu sa međunarodnim standardima izgradi mehanizme za suzbijanje i zaštitu žrtava nasilja u porodici, u Srbiji je 2005. godine okončan proces izgradnje pravnih instrumenata za zaštitu od nasilja u porodici. Prvi korak učinjen je inkriminisanjem porodičnog nasilja kao posebnog krivičnog dela,⁶⁸ a usvajanjem Porodičnog zakona⁶⁹ zaokružen je sistem pravne zaštite od nasilja u porodici regulisanjem porodičnopravnih mera zaštite. Time je na normativnom planu uspostavljen sistem pravne zaštite od nasilja u porodici, zasnovan na prožimanju preventivnih porodičnopravnih mera zaštite i mera krivičnopravne zaštite. Inkriminacija nasilja u porodici pretrpela je kasnije više izmena usvajanjem Krivičnog zakonika iz 2005. godine⁷⁰ i Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika iz 2009.⁷¹

Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici regulisana je tako što je zakonodavac izričito zabranio nasilje u porodici, članovima porodice priznao pravo na zaštitu od nasilja u porodici (čl. 10. PZ), regulisao mere porodičnopravne zaštite i uslove pod kojima se one određuju (čl. 197- 200. PZ) i uredio poseban postupak po čijim se pravilima postupa u parnici koja se vodi radi zaštite od nasilja u porodici (čl. 283-289. PZ).⁷²

Prema čl. 197. st. 1. PZ, nasilje u porodici je „*ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice*”. U stavu 2. ovog člana navedeni su pojedini slučajevi nasilja u porodici: nanošenje telesnih povreda, pokušaj nanošenja telesnih povreda, prisiljavanje na seksualni odnos, navođenje na seksualni odnos ili seksualni odnos sa licem koje nije navršilo 14. godinu života ili sa nemoćnim licem, ograničavanje slobode kretanja ili komuniciranja sa trećim licima, vređanje (imenovani oblici nasilja), kao i svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje (neimenovani oblici nasilja). Među imenovanim oblicima nasilja ne nalazi se ekonomsko nasilje, iako je ono obuhvaćeno opštom definicijom nasilja, budući da se njegovim vršenjem ugrožava i duševno zdravlje i spokojstvo drugog člana porodice.

U krug subjekata kojima pripada pravo na porodičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici spadaju: supružnici ili bivši supružnici, deca, roditelji i ostali krvni srodnici, kao i lica u tazbinskom ili 2002; Lukić, M., Jovanović, S., Drugo je porodica, Nasilje u porodici – nasilje u prisustvu vlasti, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2001.

⁶⁸ Čl. 118a Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005).

⁶⁹ Porodični zakon, „Sl. glasnik RS“, br. 18/2005 (u daljem tekstu PZ).

⁷⁰ „Sl. glasnik RS“, br. 85/2005. (u daljem tekstu: KZ).

⁷¹ „Sl. glasnik RS“, br. 72/09.

⁷² Detaljno o porodičnopravnoj zaštiti od nasilja u porodici: Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S., Vodič kroz sistem porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici, Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centra, Beograd, 2006.

adoptivnom srodstvu, odnosno lica koja vezuje hraniteljstvo, lica koja žive ili su živela u istom porodičnom domaćinstvu, vanbračni partneri ili bivši vanbračni partneri, lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu (čl. 197. st. 3. PZ).⁷³

Odredbama čl. 198. st. 2. PZ predviđeno je pet posebnih mera zaštite: izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti; izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti; zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti; zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice i zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice. Mere su određene po sistemu enumeracije, tako da sud nije ovlašćen da odredi bilo koju drugu meru, ali može odrediti veći broj mera kombinujući ih na način koji obezbeđuje da budu prilagođene okolnostima konkretnog slučaja.

Prema odredbi čl. 198. st. 3. PZ, sud po svojoj oceni određuje dužinu trajanja svake izrečene mere, pri čemu je maksimalni rok za svaku meru godinu dana, a vreme provedeno u pritvoru, kao i svako lišenje slobode u vezi s krivičnim delom, odnosno prekršajem, uračunava se u vreme trajanja mere zaštite od nasilja u porodici (čl. 198. st. 4. PZ). Predviđena je i mogućnost produžavanja trajanja izrečene mere, sve dok ne prestanu razlozi zbog kojih je mera bila određena (čl. 199. PZ), a za slučaj da je pre isteka vremena na koji je mera određena prestanu razlozi zbog kojih je ona određena, postoji mogućnost da izvršilac nasilja traži njen prestanak (čl. 200. PZ).

Parnicu za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici, kao i parnicu za produženje mere zaštite od nasilja u porodici, mogu pokrenuti: član porodice prema kome je nasilje izvršeno, njegov zakonski zastupnik, javni tužilac i organ starateljstva (čl. 284. st. 2. PZ). Parnicu za prestanak mere zaštite od nasilja u porodici pre isteka vremena na koji je presudom suda određena može pokrenuti isključivo član porodice protiv koga je mera određena.

Kad je reč o krivičnopravnoj zaštiti od nasilja u porodici, nasilja u porodici inkriminisano je kao posebno krivično delo Krivičnim zakonikom Republike Srbije.⁷⁴ Prema odredbi čl. 194. st. 1. KZ, krivično delo nasilja u porodici sastoji se u ugrožavanju spokojstva, telesnog integriteta ili duševnog stanja člana svoje porodice primenom nasilja, pretnjom da će se napasti na život ili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem. Najnovijim izmenama i dopunama KZ od 2009. godine predviđena je

---

⁷³ Prilikom određivanja kruga titulara prava na porodičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici, zakonodavac je nastojao da omogući zaštitu ne samo osoba koje povezuje "klasičan" porodični odnos, već i osoba koje su u kvaziporodičnim odnosima, za koje se zna da mogu biti podloga nasilničkom ponašanju. Tako i: Draškić, M., Porodično pravo i prva deteta, Autor, Čigoja štampa, Beograd, 2005, str. 57.

⁷⁴ Krivični zakonik („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 i 104/2013).

moгуćnost da sud u krivićnom postupku izda jednu ili više mera radi zaštite osobe prema kojoj je nasilje izvršeno.

Prema ćl. 194. KZ, postoji pet oblika krivićnog dela nasilja u porodici,⁷⁵ za koja su zaprećene novćana kazna i kazna zatvora od tri meseca do 15 godina. KZ prihvata širi pojam radnje izvršenja ovog krivićnog dela i pojmom „ugrožavanje“ obuhvaćeno je kako povređivanje tako i samo stvaranje konkretne opasnosti od primene nasilja ili pretnje za telesni integritet ili duševno stanje ćlana porodice. Stoga nanošenje lake telesne povrede ili psihićkih poremećaja Źrtvi ne predstavlja elemenat bića ovog oblika krivićnog dela nasilja u porodici. Istovetna je situacija i u pogledu drugog oblika krivićnog dela nasilja u porodici iz ćl. 194 st. 2. KZ; za postojanje ovog krivićnog dela bitno je da je izvršilac koristio oruŹje, opasno oruće ili drugo sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši i time stvorio konkretnu opasnost da do ovih povreda zaista i doće. Za postojanje krivićnog dela nasilja u porodici nije relevantan kontinuitet u vršenju nasilja; dovoljno je da je radnja dela izvršena samo jednom.

Pasivni subjekt krivićnog dela nasilja u porodici je ćlan porodice lica koje je izvršilo nasilje, pri ćemu se, saglasno ćl. 112 st. 28. KZ, ćlanovima porodice smatraju: supruŹnici, njihova deca, preci supruŹnika u pravoj liniji krvnog srodstva, vanbraćni partneri i njihova deca, usvojilac i usvojenik, hranilac i hranjenik, braća i sestre, njihovi supruŹnici i deca, bivši supruŹnici i njihova deca i roditelji bivših supruŹnika, ako Źive u zajednićkom domaćinstvu, kao i lica koja imaju zajednićko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu Źivela u istom porodićnom domaćinstvu.

Prekršajnim zakonodavstvom nasilje u porodici nije predvićeno kao zasebno definisan i zakonom precizirani prekršaj, ali postoji moгуćnost da se delo nasilja kvalifikuje kao prekršaj protiv javnog reda i mira, predvićen Zakonom o javnom redu i miru.⁷⁶ Prekršajnim zakonodavstvom propisana je, pored osam zaštitnih mera predvićenih ćl. 46 Zakona o prekršajima⁷⁷, i zaštitna mera koja moŹe biti primenjena u slućajevima izvršenja prekršaja kvalifikovanog kao nasilje u porodici – zabrana pristupa oštećenom, objektima ili mestu izvršenja prekršaja. Prema ZP, u prekršajnom postupku okrivljeni moŹe biti zadržan sudskom naredbom ukoliko je zatećen u vršenju prekršaja, a zadržavanje je potrebno da bi se sprećilo dalje vršenje prekršaja (ćl. 166. ZP). Zadržavanje se moŹe odrediti i ukoliko je lice zatećeno u vršenju prekršaja bilo pod uticajem alkohola ili drugih omamljujućih sredstava (ćl.168. ZP).

---

⁷⁵ Detaljno: Konstantinović Vilić S., Petrušić, N., Krivićno delo nasilja u porodici – aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu, AŹC, ŹIC; Beograd, 2007, str. 12-16.

⁷⁶ „Sl. glasnik RS“, br.51/1992, 53/1993, 67/1993,48/94,101/2005, 85/2005.

⁷⁷ „Sl. glasnik RS“, br. 101/05. (u daljem tekstu: ZP).

1.3. Pravna regulativa u domenu izdržavanja i nasleđivanja

1.3.1. (Ne)ostvarivanje prava na zakonsko izdržavanje

Jedan od vidova ekonomskog nasilja nad starijim osobama u porodičnom okruženju jeste neispunjavanje zakonske obaveze izdržavanja. Takođe, u praksi nisu retki slučajevi neispunjavanja obaveza iz ugovora o doživotnom izdržavanju, koji je jedan od instrumenata koji starije osobe relativno često koriste radi obezbeđivanje izdržavanja. Beleži se i pojava nedopuštenog uticaja na starije osobe u pogledu ostvarivanje njihovih naslednih prava, uključujući i ostvarivanje njihovog prava na izdvajanje udela u bračnoj tekovini iz zaostavštine, kao i prava na povećanje naslednog dela.

Kada je reč o izdržavanju, kao redovnom obezbeđivanju sredstava za zadovoljenje osnovnih životnih i drugih potreba izdržavanog lica, s obzirom na to šta predstavlja osnov izdržavanja, razlikuju se *zakonsko izdržavanje*, izdržavanje između određenih lica među kojima postoji porodičnopравни, odnosno srodnički odnos (brak, vanbračna zajednica ili srodstvo), a koje proizlazi iz samog zakona, kao i *izdržavanje na osnovu pravnog posla* – ugovora o doživotnom izdržavanju.

Propisi o zakonskom izdržavanju sadržani su u Porodičnom zakonu. U čl. 8. ovog zakona propisano je da izdržavanje predstavlja pravo i dužnost članova porodice. U čl. 151-159. PZ utvrđeno je koji članovi porodice imaju pravo, odnosno dužnost izdržavanja, kao i redosled prvenstva u ostvarivanju ovog prava, odnosno dužnosti (čl. 166). Redosled u izdržavanju određen je tako što je PZ propisano da supružnik ostvaruje pravo na izdržavanje prvenstveno od drugog supružnika, da krvni srodnici ostvaruju međusobno pravo na izdržavanje redosledom kojim nasleđuju na osnovu zakona, a da tazbinski srodnici ostvaruju međusobno pravo na izdržavanje posle krvnih srodnika (čl. 166). Ako je više lica istovremeno dužno da daje izdržavanje, njihova obaveza je podeljena, što je izričito propisano u čl. 166. st. 5. PZ.

Pravo na izdržavanje priznato je supružnicima (čl. 151. PZ), kao i vanbračnim partnerima.⁷⁸ (čl. 152. PZ). U čl. 28. PZ izričito je propisano da su supružnici dužni da se uzajamno izdržavaju pod uslovima određenim PZ. Iz PZ proizlazi da obaveza uzajamnog izdržavanja supružnika u braku, koja se ispunjava davanjem određene sume novca ili nekih dobara drugom supružniku, postaje pravna obaveza tek kada dođe do prestanka zajednice života, a brak kao pravna veza još uvek postoji i tek tada se može tražiti i sudska zaštita ovog prava. Iako PZ ne pruža izričit odgovor na pitanje da li pravo na izdržavanje supružnik može sudski ostvariti za slučaj da među supružnicima postoji faktička zajednica života ili samo kada supružnici ne žive zajedno, praksa stoji na stanovištu da ne postoji mogućnost sudskog ostvarivanja prava na izdržavanje dok među su-

⁷⁸ Vanbračna zajednica je trajnija zajednica života žene i muškarca između kojih nema bračnih smetnji (čl. 4. PZ). Detaljno: Draškić, M., op. cit. str. 157-166.

pružnicima postoji zajednica života. To primorava poverioca izdržavanja da pokrene postupak za razvod braka ili da prekine bračnu zajednicu kako bi ostvario svoje pravo na izdržavanje. Ne postoje razlozi zbog kojih bi supružniku trebalo uskratiti sudsku zaštitu prava na izdržavanje ukoliko živi u faktučkoj zajednici sa drugim supružnikom. U tom smislu potrebno je propisati izričitu zakonsku odredbu kako bi se izbegle nedoumice i otklonila opasnost od nejednake primene prava.

Kada je reč o vanbračnim partnerima, oni imaju pravo na izdržavanje tokom trajanja vanbračne zajednice, kao i po njenom prestanku. Dok vanbračna zajednica traje, obaveza uzajamnog izdržavanja se izvršava spontano i sastavni je element zajednice života. U ovom pogledu situacija je ista kao u braku, a sudovi stoje na stanovištu da se sudska zaštita prava na izdržavanje ne može ostvariti tokom trajanja vanbračne zajednice. U literaturi se navodi da ima opravdanja omogućiti sudsku zaštitu prava na izdržavanje supružniku u situaciji kada su supružnici formalno u braku, ali među njima nema zajednice života, ali da nije opravdano priznati pravo na sudsku zaštitu prava na izdržavanje vanbračnom partneru „tokom trajanja vanbračne zajednice, jer vanbračne zajednice nema ako nema zajednice života“. Ima i shvatanja da spontano neizvršavanje obaveze na izdržavanje daje pravo vanbračnom partneru koji ima pravo na izdržavanje da traži sudsku zaštitu svog prava ali se navodi da je to samo teorijska mogućnost, budući da izostanak spontanosti ukazuje da zajednica života više ne postoji.

Prema odredbama PZ, pravo na izdržavanje pripada supružniku koji nema dovoljno sredstava za izdržavanje, a nesposoban je za rad ili je nezaposlen. U sudskoj praksi polazi se od stava da se supružnik može smatrati nezaposlenim ako se bez svoje krivice ne može zaposliti. Ovaj uslov se ceni u kontekstu mogućnosti zapošljavanja, a od supružnika koji traži posao očekuje se maksimalno angažovanje na nalaženju posla, što podrazumeva i prekvalifikaciju u slučaju da posao ne može da nađe u svojoj struci.⁷⁹

Prema čl. 151. st. 3. PZ, pravo na izdržavanje nema supružnik čiji bi zahtev za izdržavanje predstavljao „očiglednu nepravdu“ za drugog supružnika. Iz istog razloga ovo pravo ne pripada ni vanbračnom partneru, saglasno čl. 152. st. 2. PZ.

U pogledu trajanja izdržavanja, važi pravilo da izdržavanje supružnika i vanbračnih partnera ne može trajati duže od pet godina. Samo izuzetno izdržavanje supružnika po prestanku braka može se produžiti i posle isteka roka od pet godina ako naročito opravdani razlozi sprečavaju supružnika poverioca izdržavanja da radi (čl. 163. st. 2. i 3. PZ).⁸⁰ Na poveriocu izdržavanja je da

⁷⁹ Videti: Presuda Okružnog suda u Valjevu, Gž2. 13/2008 od 13.2.2008. godine.

⁸⁰ Verujemo da je predloženo vremensko limitiranje izdržavanja bilo izraz realnih očekivanja zakonodavca da će država biti u mogućnosti da po isteku vremena na koji je izdržavanje određeno obezbedi izdržavanje svim egzistencijalno ugroženim licima. Praksa, međutim, pokazuje da po isteku roka na koji je izdržavanje određeno mnogi bivši supružnici, uglavnom bivše supruge, ostaju bez ikakvih sredstava za život, a da pri tome ne ispunjavaju zakonske uslove za dobijanje

dokaže da postoje naročito opravdani razlozi za koji ga sprečavaju da radi, a u te razloge spadaju teška bolest, starost i sl. Naročito opravdani razlozi koji sprečavaju supružnika da radi moraju postojati u momentu kada se o zahtevu za produženje izdržavanja odlučuje. Produženje izdržavanja posle isteka roka od pet godina može se tražiti pre nego što rok istekne jer izdržavanje po isteku pet godina prestaje i ne može se više produžiti.

Izdržavanje supružnika i vanbračnih partnera prestaje po sili zakona smrću poverioca ili dužnika izdržavanja i istekom vremena trajanja izdržavanja. Takođe, izričito je propisano da izdržavanje supružnika, prestaje i kada poverilac izdržavanja sklopi novi brak odnosno vanbračnu zajednicu. Isto važi i kada je u pitanju vanbračni partner kao poverilac izdržavanja (čl. 167. st. 3. PZ).⁸¹ Izdržavanje prestaje odlukom suda kada poverilac izdržavanja stekne dovoljno sredstava za izdržavanje, kada dužnik izdržavanja izgubi mogućnost za davanje izdržavanja ili izdržavanje za njega postane očigledno nepravično. Ukoliko je pravo na izdržavanje supružnika, odnosno vanbračnog partnera prestalo, ono se ne može ponovo ostvariti od istog supružnika, što zakon izričito propisuje (čl. 167. st. 4. PZ).

Ukoliko je u pogledu izdržavanja doneta sudska odluka, obaveza izdržavanja postoji sve dok sud ne odluči o prestanku izdržavanja. Ipak, izdržavanje može faktički prestati nedavanjem izdržavanja. Naime, ukoliko dužnik izdržavanja prestane da daje izdržavanje jer su u međuvremenu otpali zakonski uslovi za izdržavanje, a poverilac izdržavanja se tome ne protivi, izdržavanje prestaje i bez sudske odluke. Ukoliko povodom toga nastane spor među stranama, on se rešava u parnici.

PZ propisuje da roditelj koji je nesposoban za rad, a nema dovoljno sredstava za izdržavanje, ima pravo na izdržavanje od svoje punoletne dece ili drugog krvnog srodnika u pravoj nishodnoj liniji, kao i od maloletnog deteta koje stiče zaradu ili ima prihode od imovine, srazmerno njegovim mogućnostima (čl. 156. st. 1). Međutim, ovo pravo ne pripada roditelju ako bi prihvatanje njegovog zahteva za izdržavanje predstavljalo „očiglednu nepravdu“ za dete, odnosno drugog krvnog srodnika (čl. 156. st. 2. PZ).

---

novčane socijalne pomoći koja se obezbeđuje preko centara za socijalni rad, u skladu sa Zakonom o socijalnoj zaštiti.

⁸¹ Izdržavanje, međutim, ne prestaje ako dužnik izdržavanja sklopi novi brak, odnosno, vanbračnu zajednicu. Sama okolnost što je tužilac nakon razvoda braka sa tuženom zasnovao novu bračnu zajednicu sa suprugom koja je nezaposlena, nije relevantan razlog za ukidanje obaveze supružanskog izdržavanja ustanovljene u korist tužene presudom o razvodu braka, ako se imovinske prilike tužene nisu poboljšale u odnosu na vreme donošenja prethodne odluke, niti su se promenile imovinske prilike tužioca, pošto je tužilac u vreme utvrđivanja obaveze izdržavanja bio u zajednici sa svojom sadašnjom suprugom sa kojom je očekivao dete. (Videti: Presuda Vrhovnog suda Srbije, Rev. 1979/2003 od 11.6.2003. godine).

Pravo na izdržavanje ostvaruje se vansudskim i sudskim putem, u parnici za izdržavanje,⁸² podizanjem alimentacione tužbe. Parnice se vode po pravilima alimentacionog postupka, koji je regulisan odredbama čl. 277-282. PZ, s tim što se primenjuju zajednička procesna pravila koja važe za sve postupke u vezi sa porodičnim odnosima (čl. 203-208. PZ). Pored toga, shodno se primenjuju i pravila opšteg parničnog postupka (čl. 202. PZ), sadržana u Zakonu o parničnom postupku.⁸³

Starije osobe uglavnom ne traže sudsku zaštitu prava na izdržavanje jer ih je sramota da tuže sopstvenu decu, a nemaju ni dovoljno informacija, niti sredstava za vođenje komplikovanih i dugotrajnih sudskih postupaka. S druge strane, ne ostvaruju ni pravo na novčanu socijalnu pomoć jer Zakon o socijalnoj zaštiti⁸⁴ u čl. 84. propisuje da se ovo pravo može ostvariti ako se podnese dokaz da je podneta tužbu za izdržavanje protiv onih koji su po zakonu dužni da daju izdržavanje. Za starije osobe nije prihvatljivo da kao roditelji tuže sopstvene potomke, tako da ostaju i bez izdržavanja i bez materijalne pomoći koju pruža zajednica.

1.3.2. (Ne)ostvarivanje prava na ugovoreno izdržavanje

Jedan od načina na koji starije osobe obezbeđuju sebi izdržavanje jeste sklapanje ugovora o doživotnom izdržavanju. Ugovor o doživotnom izdržavanju regulisan je Zakonom o nasleđivanju,⁸⁵ kao ugovor kojim se primalac izdržavanja obavezuje da se posle njegove smrti na davaoca izdržavanja prenese svojina tačno određenih stvari ili neka druga prava, a davalac izdržavanja se obavezuje da ga, kao naknadu za to, izdržava i da se brine o njemu do kraja njegovog života i da ga posle smrti sahrani. Ako nije ugovoreno što drugo, obaveza izdržavanja obuhvata obezbeđivanje stanovanja, hrane, odeće i obuće, odgovarajuću negu u bolesti i starosti, troškove lečenja i davanja za svakodnevne uobičajene potrebe (čl. 194. st. 3. ZN). Obaveza davaoca izdržavanja se ne sastoji samo iz materijalnih činidbi, već i iz *moralnih obaveza* koje je on ovim ugovorom dužan da ispuni. U sudskoj praksi smatra se da postoji obaveza staranja i brige o ličnosti primaoca izdržavanja i pružanje niza ličnih usluga koje su uslovljene socijalnim i kulturnim potrebama i načinom života primaoca izdržavanja pre zaključenja ugovora, kao što su poseta rodbine i prijatelja, poseta kulturnim ustanovama, nabavljanje literature za čitanje i dr. Ova vrsta obaveza mora se ispunjavati isključivo u ličnoj interakciji davaoca i primaoca izdržavanja, a sam ugovor ima i porodičnu i socijalnu dimenziju.

---

⁸² Videti detaljno: Mandić, Lj., Postupak u alimentacionim parnicama, magistarski rad, Niš, 1991, str. 37-39.

⁸³ „Sl. glasnik RS“, br. 72/2011.

⁸⁴ „Sl. glasnik RS“, br. 24/2011.

⁸⁵ Čl. 194- 205. Zakona o nasleđivanju, u daljem tekstu ZN („Sl. glasnik RS“, br. 46/95 i 101/2003 - odluka USRS).

Ugovor o doživotnom izdržavanju može biti sklopljen i u korist izdržavanja više lica, pri čemu svako od njih ima zasebno pravo na određena davanja i činjenja (čl. 197). Postoji zakonska mogućnost da se ugovor o doživotnom izdržavanju sklopi i u korist trećeg lica. Zakonom je, radi sprečavanja zloupotreba, isključena mogućnost da se kao ugovorna strana, davalac izdržavanja, javi lice koje se u okviru svog zanimanja stara o primaocu izdržavanja, kao što su, na primer, medicinski radnici i druga lica zaposlena u bolnicama, ustanovama za rezidencijalni smeštaj, privatnim organizacijama koje pružaju usluge smeštaja i nege i sl., ukoliko nije prethodno pribavljena saglasnost organa starateljstva (čl. 196. ZN).

Ugovor o doživotnom izdržavanju je strogo formalni pravni posao, punovažan samo ako je zaključen u pismenom obliku i potvrđen od strane odnosno javnog beležnika (notara),⁸⁶ koji je dužan da pre overe pročita strankama ugovor i primaoca izdržavanja naročito upozori na to da imovina koja je predmet ugovora ne ulazi u njegovu zaostavštinu i da njome ne mogu biti namireni nužni naslednici, dok je u suprotnom ništavan.⁸⁷

Iako prilikom sastavljanja, odnosno potvrđivanja sadržine ugovora o doživotnom izdržavanju postoji dužnost notara (sudije, prema ranije važećim propisima), da ispita da li je volja učesnika slobodna i ozbiljna i da, ako utvrdi da nije, odbije da sastavi ispravu,⁸⁸ u praksi se tome pristupa formalistički, postojanje slobodne volje ispituje se u prisustvu budućih pružalaca izdržavanja, tako da u samom postupku praktično nema uslova da se ozbiljno ispita postojanje eventualnih mana u volji i nedopuštenih uticaja prema primaocu izdržavanja. S druge strane, zbog nemogućnosti da se sagledaju okolnosti pod kojima je ugovor zaključen, ponekad se događa da ugovor o doživotnom izdržavanju bude rezultat iskorišćavanja nevolje u kojoj se primalac izdržavanja nalazi, a radi postizanja nerazmerne imovinske koristi davaoca izdržavanja, a ponekad je rezultat prevare, tj. namere da se primalac izdržavanja dovede i održava u zabludi i formira pogrešnu predstavu o pravnom poslu, kako bi pristao na sklapanje ugovora. Takav ugovor može biti poništen samo po tužbi primaoca izdržavanja, u parnici čije vođenje iziskuje dosta vremena ali i finansijskih sredstava, kojima starije osobe, po pravilu, ne raspoložu, tako da takvi nezakoniti ugovori najčešće ostaju na snazi.

Prilikom sastavljanja ugovora nedovoljna pažnja se poklanja i objašnjavanju sadržine i suštine ugovora, pravima i obavezama koje iz njega proističu, na način koji odgovara obrazov-

---

⁸⁶ Posle stupanja na snagu Zakona o javnom beležništvu („Sl. glasnik RS“, br. 31/2011, 85/2012, 19/2013, 55/2014 - dr. zakon - dr. zakon, 93/2014 - dr. zakon, 121/2014) potvrđivanje ugovora o doživotnom izdržavanju u nadležnosti je javnih beležnika. Odredbe o postupku za sastavljanje ugovora, odnosno potvrđivanja njegove sadržine regulisan je Zakonom o vanparničnom postupku („Sl. glasnik SRS“, br. 25/82 i 48/88 i „Sl. glasnik RS“, br. 46/95 - dr. zakon, 18/2005 - dr. zakon, 85/2012, 45/2013 - dr. zakon i 55/2014).

⁸⁷ Čl. 195. ZN.

⁸⁸ Čl. 172. i čl. 185. Zakona o vanparničnom postupku.

nom nivou ugovarača,⁸⁹ pa ugovarači često ne dobiju sve relevantne informacije, što može biti povod za nesporazume. Događa se da starije osobe sklapaju ugovor bez dovoljno informacija o njegovoj sadržini, pravima i obavezama, uprkos tome što je sudija, odnosno notar dužan da pred strankama pročita ugovor i primaoca izdržavanja naročito upozori na to da imovina koja je predmet ugovora ne ulazi u njegovu zaostavštinu i da se njome ne mogu namiriti nužni naslednici.

Novim propisima detaljno je regulisan način postupanja u situacijama kada se kao ugovarač javlja osoba koja nije u stanju da vidi, čuje i/ili govori ili koji, usled slabovidosti, nepismenosti ili nekog drugog razloga nije u stanju da čita ili piše ili ne poznaje službeni jezik,⁹⁰ što je značajan pozitivni pomak. Ostaje, međutim, da se vidi kako će se u javnobeležničkoj praksi ovi propisi primenjivati.

U praksi sklapanje ugovora o doživotnom izdržavanju ponekad dovodi do negativnih reakcija potencijalnih zakonskih naslednika, pa čak i do prekida kontakta sa primaocem izdržavanja i sl., budući da se njime na posredan način isključuju zakonski naslednici jer imovina koja je predmet ugovora ne ulazi u zaostavštinu. Do takvih reakcija dolazi kada se ugovor sklapa sa licem koje i samo spada u krug potencijalnih zakonskih naslednika, ali su reakcije naročito burne i negativne kada ugovor o doživotnom izdržavanju osoba sklapa sa trećim licem jer se smatra da je na taj način osoba "izdala" porodicu.

Događa se da se posle zaključenja ugovora međusobni odnosi ugovornih strana do te mere poremete da postanu nepodnošljivi, čemu je najčešće povod grubo zanemarivanje obaveza od strane davaoca izdržavanja. U čl. 201. ZN izričito je priznato pravo ugovornih strana da traže raskid ugovora ako se međusobni odnosi iz bilo kog uzroka toliko poremete da postanu nepodnošljivi. Ono što starije osobe kao primaoce izdržavanja dodatno demotiviše i obeshrabruje da traže raskid ugovora jeste pravilo prema kojem su u slučaju raskida dužni da davaocu izdržavanja plate naknadu za primljena davanja i usluge (čl. 201. st. 2. ZN).

Treba imati u vidu da su u praksi relativno česti i tzv. kvazi (nepravi) ugovori o doživotnom izdržavanju, koji nisu zaključeni u formi propisanoj Zakonom o nasleđivanju, već kao ugovori o poklonu, prenosu nepokretnosti i sl, ali koji sadrže obavezu izdržavanja. Sporovi koji povodom ovih ugovora nastaju još su komplikovaniji i teži za rešavanje.

1.3.3. (Ne)ostvarivanje prava na nasleđivanje

Kad je reč o nasleđivanju, starije osobe nisu informisane kakva im prava po zakonu pripadaju, a beleže se i slučajevi prevare dovođenjem u zabludu u pogledu pojedinih prava.

---

⁸⁹ Zakonom o vanparničnom postupku detaljno.

⁹⁰ Čl. 174-179.

Najpre, kad je reč o nasleđivanju supružnika,⁹¹ s obzirom da je prosečni životni vek žena u Srbiji je za pet godina duži nego vek muškaraca jer žene u proseku žive oko 75, a muškarci 70 godina, mnogo je više žena koje se javljaju kao naslednice svojih supruuga. U praksi je česta pojava da je celokupna imovina koju su supružnici stekli u braku upisana na ime pokojnog supruuga iako je njen veliki deo, a ponekad i sva imovina, stečena zajedničkim radom supružnika, tako da predstavlja tzv. bračnu tekovinu. Zbog toga preživela supruuga ima pravo da u ostavinskom postupku traži izdvajanje bračne tekovine, a da u pogledu ostale imovine (zaostavštine) konkuriše kao naslednik zajedno sa ostalim naslednicima.⁹² U toku ostavinskog postupka mnoge starije žene ne traže izdvajanje bračne tekovine iz zaostavštine jer ne znaju da na to imaju pravo. Ponekad od potomaka dobijaju i pogrešne informacije koje ih dovode u zabludu. Ako i zatraže izdvajanje, događa se da ostali naslednici ospore pravo svojine po osnovu udela u bračnoj tekovini, pa ih ostavinski sud upućuje na parnicu i prekida ostavinski postupak.⁹³ Starije osobe, po pravilu, žele da protiv naslednika, najčešće svoje dece, pokreću parnicu, a nemaju ni finansijskih sredstava za angažovanje advokata i plaćanje sudskih taksi, tako da najčešće odustaju od zahteva. Oni koji pokrenu parnicu, suočavaju se sa dugotrajnim postupkom koji može trajati i više godina, a čiji je ishod neizvesan.

S druge strane, u praksi su česti slučajevi da preživlom supružniku potomci ostavioca sugerišu da se odrekne od nasleđa, a beleže se i slučajevi odricanja od nasleđa pod prinudom, pretnjom, prevarom ili u zabludi,⁹⁴ kao i slučajevi povrede prava na tzv. nužni deo, povodom čega se najčešće ne traži sudska zaštita. Preživeli bračni drug, koji je pozvan na nasleđe s ostaviočevim roditeljima i njihovim potomcima, a koji nema nužnih sredstava za život, može u roku od jedne godine od smrti ostaviočeve da zahteva doživotno uživanje na celini ili delu zaostavštine koju su nasledili ostali naslednici ili da zahteva u svojinu celokupnu zaostavštinu (čl. 23. ZN). Međutim, starije osobe, po pravilu, ne znaju za ovu mogućnost, pa je ne koriste i kada žive u velikoj oskudici.

U praksi je relativno česta pojava da starije osobe svojim potomcima za života ustupaju i raspodeljuju imovinu i na taj način ostaju bez imovine. Ovaj ugovor spada u red formalnih ugovora, za koji važe pravila koja se primenjuju i prilikom sastavljanja ugovora o doživotnom izdržavanju (čl. 184. ZN). Ugovor je punovažan samo ako su se sa ustupanjem i raspodelom saglasili svi potomci ustupioaca koji će po zakonu biti pozvani da ga naslede (čl. 183. ZN). Ustupilac može

⁹¹ S obzirom da je prosečni životni vek žena u Srbiji je za pet godina duži nego vek muškaraca jer žene u proseku žive oko 75, a muškarci 70 godina, mnogo je više žena koje se javljaju kao naslednice svojih supruuga.

⁹² Supružnik je zakonski naslednik u prvom naslednom redu i nasleđuje na jednake delove zajedno sa potomcima ostavioca, a ako ostavilac nema potomaka, supružnik prelazi u drugi nasledni red i nasleđuje polovinu zaostavštine, dok drugu polovinu nasleđuju ostaviočevi roditelji i njihovo potomstvo (čl. 11. i 12. ZN).

⁹³ Čl. 119. Zakona o vanparničnom postupku.

⁹⁴ U tom slučaju može se tražiti poništaj izjave o odricanju od nasleđa (čl. 214. st. 4. ZN).

ugovorom obuhvatiti i svog supružnika/gu, ako je on/ona sa tim saglasan, i tada ima isti položaj kao i potomci ustupioca (čl. 189. ZN). Prilikom sklapanja ovog ugovora ustupilac može za sebe ili svog supružnika/gu, za oboje, ili za nekog drugog zadržati pravo uživanja na svim ili nekim ustupljenim dobrima, a može ugovoriti doživotnu rentu u stvarima ili novcu, doživotno izdržavanje ili kakvu drugu naknadu. U praksi, međutim, starije osobe ponekad ne koriste mogućnost da zadrže pravo uživanja na ustupljenoj imovini, nekada iz neznanja, a nekad i pod uticajem svojih potomaka. Budući da se imovina najčešće vodi na ime supruga, iako se radi o imovini koja je stečena tokom trajanja braka zajedničkim radom supružnika, događa se da ugovor sklapa suprug (otac) i njime potomcima raspodeljuje i onu imovinu koja predstavlja bračnu tekovinu. S druge strane, iako zakon propisuje da ustupilac može zahtevati da mu potomak vrati sve što je primio ako je pokazao grubu neblagodarnost (čl. 192. ZN), starije osobe to ne čine čak i kada ih deca potpuno zanemare. U praksi nisu retki slučajevi da se na starije osobe vrše raznovrsni pritisci, motivisani materijalnim razlozima, da napuste porodični stan/ kuću i pređu u ustanovu za rezidencijalni smeštaj starijih.

3.4. Pravna regulativa u domenu oduzimanja poslovne sposobnosti i starateljstva

Iako je Srbija ratifikovala sve relevantne međunarodne ugovore o ljudskim pravima, ustanove lišavanja poslovne sposobnosti i starateljstva, koje su od vitalnog značaja za ostvarivanje mnogih prava, uprkos izvesnim poboljšanjima, još uvek nisu usklađene sa međunarodnim standardima. Zakoni koji regulišu ovu oblast koncepcijski su zastareli i diskriminatorni. Uprkos tome što je Ustavom RS svakome garantovana pravna sposobnost, lišavanje poslovne sposobnosti, koje je u praksi česta pojava, dovodi do gubljenja građanskih i političkih prava, što dovodi do ozbiljnog kršenja ljudskih prava, čije su posledice dalekosežne i zadiru u sve sfere života osoba koje su lišena poslovne sposobnosti.

U nacionalnom zakonodavstvu, odredbe koje se odnose na poslovnu sposobnost nalaze se u Ustavu RS i Porodičnom zakonu⁹⁵. Poslovna sposobnost je sposobnost da se samostalno odlučuje o pravima i obavezama i da sopstvenim izjavama volje stiču prava i obaveze i stupa u pravne odnose, koja se stiče punoletstvom. Međutim, zakon još uvek dopušta mogućnost lišenja poslovne sposobnosti, koje se javlja u dva oblika – kao potpuno ili delimično lišenje poslovne sposobnosti. Lica lišena poslovne sposobnosti stavljaju se pod starateljstvo. Postupak lišenja poslovne sposobnosti regulisan je Zakonom o vanparničnom postupku,⁹⁶ dok je postupak za postavljanje staratelja upravni postupak, u kome se shodno primenjuju odredbe Zakona o opštem upravnom postupku.⁹⁷

⁹⁵ „Sl. glasnik RS“, br. 18/2005 i 72/2011-dr. Zakon.

⁹⁶ „Sl. glasnik SRS“, br. 25/82 i 48/88, „Sl. glasnik RS“, br. 46/95-dr. zakon, 18/2005-dr. zakon, 85/2012, 45/2013-dr. zakon i 55/2014.

⁹⁷ „Sl. list SRJ“, br. 33/97 i 31/2001, „Sl. glasnik RS“, br. 30/2010.

Porodičnim zakonom su propisani uslovi za lišenje poslovne sposobnosti⁹⁸ tako što je propisano da se potpuno može lišiti poslovne sposobnosti punoletna osoba koja *zbog bolesti ili smetnji u psihofizičkom razvoju nije sposobna za normalno rasuđivanje te zbog toga nije u stanju da se sama stara o sebi i zaštiti svojih prava i interesa*. Poslovna sposobnost osobe potpuno lišene poslovne sposobnosti izjednačena je sa poslovnom sposobnošću mladih maloletnika, odnosno dece ispod 14 godina. To znači da osobe potpuno lišene poslovne sposobnosti mogu preduzimati pravne poslove kojima se pribavljaju isključivo prava, pravne poslove kojima se ne stiču ni prava ni obaveze, kao i pravne poslove malog značaja. Delimično se može lišiti poslovne sposobnosti punoletna osoba koja *zbog bolesti ili smetnji u psihofizičkom razvoju svojim postupcima neposredno ugrožava sopstvena prava i interese ili prava i interese drugih lica*, pa je poslovna sposobnost ovih osoba jednaka poslovnoj sposobnosti starijih maloletnika, odnosno dece od 14 do 18 godina. Propisano je i da se sudskom odlukom o delimičnom lišenju poslovne sposobnosti određuju pravni poslovi koje osoba delimično lišena poslovne sposobnosti može, odnosno, ne može samostalno da preduzima. Što se tiče uslova za lišenje poslovne sposobnosti, sporno je što se oni dovede u direktnu vezu sa smetnjama u psihofizičkom razvoju, što je i jedan od razloga zbog kojih se u Srbiji razvila praksa potpunog lišavanja poslovne sposobnosti obolelih osoba za koje se proceni da nisu u stanju da se same staraju o sebi (kod starijih, na primer, zbog demencije).

Sam postupak za lišenje poslovne sposobnosti regulisan je odredbama Zakona o vanparničnom postupku.⁹⁹ Lišenje poslovne sposobnosti koncipirano je kao mera zaštite, koja se određuje na maksimalno tri godine („period proveravanja“)

Predlog mora da sadrži činjenice na kojima se zasniva, kao i dokaze kojima se te činjenice utvrđuju ili čine verovatnim, ali je u praksi ovo često veoma sporno, jer sud, koristeći nalaz i mišljenje veštaka, mora u svakom pojedinačnom slučaju da odluči da li je osoba sposobna za „normalno rasuđivanje“, da li može da zaštiti svoja prava i interese i slično. Na primer, osoba koja želi da proda kuću i novac potroši na putovanje po svetu, rizikuje da u ovakvo regulisanom postupku bude lišena poslovne sposobnosti, budući da se navedeno ponašanje može okarakterisati kao ugrožavanje sopstvenih prava i interesa.

Izričito je propisano da će o pokrenutom postupku za lišenje poslovne sposobnosti sud bez odlaganja izvestiti organ koji vodi zemljišnu ili drugu javnu knjigu o evidenciji nepokretnosti radi zabeležbe postupka, ako lice, prema kojem je pokrenut postupak za lišenje poslovne sposobnosti, ima nepokretnu imovinu.¹⁰⁰(2) O pokretanju postupka obaveštava se i matičar koji vodi matičnu knjigu rođenih za to lice.¹⁰¹

⁹⁸ Čl. 64, 85, 146. i 147 PZ.

⁹⁹ Čl. 31-42b. ZVP.

¹⁰⁰ Čl. 34. st. 1. ZVP.

¹⁰¹ Čl. 34. st. 2. ZVP.

Postupak je hitan, a sud ga pokreće i vodi po službenoj dužnosti ili po predlogu organa starateljstva, supružnika, vanbračnog partnera, deteta ili roditelja osobe kod koje su se stekli zakonski uslovi za lišenje poslovne sposobnosti.

Sud donosi odluku na osnovu rasprave na ročištu¹⁰² na kojem lično treba da sasluša osobu prema kojoj se postupak vodi, a ako se osoba nalazi u zdravstvenoj ustanovi, sud tamo održava ročište i saslušava osobu.¹⁰³ Propisano je da sud uvažava mišljenje i stavove osobe prema kojoj se postupak vodi, u meri u kojoj je to moguće s obzirom na stanje mentalnog zdravlja,¹⁰⁴ a sud može odustati od saslušanja samo ako bi to moglo da bude štetno po zdravlje osobe prema kojoj se postupak vodi ili ako saslušanje uopšte nije moguće s obzirom na duševno ili fizičko stanje osobe.¹⁰⁵ Iako je mogućnost suda da ne sasluša osobu o čijoj poslovnoj sposobnosti odlučuje restriktivno regulisana, u praksi je najčešći slučaj da sud uopšte ne vidi osobu prema kojoj se vodi postupak¹⁰⁶, što dovodi do toga da osoba o čijoj se poslovnoj sposobnosti odlučuje nema mogućnost da učestvuje u postupku, jer se često sama bolest, odnosno invaliditet, smatra dovoljnim razlogom za „nemogućnost saslušanja“. Novina u zakonu je odredba da sud uvažava mišljenje i stavove osobe prema kojoj se postupak vodi, u meri u kojoj je to moguće s obzirom na stanje mentalnog zdravlja, što je pozitivan pomak ali još uvek nema iskustava iz prakse o tome kako sudovi primenjuju ovu odredbu. Nadalje, propisana je dužnost suda da sasluša staratelja, odnosno privremenog zastupnika, predlagača i druga lica koja mogu da daju potrebna obaveštenja o životu i ponašanju osobe prema kojoj se vodi postupak i o drugim važnim okolnostima, a po potrebi, sud može podatke da pribavi i od pravnih i drugih lica koja tim podacima raspolažu.¹⁰⁷

U postupku za lišenje poslovne sposobnosti vrši se veštačenje. Najmanje dva lekara odgovarajuće specijalnosti moraju pregledati osobu prema kojoj se vodi postupak za lišenje poslovne sposobnosti, koji daju nalaz i mišljenje o stanju mentalnog zdravlja i sposobnosti osobe za rasuđivanje. Veštačenje se vrši u prisustvu sudije, osim kada se obavlja u stacionarnoj zdravstvenoj ustanovi.¹⁰⁸ Dakle, lišenje poslovne sposobnosti potpuno je zasnovano na medicinskom veštačenju, a ostavljena je mogućnost i da se veštačenje obavi bez prisustva sudije. Ono što je takođe veoma zabrinjavajuće je da sud može rešenjem da odredi da osoba prema kojoj se vodi postupak, privremeno ali najduže 30 dana, bude smeštena u odgovarajuću zdravstvenu

---

¹⁰² Na ročište se pozivaju organ starateljstva, osoba prema kojoj se postupak vodi, njegov/njen staratelj, odnosno, privremeni zastupnik i predlagač.

¹⁰³ Čl. 36. ZVP.

¹⁰⁴ Čl. 36. st. 2. ZVP.

¹⁰⁵ Čl. 36. st. 3. ZVP.

¹⁰⁶ Poslovna sposobnost kao ljudsko pravo, istraživanje MDRI-S i Beogradski centar za ljudska prava, http://www.bgcentar.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=865:poslovna-sposobnost-kao-ljudsko-pravo&catid=165

¹⁰⁷ Čl. 37. ZVP.

¹⁰⁸ Čl. 38. ZVP.

ustanovu, ako je to po mišljenju lekara neophodno da se utvrdi stanje mentalnog zdravlja te osobe, osim ako bi time mogle nastupiti štetne posledice po njegovo/njeno zdravlje. Period od mesec dana, iako skraćen,¹⁰⁹ predugačak je za smeštaj u psihijatrijsku ustanovu isključivo radi izvođenja dokaza veštačenjem, a nije dovoljno jasno definisano koji su razlozi zadržavanja u ustanovi. Protiv rešenja o smeštanju u zdravstvenu ustanovu može se izjaviti žalba u roku od tri dana koja zadržava izvršenje rešenja, osim ako sud drugačije ne odluči iz opravdanih razloga. Ovlašćeni podnosilac žalbe je i osoba prema kojoj se postupak vodi, bez obzira na stanje svog mentalnog zdravlja.

Najznačajniji nedostatak zakona jeste što se veoma lako i jednostavno može pokrenuti postupak za lišenje poslovne sposobnosti i što je krug ovlašćenih predlagača veoma širok. Iako je propisano da predlog za pokretanje postupka mora da sadrži činjenice na kojima se zasniva i dokaze, nije bliže propisano koja vrsta i kvalitet dokaza su potrebni, pa je u praksi često dovoljno da osoba ne komunicira na uobičajen način, da bi bila lišena poslovne sposobnosti. Takođe, sud nije eksplicitno obavezan da vodi računa o najboljem interesu osobe o čijoj se poslovnoj sposobnosti odlučuje.

U rešenju kojim se osoba delimično lišava poslovne sposobnosti, sud je dužan da na osnovu rezultata medicinskog veštačenja, odrediti vrstu poslova koje ta osoba može preduzimati samostalno, pored poslova na koje je osoba zakonom ovlašćena.¹¹⁰ Ovo zakonsko rešenje nije adekvatno jer je suština delimičnog lišavanja poslovne sposobnosti da se osobi ograniči mogućnost da samostalno preduzima neke pravne poslove, tako bi, u suštini, zakonom trebalo taksativno navesti koji su to poslovi koje ne može samostalno preduzimati, a ne obrnuto. Ovo posebno ako se ima u vidu da je pravo na poslovnu sposobnost osnovno ljudsko pravo i da ograničenja moraju zadovoljiti zahtev proporcionalnosti, što znači da moraju biti restriktivno i precizno određena.

Zakonom je propisano da protiv rešenja o lišenju poslovne sposobnosti, osoba koja je lišena poslovne sposobnosti može izjaviti žalbu, u roku od osam dana od dana dostavljanja rešenja, bez obzira na stanje svog mentalnog zdravlja, a ujedno je propisana i obaveza suda da po žalbi odluči u roku od osam dana od prijema žalbe.¹¹¹ Međutim, istraživanja pokazuju da osobama koje su lišene poslovne sposobnosti često odluka ne bude ni dostavljena, pa su samim tim onemogućene da ovo pravo ostvare.

Pravosnažna sudska odluka o lišenju poslovne sposobnosti, kao i ona o vraćanju, dostavlja se bez odlaganja organu starateljstva, upisuje se u matičnu knjigu rođenih, a ukoliko osoba lišena poslovne sposobnosti ima nepokretnosti, odluka se upisuje i u javni registar prava na nepokretnostima.¹¹²

¹⁰⁹ Izmenama iz 2014. godine rok je skraćen na 30 dana, a prethodno je bio do 3 meseca.

¹¹⁰ Čl. 40. st. 3. ZVP.

¹¹¹ Čl. 40a ZVP.

¹¹² Čl. 44. ZVP.

Značajna pozitivna novina u zakonu ogleda se u tome što sud u rešenju kojim je odlučio o lišenju poslovne sposobnosti određuje rok u kojem će proveriti da li postoje razlozi za dalje trajanje izrečene mere, koji ne može biti duži od tri godine. Prema ranije važećim propisima, odluka suda o lišenju poslovne sposobnosti nije bila vremenski neograničena, odnosno odluka se donosila na neodređeno vreme, bez obaveze provere, tako da je odluka o lišenju poslovne sposobnosti za starije osobe praktično značila njihovu „građansku smrt“.

Kada istekne vreme koje je sud odredio za proveru postojanja razloga za dalje trajanje izrečene mere,¹¹³ sud po službenoj dužnosti ispituje da li i dalje postoje razlozi zbog kojih je osoba lišena poslovne sposobnosti. Ako utvrdi da i dalje postoje razlozi za lišenje poslovne sposobnosti, sud donosi rešenje kojim utvrđuje da ne postoje uslovi za vraćanje poslovne sposobnosti i određuje novi rok, koji ne može biti duži od tri godine, u kojem će se proveriti da li postoje razlozi za dalje trajanje izrečene mere. Ukoliko sud utvrdi da su prestali razlozi zbog kojih je osoba lišena poslovne sposobnosti, donosi rešenje o vraćanju poslovne sposobnosti. Takođe, ukoliko sud utvrdi da se stanje mentalnog zdravlja osobe potpuno lišene poslovne sposobnosti toliko popravilo da je dovoljno delimično lišenje, sud će odrediti delimično lišenje. Propisana je i mogućnost da sud osobu koja je delimično lišena poslovne sposobnosti, u postupku proveravanja potpuno liši poslovne sposobnosti, ukoliko utvrdi da se stanje mentalnog zdravlja osobe pogoršalo tako da su se stekli uslovi za potpuno lišenje.¹¹⁴

Posledice lišavanja poslovne sposobnosti su nesagledive – osoba je lišena skoro svih prava već samim pokretanjem postupka, umesto dobijanja potrebne podrška u pojedinim životnim oblastima.¹¹⁵ S druge strane, iako postoji mogućnost pokretanja postupka za vraćanje poslovne sposobnosti, veoma je mali broj pokrenutih postupaka za vraćanje poslovne sposobnosti.¹¹⁶ S obzirom da je obaveza suda da ispita da li još uvek postoje razlozi za lišenje poslovne sposobnosti propisana tek početkom 2014. godine, još uvek nema prakse koja bi pokazala kako sudovi ocenjuju (ne)postojanje ovih razloga.

Osobi koja je lišena poslovne sposobnosti organ starateljstva postavlja staratelja.¹¹⁷ Rešenje o stavljanju pod starateljstvo organ starateljstva dužan je da donese odmah, a najkasnije u roku od 30 dana od dana prijema sudske odluke o lišenju poslovne sposobnosti

---

¹¹³ A može i u toku vremena proveravanja, na predlog ovlašćenih predlagača.

¹¹⁴ Čl. 42, 42a i 42 b.

¹¹⁵ Više o posledicama lišavanja poslovne sposobnosti u: Beker, Kosana (2010) Pravo da donesem odluku, <http://www.velikimali.org/index.php/vesti/104-publikacija-pravo-da-donesem-odluku.html>

¹¹⁶ Prema istraživanju Poslovna sposobnost kao ljudsko pravo, taj procenat iznosi 0,2%. MDRI-S i Beogradski centar za ljudska prava, http://www.bgcentar.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=865:poslovna-sposobnost-kaoljudsko-pravo&catid=165

¹¹⁷ Čl. 124- 145. PZ.

punoletnog lica. Ovo rešenje sadrži plan staranja, odluku o ličnosti staratelja i o smeštaju osobe koja se stavlja pod starateljstvo¹¹⁸. Propisano je da osoba koja je navršila 10 godina života i koja je sposobna za rasuđivanje ima pravo da predloži lice koje će mu/joj biti postavljeno za staratelja. Za staratelja se postavljaju, po pravilu, supružnici i srodnici, osim ako to nije u suprotnosti sa interesima osobe koja se stavlja pod starateljstvo. Međutim, ovakvo rešenje ne pruža dovoljne garancije da će osoba postavljena za staratelja raditi u najboljem interesu osobe lišene poslovne sposobnosti. S druge strane, u praksi se ponekad ne uzima kao relevantno mišljenje starije osobe o ličnosti staratelja. Dodatno je problematično to što za staratelja može biti (a često i jeste) postavljena osoba koja je zaposlena u organu starateljstva, a postoji i mogućnost da organ starateljstva neposredno vrši starateljstvo. Naime, organ starateljstva se u postupku može pojaviti u nekoliko suprotstavljenih i nepomirljivih uloga – može da podnese predlog za pokretanje postupka lišenja poslovne sposobnosti, ima dužnost da postavi privremenog staratelja, može biti zastupnik u postupku, nakon donošenja odluke o lišenju poslovne sposobnosti ima obavezu da postavi staratelja i može za staratelja postaviti nekoga iz redova svojih zaposlenih, a ima i obavezu kontrole rada staratelja. U prilog činjenici da je potrebno razdvojiti uloge u kojima se pojavljuje organ starateljstva u postupku lišenja poslovne sposobnosti, govore i propisane dužnosti staratelja. Dužnost staratelja je savesno staranje o osobi koja je pod starateljstvom, što obuhvata: staranje o ličnosti, zastupanje, pribavljanje sredstava za izdržavanje, upravljanje imovinom i raspolaganje imovinom osobe koja je pod starateljstvom. Staratelj odgovara za štetu koju prouzrokuje namerno ili grubom nepažnjom, a ima obavezu da organu starateljstva podnosi izveštaje i polaže račune o svom radu. Propisana je mogućnost podnošenja pritužbe na rad staratelja¹¹⁹, kao i na rad organa starateljstva.¹²⁰ Zakonsko pravo na pritužbu vezano je za “sposobnost za rasuđivanje”, tako da postoji opasnost da procena ove sposobnosti vrši paušalno i da se pritužba ne razmatra sa dužnom pažnjom. Ovakva rešenja ne omogućavaju efikasan mehanizam kontrole rada staratelja, posebno ako se ima u vidu činjenica da organ starateljstva postavlja staratelja i jedini vrši kontrolu rada staratelja.

Starateljstvo prestaje kada bude doneta sudska odluka o vraćanju poslovne sposobnosti ili kada osoba koja je pod starateljstvom umre, dok starateljstvo ne prestaje razrešenjem ili smrću staratelja.

¹¹⁸ Organ starateljstva pokušaće najpre da smesti osobu koja se stavlja pod starateljstvo u srodničku porodicu. Ako osoba ima imovinu, popis i procenu vrednosti te imovine vrši stalna komisija organa starateljstva.

¹¹⁹ Pritužbu na rad staratelja/ke organu starateljstva može podneti osoba koja je pod starateljstvom ako je sposobna za rasuđivanje i lice koje ima pravni interes, a organ starateljstva je dužan da na pritužbu odgovori u roku od 15 dana od dana kada je pritužba primljena u organu starateljstva.

¹²⁰ Pritužbu na rad organa starateljstva mogu podneti staratelj, osoba koja je pod starateljstvom i koja je sposobna za rasuđivanje i lice koje ima pravni interes. Pritužba se podnosi ministarstvu nadležnom za porodičnu zaštitu, a ono je dužno da odgovori na pritužbu u roku od 30 dana od dana prijema pritužbe.

Analiza važećih propisa pokazuje da se zakonski uslovi za lišenje poslovne sposobnosti prilično neodređeni i neprecizni, tako da postoji veliki prostor za zloupotrebu lišenja poslovne sposobnosti. U praksi su zabeleženi slučajevi da se na inicijativu potomaka, potencijalnih naslednika, starije osobe delimično lišavaju poslovne sposobnosti, oduzima im se pravo da samostalno raspolažu svojom imovinom i jedan od potomaka postavlja se za staratelja. U situacijama kada starije osobe žele da raspolažu svojim vrednim nepokretnostima, kako bi od dobijenog novca priuštile sebi bolje lečenje, odlazak u banju ili na neko putovanje, takve odluke starijih osoba tumače se kao „nerazumne“, kao signal da starija osoba nije u stanju da se sama stara o svojim pravima i interesima, odnosno da „ugrožava sopstvena prava i interese ili prava i interese drugih lica“, što je razlog za lišenje poslovne sposobnosti.

Iako Porodični zakon zabranjuje da se za staratelja postavi lice čiji su interesi u suprotnosti sa interesima šticeinika (čl. 128. PZ), centri za socijalni rad često se ne udubljuju u to kakvi su odnosi starije osobe i lica koje se postavlja za staratelja, pa se događa da za staratelja bude određen potomak ili drugi srodnik kojeg starija osoba ne želi za staratelja. S druge strane, poslove starateljstva može obavljati i sam organ starateljstva (centar za socijalni rad), i u tom slučaju se određuje stručno lice koje će obavljati poslove starateljstva, čime se organ starateljstva pojavljuje u ulozi onoga ko vrši poslove starateljstva a istovremeno treba da kontroliše rad staratelja, što su dve nepomirljive uloge. Ovakva rešenja ne omogućavaju efikasan mehanizam kontrole rada staratelja i otvara prostor za zloupotrebe.

Jedan od ključnih nedostataka jeste nepostojanje alternative lišavanju poslovne sposobnosti jer nisu razvijeni modeli pružanja podrške starijim osobama u donošenju odluka, kakvi postoje u uporednim pravnim sistemima. Lišavanjem poslovne sposobnosti starija osoba gubi mogućnost da njena volja i prioriteta budu poštovani, pri čemu su realno mogući sukobi interesa i neprimeren uticaj, uključujući i mogućnost da starije osobe budu lišene svoje imovine nečijom samovoljom.

III REZULTATI ISTRAŽIVANJA

1. Metodologija i opis istraživanja

Osnovni cilj pilot istraživanja „Ekonomsko nasilje nad starijim osobama kao oblik kršenja ljudskih prava“ bio je da se steknu početna i preliminarna saznanja o pojavi strukturalnog i individualnog ekonomskog nasilja u kontekstu porodičnih odnosa, kao i o potencijalnim rizicima od ovog nasilja, imajući u vidu sveukupan ekonomski položaj starijih osoba, uključujući i stepen njihove informisanosti o pravima koja im po zakonu pripadaju. U vezi s ovim ciljem konkretizovani su i neposredni zadaci istraživanja. Hipotetička osnova istraživanja nije razvijena, imajući u vidu da se kod eksplorativnih istraživanja, kojima pripada i ovo, hipoteze postavljaju tek nakon dobijanja prvih rezultata i da su u funkciji daljeg istraživanja određene pojave. Umesto hipoteza, formulisano je nekoliko polaznih pretpostavki:

- Većina starijih osoba ima loš ekonomski položaj.
- Nivo kvaliteta života većine starijih osoba nije na zadovoljavajućem nivou.
- Većina starijih osoba je narušenog zdravlja i nema dovoljno sredstava za lekove.
- Evidentan je model samožrtvovanja starijih osoba za decu i potomke.
- Starije osobe dopuštaju da njihovim novcem raspolažu njihovi potomci i njima bliska lica.
- U ostvarivanju i zaštiti imovinskih prava starije osobe se prvenstveno rukovode interesima svojih potomaka.
- Starije osobe ne prepoznaju ekonomsko nasilje i nisu dovoljno upoznate sa svojim pravima.
- Mera lišenja poslovne sposobnosti se isuviše često primenjuje, a razlozi za lišenje poslovne sposobnosti tumače se veoma široko.
- Staratelji starijih osoba su najčešće njihova deca.
- Riziku od ekonomskog nasilja najviše su izložene osobe pod starateljstvom.

Istraživanje ima karakter pilot istraživanja, rađeno je na prigodnom uzorku i u velikoj meri je uslovljeno skromnim resursima. Ispitivanjem je obuhvaćeno 140 slučajno izabranih ispitanika/ca – osoba starijih od 65 godina, iz 10 gradova/opština u Srbiji.

Mesto	Frekvenca	Procenat
Bačka Topola	10	7.1
Loznica	17	12.1
Negotin	16	11.4
Kragujevac	35	25.0
Niš	21	15.0
Savski venac	24	17.1
Pančevo	10	7.1
Vršac	4	2.9
Bela Crkva	3	2.1
Total	140	100.0

Tabela 1. Struktura uzorka

Imajući u vidu karakteristike istraživačkog uzorka, ovo istraživanje ne omogućava da se vrši bilo kakva generalizacija rezultata. Ono, međutim, pruža saznanja koji omogućavaju razradu valjane hipotetičke osnove za nova, šira i produbljenija istraživanja.

U istraživanju je korišćen poseban anketni upitnik za prikupljanje podataka, koji se sastoji iz 40 raznovrsnih pitanja, koja se tiču životnih okolnosti i aktuelne ekonomske situacije u kojoj se ispitanici/ce nalaze, kao i ličnog odnosa koji imaju sa članovima porodice, uključujući i pitanja koja se tiču poslovne sposobnosti i upravljanja i raspolaganja imovinom.¹²¹ Za pitanja su ponuđeni mogući odgovori, a kod pitanja koja su usmerena na samoprocenu životnih situacije korišćena je petostepena skala Likertovog tipa.¹²² Realizacija istraživanja trajala je od 15. jula do 1. avgusta 2014. godine. Ispitanici/ce su sami popunjavali upitnik, uz dodatna objašnjenja koja su im na njihov zahtev pružali anketari. U drugoj fazi istraživanja, prikupljeni podaci su selektovani i statistički obrađeni, a nakon toga usledila je analiza i interpretacija podataka, čiji su rezultati prezentovani u ovoj studiji.

¹²¹ Integralni tekst upitnika dat je u prilogu.

¹²² Likertova skala je psihometrijska skala koja omogućava da se sazna stepen slaganja, odnosno neslaganja ispitanika/ca sa nekom tvrdnjom, tj. stav prema nekoj tvrdnji, od apsolutno pozitivnog prema apsolutno negativnom. Primenjuje se u istraživanjima koja za prikupljanje podataka koriste metodu ankete ili strukturiranog intervjua. Skalu je konstruisao Rensis Likert i opisao je u radu: Likert, R. (1932) „A Techniljue for the Measurement of Attitudes,“ Archives of Psychology 140: pp. 1–55.

1. Interpretacija rezultata

1.1. Pol, godine starosti, mesto prebivališta, bračni i porodični status ispitanika/ca, profesija, domaćinstvo

Među ispitanicima/cama je 69% osoba ženskog pola a 31% osoba muškog pola, 69% ispitanika/ca živi u gradu, 12% u prigradskim naseljima, a 19% na selu.

Od ukupnog broja ispitanika/ca najzastupljeniji su oni između 65-70 godina, a najmanje su zastupljeni ispitanici starosti 70-75 i 75-80 godina.

Tabela 2. Godine života

Na pitanje o zanimanju, najčešći odgovor bio je penzioner/ka, 60% od ukupnog broja ispitanika/ca. Što se tiče profesije, ispitanici/ce navode različite profesije: moleri, administratori, krojači, stomatolozi i drugo, a među njima je 10 ekonomista/kinja, 19 domaćica, 10 nastavnika/ca, devet službenika/ca i devet poljoprivrednika/ca.

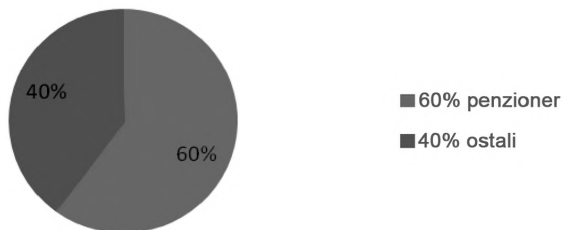

Tabela 3. Zanimanje

Od ukupnog broja ispitanika najveći broj ima završenu srednju školu, a najmanji broj ima magistraturu ili doktorat.

Obrazovanje	Frekvenca	Procenat
Bez obrazovanja	6	4.3
Nezavršena osnovna	16	11.4
Osnovna škola	30	21.4
Srednja škola ili gimnazija	54	38.6
Viša škola ili fakultet	33	23.6
Magistratura ili doktorat	1	.7
Total	140	100.0

Tabela 4. Obrazovanje

Kada je u pitanju bračno stanje, najzastupljeniji su udovci/udovice, a najmanje zastupljeni su rastavljeni ispitanici.

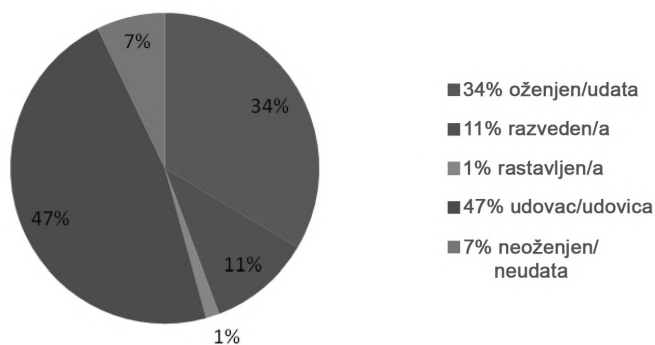

Tabela 5. Bračno stanje

U pogledu broja dece, najzastupljeniji su ispitanici/ce sa dva deteta, a najmanje zastupljeni oni/one sa više od tri deteta.

Broj dece	Frekvenca	Procenat
Jedno dete	39	27.9
Dva deteta	63	45.0
Tri deteta	15	10.7
Više od tri deteta	5	3.6
Bez dece	6	4.3
Bez odgovora	12	8.6
Total	140	100.0

Tabela 6. Broj dece

Najveći broj ispitanika živi sam/sama u sopstvenom stanu (33,6%), nešto manji broj sa suprugom u sopstvenom stanu (20,7%), zatim sa porodicom sina u svom stanu (16,4%) i u domu za starije (12,1%).

1.2. Ekonomski status

Ekonomski status ispitanika/ca sagledavali smo pomoću nekoliko indikatora: izvor prihoda za izdržavanje, postojanje uštedevine, svojina na nepokretnim i pokretnim stvarima, kao i procena ekonomskih prilika od strane samih ispitanika/ca.

Prema odgovorima ispitanika/ca, oni se najčešće izdržavaju od starosne penzije, zatim od porodične penzije, a u najmanjoj meri od drugih prihoda i poljoprivredne penzije.

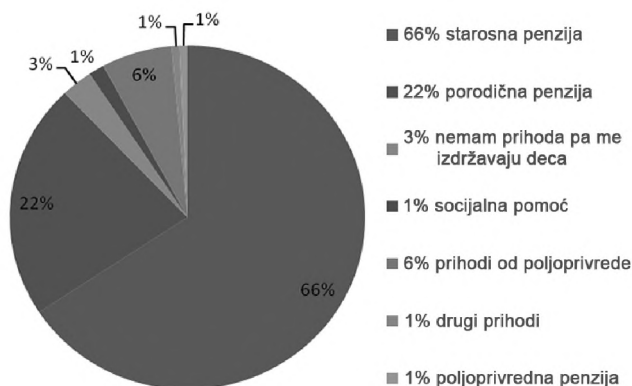

Tabela 7. Izvor prihoda za izdržavanje

Između muškaraca i žena postoje razlike po pitanju izdržavanja jer je veći procenat žena koje se izdržavaju od starosne penzije, iako je u obe grupe statistički najviše ispitanika koji se izjašnjavaju da se izdržavaju na ovaj način.

Evidentno je da se od starosne penzije češće izdržavaju starije osobe koje žive u gradovima, u odnosu na one koje žive na selu i prigradskim naseljima.

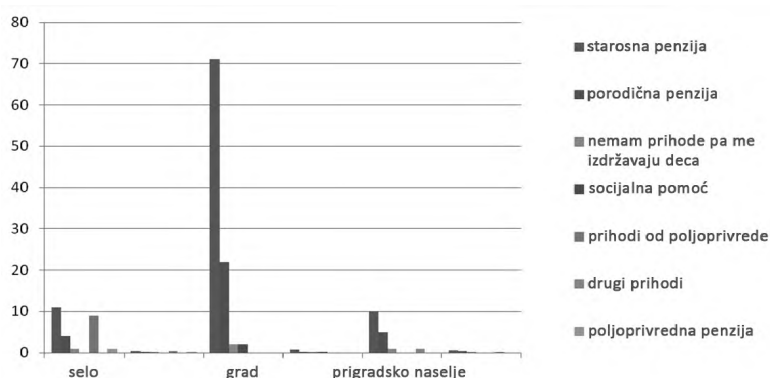

Tabela 8. Izvor prihoda za izdržavanje po mestu prebivališta (selo/grad)

Ispitanici/ce najčešće odgovaraju da mesečni prihodi ne zadovoljavaju njihove potrebe. Samo 18% ispitanika ocenjuje da mesečni prihodi zadovoljavaju u potpunosti njihove potrebe, a izjednačen je broj onih kojima nedostaje „još malo“ i „još mnogo“ – 38% ispitanika/ca.

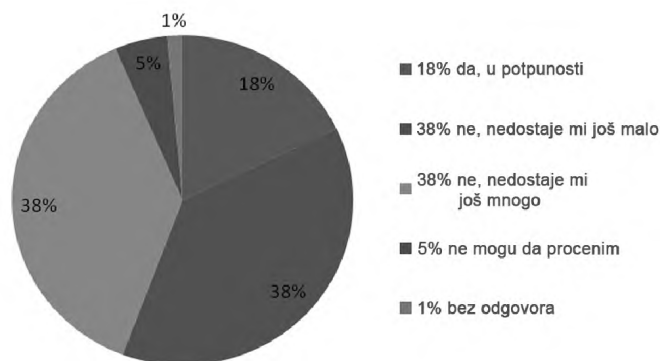

Tabela 9. Da li mesečni prihodi zadovoljavaju Vaše potrebe?

Sliku o lošem ekonomskom statusu ispitanika/ca upotpunjava i podatak da skoro 80% ispitanika/ca nema nikakvu ušteđevinu.

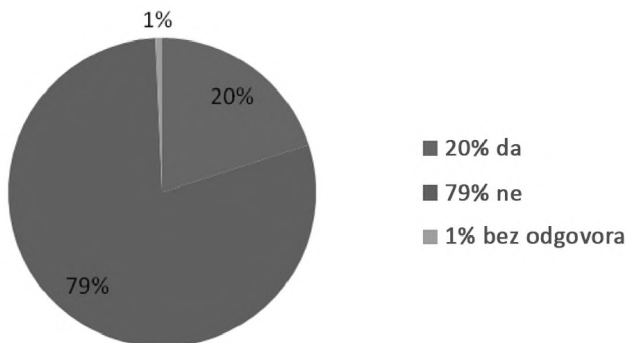

Tabela 10. Imate li ušteđevinu?

Kad je reč o imovini ispitanika/ca, 55% je onih koji imaju imovinu, u odnosu na 45% onih koji nemaju imovinu upisanu na njihovo ime. Kada su u pitanju ispitanice, većina nema imovinu koja se vodi na njihovo ime, dok većina ispitanika ima imovinu koja se vodi na njihovo ime.

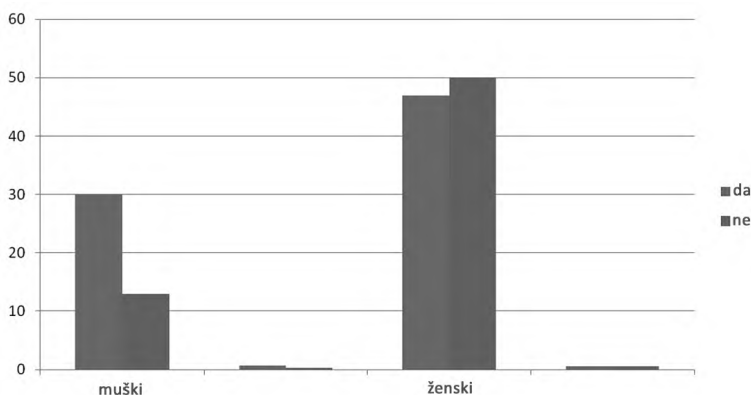

Tabela 11. Da li imate imovinu koja se vodi na Vaše ime?

Međutim, na pitanje „Da li biste prodali imovinu ako nemate dovoljno za osnovne potrebe?“, ispitanici najčešće odgovaraju da to ne bi učinili. Samo 25,7% anketiranih se izjašnjava da bi prodalo imovinu.

Odgovori na pitanje kome bi se obratili za slučaj da nemaju dovoljno svojih prihoda, pokazuju da su deca ispitanika/ca prva adresa, a zatim centar za socijalni rad, odnosno opština, pa dalja rodbina. Indikativno je da se 4,3% ispitanika/ca ne bi nikome obratilo.

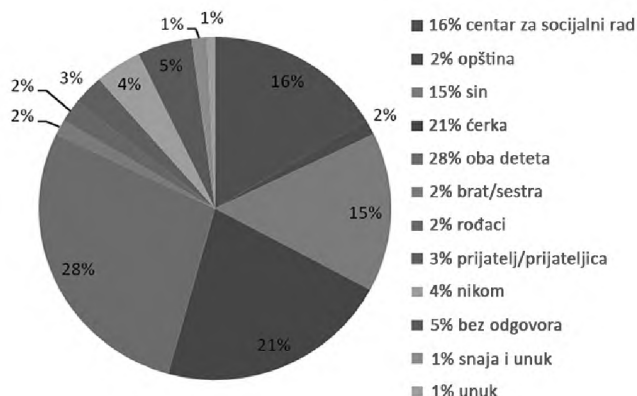

Tabela 12. Da nemate dovoljno svojih prihoda, kome biste se obratili da Vam pomogne?

Među ispitanicima koji bi se za pomoć obratili centru za socijalni rad najviše je onih koji žive sami u sopstvenom stanu i u domu za starije.

Rizik od ekonomskog iskorišćavanja starijih osoba sagledavali smo kroz pitanja koja se tiču mogućnosti da treća lica raspolažu novcem starijih osoba.

Na pitanje „Da li neko ima ovlašćenje za Vaš tekući račun i ko?“, skoro 40% ispitanika/ca odgovorilo je da treća lica, uglavnom suprug/ga i deca, imaju ovlašćenje da raspolažu sredstvima sa njihovog tekućeg računa. Pri tome, treba imati u vidu da neki ispitanici nemaju sopstveni tekući račun.

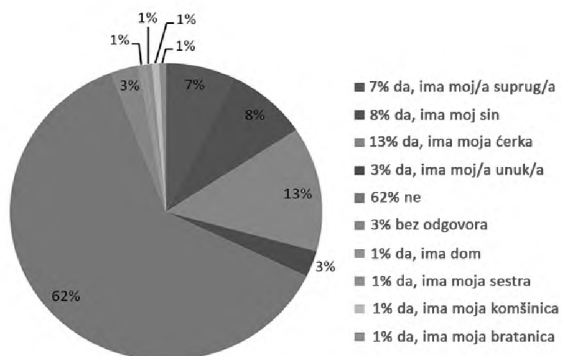

Tabela 13. Da li neko ima ovlašćenje za Vaš tekući račun i ko?

Mali je broj ispitanika/ca, tek 8%, koji tvrde da im neko bez njihovog znanja ili odobrenja uzima novac. To se najčešće događa starijim osobama koje žive u porodičnom domaćinstvu sa svojom decom, a novac bez odobrenja najčešće uzimaju sinovi i ćerke.

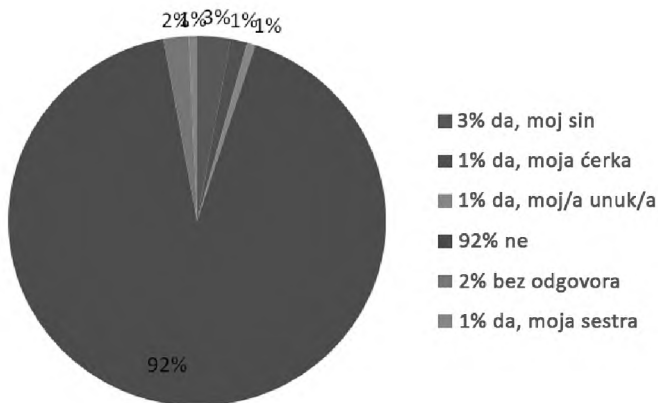

Tabela 14. Da li Vam neko uzima novac od penzije/plate/prihoda bez Vašeg znanja i/ili odobrenja i ko?

Konačno, ispitanicima/cama smo pružili mogućnost da sami procene svoj ekonomski položaj. Najčešći odgovor ispitanika/ca je da svoj trenutni ekonomski položaj smatraju nezadovoljavajućim. Samo oko 17% ispitanika/ca ocenjuje svoj položaj zadovoljavajućim, a 11,4% ne može da proceni.

Tabela 15. Kako procenjujete svoj trenutni ekonomski položaj?

1.3. Mogućnost zadovoljenja potreba i kvalitet života

Mogućnost zadovoljenja potreba procenjivali smo pomoću nekoliko indikatora koji se odnose na mogućnost nabavke dobara za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba

Najpre smo ispitanicima/cama pružili mogućnost da procene sopstveno zdravstveno stanje, a zatim smo ih pitali da li su u mogućnosti da nabave lekove. Najčešći odgovor je da zdravstveno stanje nije „ni dobro ni loše“ – 43,6% ispitanika. Ipak, samo za nekoliko procenata (39%) je manji broj onih koji su, po sopstvenoj oceni, lošeg zdravstvenog stanja.

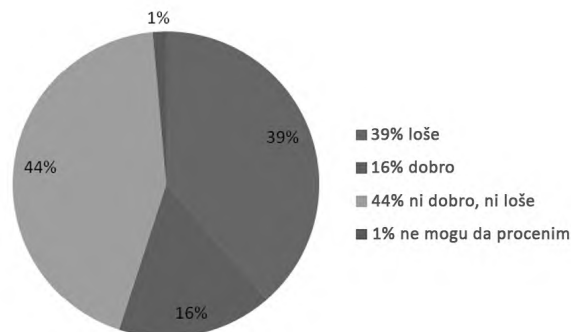

Tabela 16. Kako procenjujete svoje zdravstveno stanje?

Samo četvrtina ispitanika/ca ima dovoljno sredstava za lekove, dok ostali ili nemaju dovoljno (56%) ili nemaju uopšte (13%).

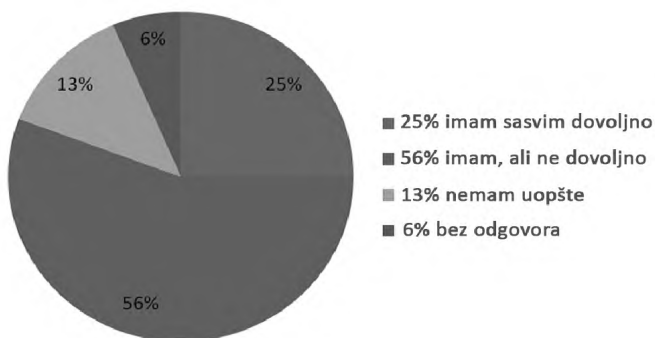

Tabela 17. Da li imate dovoljno novca za lekove?

Posebno je indikativna činjenica da skoro trećina ispitanika/ca ne može sebi da priušti hranu koju voli da jede i da je te hrane željna.

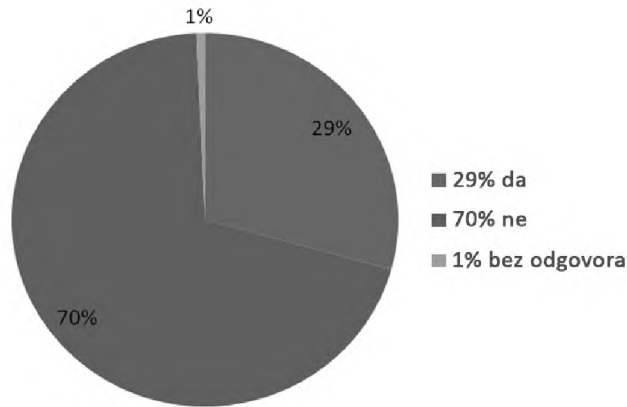

Tabela 18. Da li ste željni neke hrane koju posebno volite da jedete?

O mogućnosti zadovoljenja potreba svedoče i podaci o tome kada su ispitanici/ce poslednji put kupili sebi garderobu. Ispitanici najčešće odgovaraju da se ne sećaju kada su sebi kupili garderobu, što znači da je to bilo veoma davno. U poslednjih šest meseci kupilo je garderobu samo 16,4% ispitanika, a samo 11,4% je to učinilo u poslednjih godinu dana.

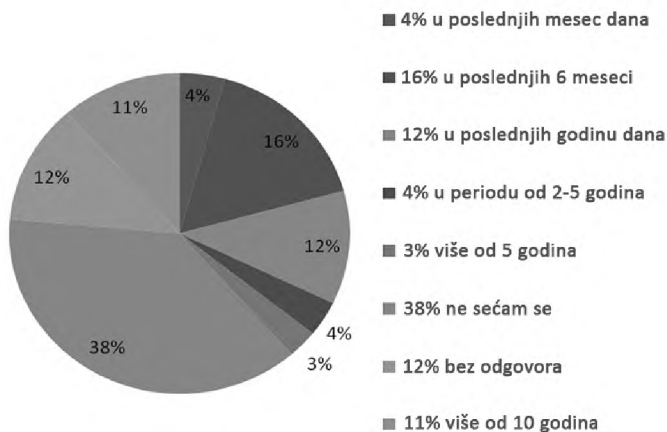

Tabela 19. Kada ste poslednji put kupili sebi garderobu?

Iako je najveći broj onih koji se uopšte ne sećaju kada su poslednji put kupili sebi garderobu, u pogledu mogućnosti starijih osoba da kupe sebi garderobu, u najboljem položaju su oženjene/udate osobe, a u najgorem udovci/udovice.

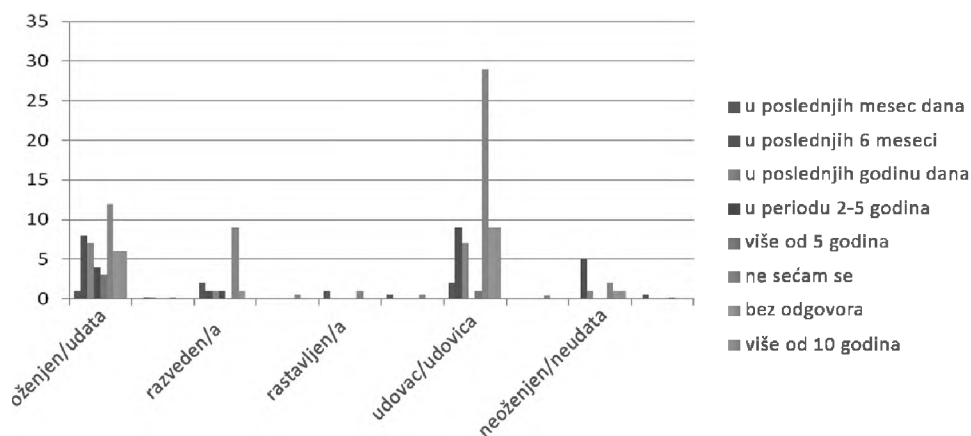

Tabela 20. Kada ste poslednji put kupili sebi garderobu?

Kvalitet života ispitanika/ca merili smo i pomoću indikatora koji se tiču njihovih socijalnih i kulturnih potreba.

Najpre smo pitali ispitanike/ce kada su poslednji put bili na odmoru, ostavljajući im mogućnost da sami navedu vreme. Grupisani odgovori pružaju sledeću sliku: ispitanici/ce najčešće odgovaraju da se ne sećaju kada su poslednji put bili na odmoru, samo 21,4% ispitanika bilo je na odmoru u poslednjih godinu dana, a 32,1% ispitanika/ca ne seća se kada su bili/bile na odmoru.

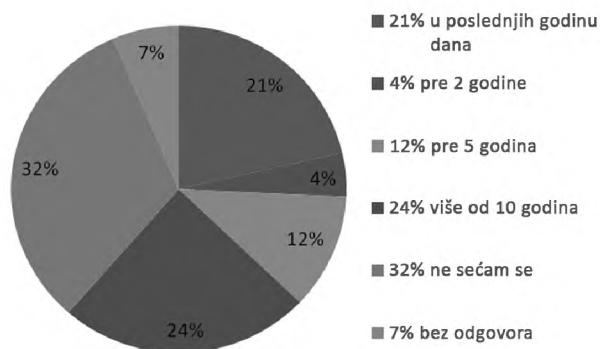

Tabela 21. Kada ste poslednji put bili na odmoru?

Prikupljeni podaci pokazuju da su ispitanici/ce koji žive u gradu u odnosu na ispitanike/ce koji žive u selu i prigradskim naseljima u boljoj poziciji u pogledu mogućnosti za odmor. Samo su ispitanici/ce iz grada i prigradskih naselja mogli sebi da priušte odmor u poslednjih godinu dana, dok je tek mali broj ispitanika/ca koji žive na selu bio na odmoru pre pet, odnosno 10 godina. Ipak, među svim grupama ispitanika/ca najviše je onih koji se ne sećaju kada su poslednji put bili na odmoru.

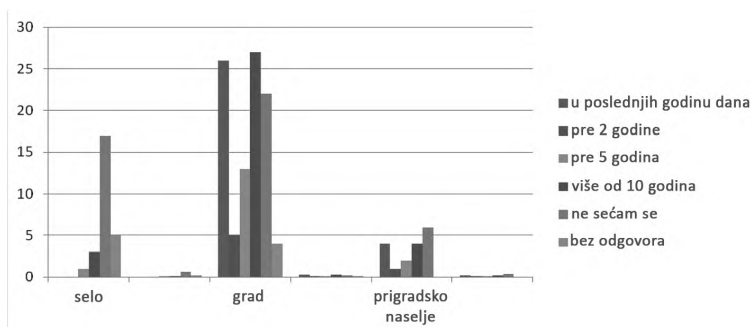

Tabela 22. Kada ste poslednji put bili na odmoru?

O tome kakav je društveni život ispitanika/ca, pokušali smo da saznamo postavljajući pitanje „Kada ste poslednji put bili na nekoj zabavi?“. Ispitanici najčešće odgovaraju da se ne sećaju kada su poslednji put bili na nekoj zabavi. Oko 1/3 ispitanika bila je na nekoj zabavi u poslednjih šest meseci ili godinu dana, ali je više od četvrtine onih koji se uopšte ne sećaju kada su bili na nekoj zabavi. 23% ispitanika/ca je ovo pitanje ignorisalo.

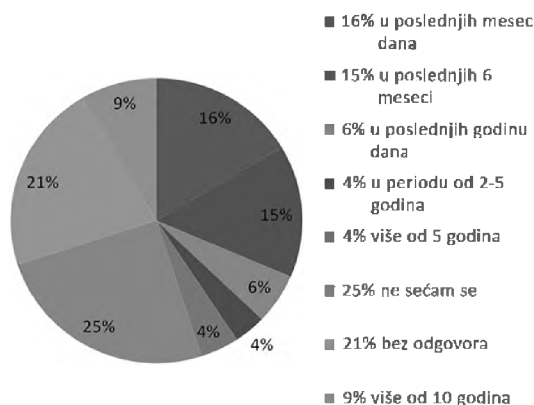

Tabela 23. Kada ste poslednji put bili na nekoj zabavi?

Među ispitanicima/cama iz grada više je onih koji su u poslednjih godinu dana bili na nekoj zabavi u odnosu na ispitanike sa sela i iz prigradskih naselja.

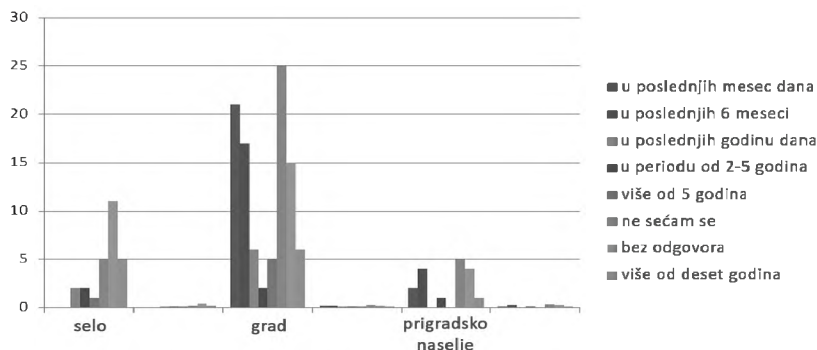

Tabela 24. Kada ste poslednji put bili na nekoj zabavi?

Među ispitanicima/cama koji su poslednjih mesec dana bili na nekoj zabavi najviše je onih koji žive u domovima za starije, a među onima koji se ne sećaju kada su poslednji put bili na zabavi najviše je onih koji/je žive sami/me.

O načinu života svedoče i podaci o hobiju ispitanika. Sudeći po odgovorima, većina ispitanika/ca ima neki hobi.

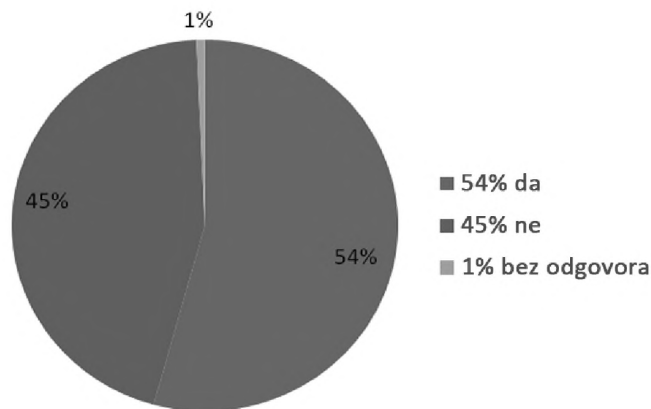

Tabela 25. Imate li neki hobi?

O kvalitetu života posredno smo zaključivali sagledavajući podatke o strahovima ispitanika. Na pitanje „Čega se najviše plašite?“, ispitanici/ce su najčešće pružali odgovor da se najviše plaše za budućnost svoje dece, a široko je rasprostranjen i strah ispitanika/ca od

rata, od bolesti, kao i strah da ne ostanu sami. Većina ispitanika/ca koji žive u domu za starije i sami u sopstvenom stanu najviše se plaši da se ne razboli.

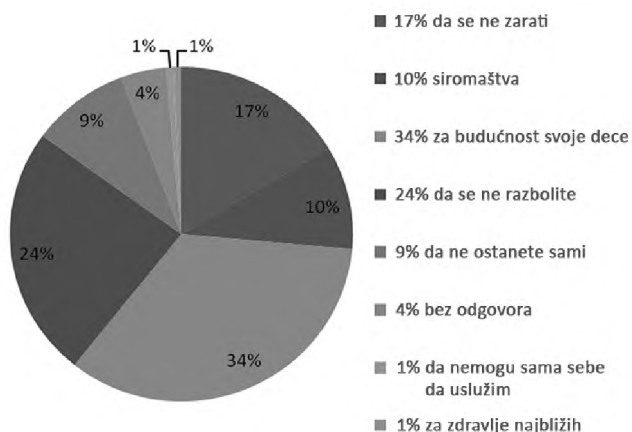

Tabela 26. Čega se najviše plašite?

Konačno, ispitanici/ce su bili u prilici da sami ocene kvalitet sopstvenog života. Tek petina ispitanika smatra kvalitet svog života zadovoljavajućim, dok ga ostali ocenjuju kao nezadovoljavajući (26,4%) ili su ambivalentni u stavovima (30,7%).

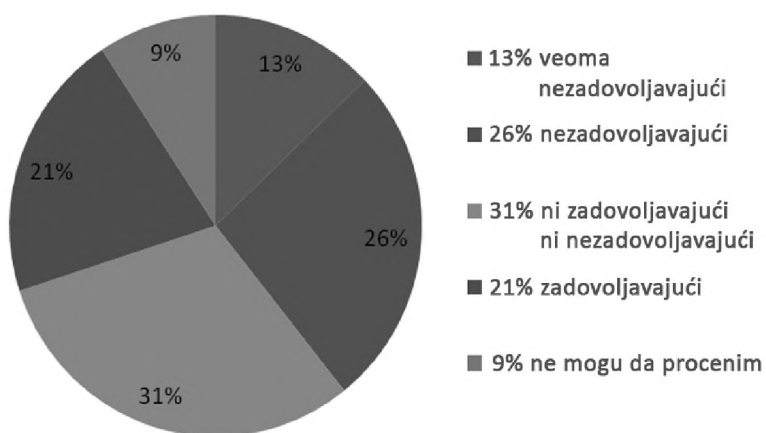

Tabela 27. Kako biste ocenili kvalitet života u celini?

1.4. Model samožrtvovanja - pružanje pomoći porodici svojih potomaka

Porodične odnose u Srbiji u uslovima snažne patrijarhalne ideologije karakteriše model samožrtvovanja roditelja za decu. To se posebno odnosi na majke, od kojih se očekuje da se u starijem životnom dobu posvete unucima, obavljaju kućne poslove i u porodicama svojih potomaka, nastavljajući, zapravo, da rade ono što su radile u svojim porodicama. Ovaj besplatni rad koji obeležava „žrtveni mikro matrijarhat“,¹²³ iskorištava snagu i resurse žena i dovodi do iscrpljivanja starijih žena, što ponekad dovodi do narušavanja njihovog zdravlja.

Prema podacima iz upitnika, većina starijih osoba iz uzorka pruža ili je pružala pomoć porodicama svoje dece, i to odgajanjem unuka i pružanjem finansijske pomoći.

U ispitivanom uzorku čak je 68,6% ispitanika/ca koji pomažu ili su pomagali oko čuvanja unuka, a samo njih nešto više od petine to ne čini, odnosno nije činilo.

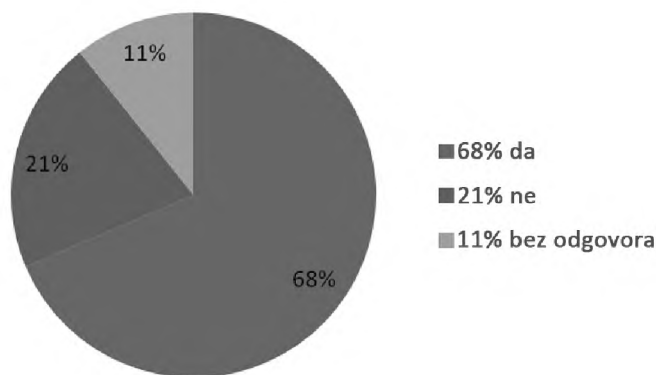

Tabela 28. Da li pomažete ili ste pomagali oko čuvanja unuka?

Između muškaraca i žena postoje značajne razlike kada je reč o pružanju pomoći oko čuvanja unuka. Evidentno je da je mnogo više ispitanica u odnosu na ispitanike koje pomažu ili su pomagale oko čuvanja unuka, što je rezultat tradicionalnog stava da je čuvanje dece „ženski“ posao.

¹²³ Marina Blagojević je u teoriju roda uvela pojam „samo/žrtvujući mikromatrijarhat“, koji podrazumeva veliku koncentraciju moći žena na nivou porodice, koja se uspostavlja visokim stepenom „žrtvovanja“ za „bližnje“, odnosno visokim stepenom korišćenja ličnih resursa žena. Žena je istovremeno i subjekt i objekt vlastitog „žrtvovanja“, jer izvlači posebnu psihološku dobit iz svoje „žrtve“, kojom kompenzuje nedostatak moći u javnoj sferi. O tome šire: Blagojević, M. (1995): „Svakodnevnica iz ženske perspektive: Samožrtvovanje i beg u privatnost“, u: Bolčić S. (ur.), Društvene promene i svakodnevnica: Srbija početkom 90-ih, Beograd, ISIFF.

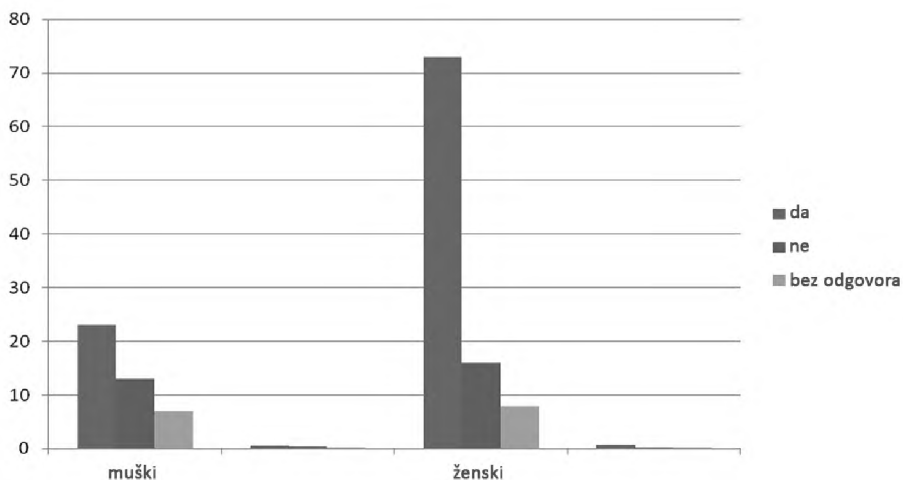

Tabela 29. Da li pomažete ili ste pomagali oko čuvanja unuka?

Pored pomoći oko odgajanja unuka, starije osobe i finansijski pomažu porodice svoje dece. To čini čak 65,7% ispitanika/ca, a samo oko 1/4 njih ne pruža ovaj vid pomoći.

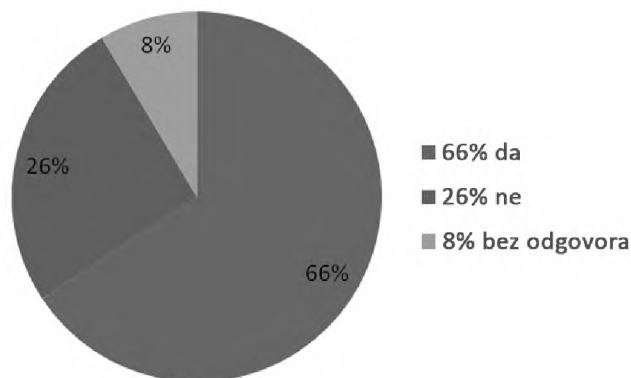

Tabela 30. Da li se finansijski pomažete ili ste pomagali porodicu svoje dece?

Među ispitanicima/cama postoje određene razlike u pogledu pružanja finansijske pomoći deci s obzirom na bračni status. Evidentno je da je među ispitanicima/cama koje to čine statistički najviše udovaca/udovica.

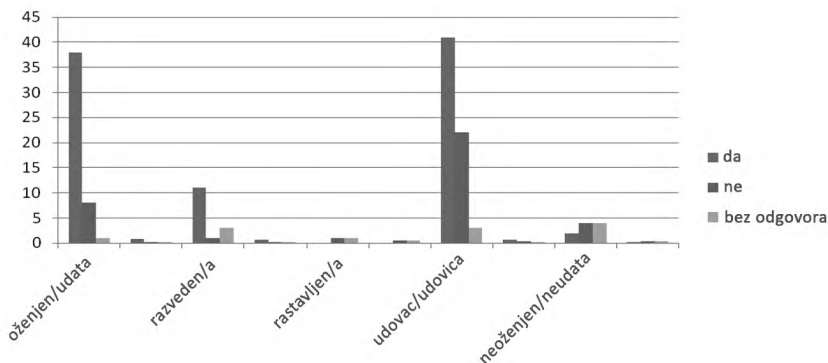

Tabela 31. Da li se finansijski pomažete ili ste pomagali porodicu svoje dece?

Sudeći po odgovorima, ispitanici/ce koji žive u porodičnom domaćinstvu sa drugim članovima porodice u većini slučajeva nisu preopterećeni poslovima; većina ima upravo onoliko dužnosti koliko ima odgovara, s tim što je relativno veliki broj i onih koji imaju više dužnosti nego što bi hteli. Distribucija odgovora na pitanje „Ako živite sa porodicom, koliko dužnosti Vi lično imate u svakodnevним poslovima Vaše porodice“ pruža sledeću sliku:

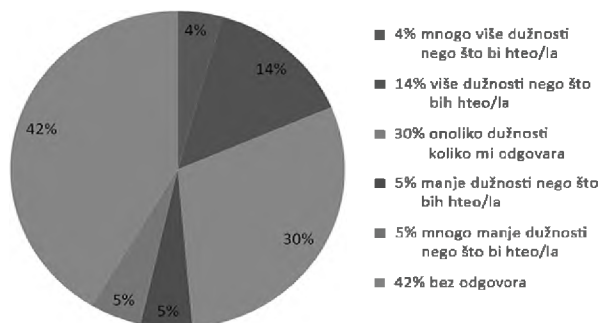

Tabela 32. Ako živite sa porodicom, koliko dužnosti Vi lično imate u svakodnevним poslovima Vaše porodice?

Kada je reč o ispitanicima/cama koji se izjašnjavaju da imaju više dužnosti u svakodnevним kućnim poslovima nego što bi hteli, skoro je podjednak broj ispitanika sa sela i iz grada, dok je nešto manji iz prigradskih naselja. U selu i prigradskom naselju najviše je ispitanika koji imaju onoliko dužnosti koliko im odgovara.

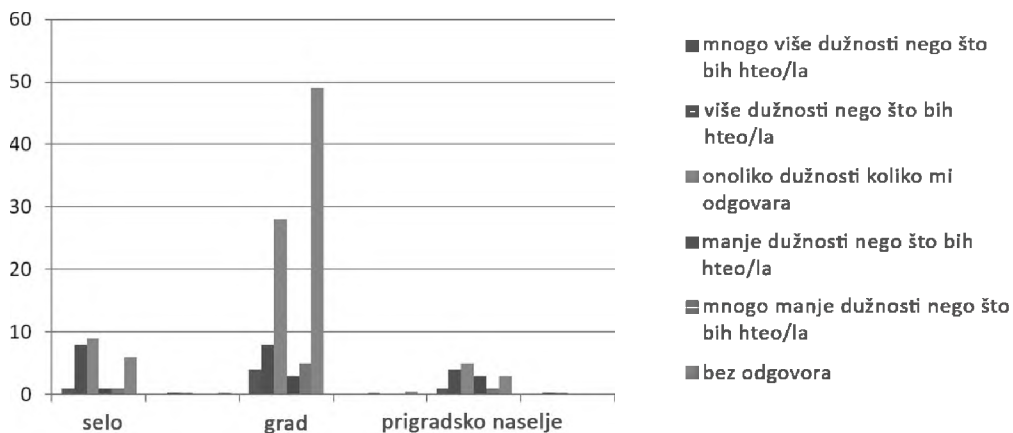

Tabela 33. Ako živite sa porodicom, koliko dužnosti Vi lično imate u svakodnevnim poslovima Vaše porodice?

Model samožrtvovanja ilustruju i odgovori na hipotetičko pitanje: „Da dobijete na lutriji, na šta biste potrošili novac?“. Preko 50% ispitanika/ca dalo bi novac svojim potomcima (deci/unucima/kama), dok bi novac iskoristilo za putovanje samo 8,5% ispitanika/a, a za odlazak u banju samo njih 7,1%. Među starijim osobama koje bi novac postepeno trošile, većina čine one koje žive sa supružnicima/cama u sopstvenom stanu.

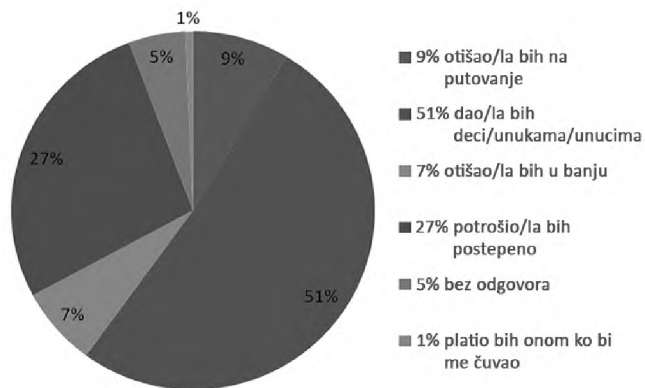

Tabela 34. Da dobijete na lutriji, na šta biste potrošili novac?

Ovi odgovori korespondiraju nalazima koji se tiču strahova ispitanika/ca, koji su prvenstveno vezani za dobrobit svojih potomaka, a ne za sopstvenu dobrobit (videti tabelu 26).

1.5. Imovinski odnosi

Imovinske odnose sagledavali smo imajući u vidu sticanje, upravljanje i raspolaganje imovinom, pravnim poslovima *inter vivos* i *mortis causa*.

Ispitanike/ce čiji su supružnici umrli, a takvih ispitanika/ca je u uzorku skoro polovina, pitali smo da li su se prihvatili nasleđa. Samo je za oko 6% veći broj onih koji su se prihvatili nasleđa u odnosu na one koji se nisu prihvatili ili su se odrekli u korist svojih potomaka.

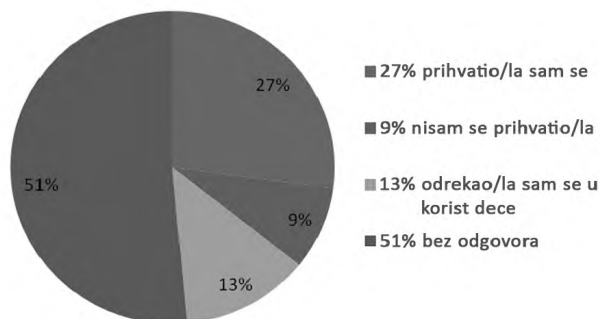

Tabela 35. Ako ste udovac/udovica, da li ste se prihvatili nasledstva posle smrti Vašeg supruga/supruge?

Potrebno je imati u vidu da postoje značajne razlike među ispitanicima u pogledu ostvarivanja prava na nasleđivanje. Naime, starije žene se češće nego stariji muškarci ne prihvataju nasledstva i odriču od nasledstva u korist potomaka, što je delimično uslovljeno i patrijarhalnim modelom porodičnih odnosa. Kao što za života svojih supružnika nisu bile vlasnice imovine u čijem su sticanju učestvovala, tako to nisu ni posle njihove smrti.

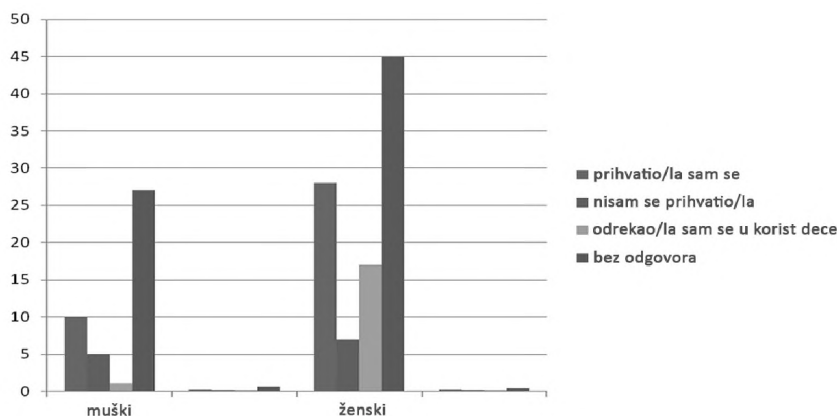

Tabela 36. Ako ste udovac/udovica, da li ste se prihvatili nasledstva posle smrti Vašeg supruga/supruge?

Kad je reč o preduzimanju radnji kojima za života raspoređuju svoju imovinu, skoro trećina ispitanika/ca je to učinila. Međutim, među njima je najviše onih koji su besteretno raspolagali svojom imovinom, sačinjavanjem testamenta (9,3%) ili ugovorom o raspodeli imovine za života (7,1%), dok je samo 11,4% sklopilo ugovor o doživotnom izdržavanju, teretni pravni posao kojim su obezbedili/sebi izdržavanje. Više od petine ispitanika/ca (22,1%) nema nameru da za života rasporedi svoju imovinu, dok njih 37,1% to još nije učinilo, ali namerava.

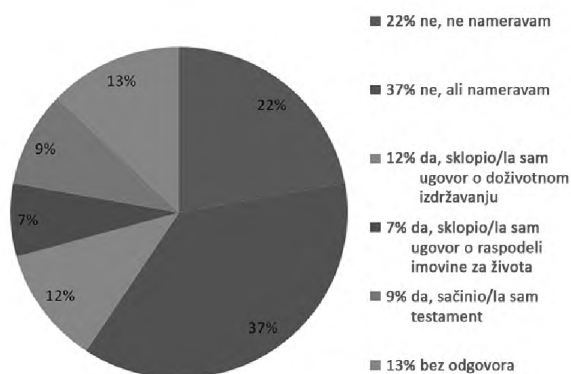

Tabela 37. Da li ste na neki način regulisali kome će pripasti Vaša imovina?

U odnosu na ispitanike/ce sa sela i iz prigradskih naselja, među ispitanicima/cama iz grada više je onih koji su za života raspodelili svoju imovinu, uglavnom sklapanjem ugovora o doživotnom izdržavanju ili testamentom. Sudeći po odgovorima, ispitanici/se sa sela skloniji su sklapanju ugovora o raspodeli imovine za života nego sklapanju ugovora o doživotnom izdržavanju, a retko sačinjavaju i testament.

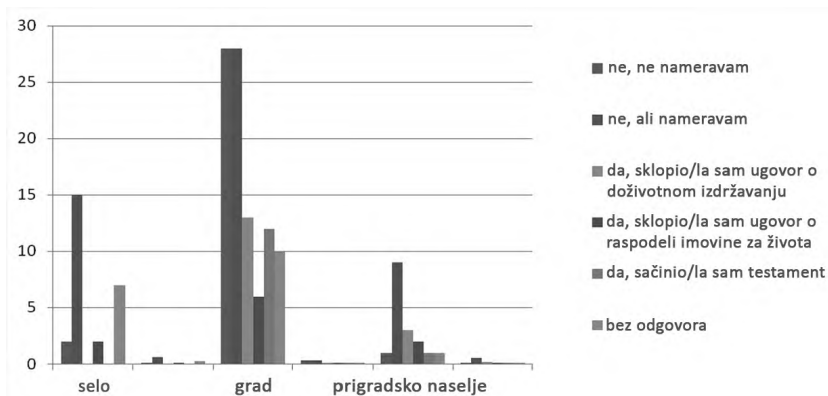

Tabela 38. Da li ste na neki način regulisali kome će pripasti Vaša imovina?

U nastojanju da saznamo ko su oni sa kojima su ispitanici/ce sklopili ugovor o doživotnom izdržavanju, postavili smo im pitanje ko je davalac izdržavanja. Od ukupno 37 osoba koje su sklopile ugovor o doživotnom izdržavanju, 21 primaju izdržavanje od svoje dece, pri čemu su u nešto većem broju pružaoci izdržavanja sinovi ispitanika/ca u odnosu na ćerke. U šest slučajeva kao davaoci izdržavanja pojavljuju se bliži ili dalji rođaci, dok je treće lice (komšinica) davalac izdržavanja samo u jednom slučaju. Većina onih koji su sklopili ugovor o doživotnom izdržavanju živi sama u sopstvenom stanu.

Prema distribuciji odgovora na pitanje ko je inicirao sklapanje ugovora o doživotnom izdržavanju, u šest slučajeva inicijativa je potekla od druge osobe, zajednički se do te ideje došlo u šest slučajeva, dok je u osam slučajeva sam primalac/primateljka izdržavanja bio/bila inicijator.

Najviše onih koji su u potpunosti ili uglavnom zadovoljni načinom na koji davalac izdržavanja ispunjava svoje ugovorne obaveze (22). Ipak, veliki je i broj onih koji nimalo ili uglavnom time nisu zadovoljni (8).

Većini ispitanika/ca poznato je da primalac izdržavanja može tražiti raskid ugovora o doživotnom izdržavanju u slučaju neispunjavanja ugovornih obaveza. Međutim, čak 10% ispitanika/ca ne zna da postoji takva mogućnost, a čak 41,4% nije se izjasnilo o ovom pitanju, što je indikator da veliki broj starijih osoba o tome nije informisan.

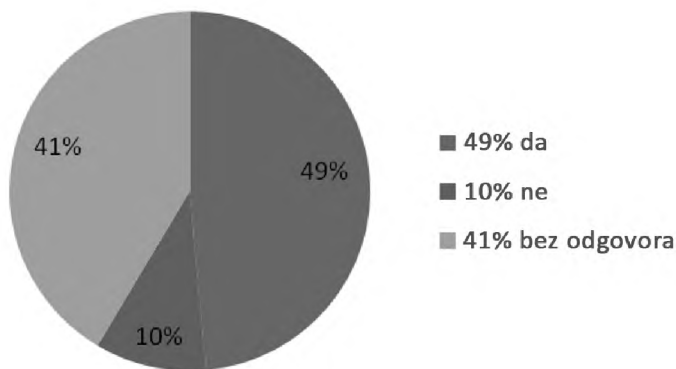

Tabela 39. Da li znate da primalac izdržavanja može da traži raskid ugovora o doživotnom izdržavanju ako davalac izdržavanja ne ispunjava svoje obaveze?

Od ispitanika/ca koji su sklopili ugovor o raspodeli imovine za života, a takvih je u uzorku 28, njih 18 je lično iniciralo sklapanje ovog ugovora, dok je petoro to predložilo zajednički sa supružnikom ili potomcima. U ostalim slučajevima inicijativa je došla od strane drugih osoba, bez učešća ispitanika/ca.

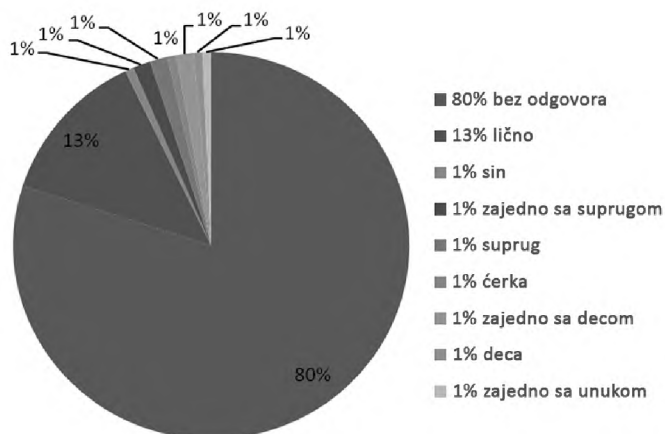

Tabela 40. Ako ste sa svojim potomcima sklopili ugovor o raspodeli imovine za života, ko je to predložio?

1.6. Lišenje poslovne sposobnosti i starateljstvo

U ispitanom uzorku većina ispitanika ima potpunu poslovnu sposobnost (71,4%), dok je 19,3% delimično lišeno poslovne sposobnosti, a 7,9% potpuno lišeno poslovne sposobnosti. Indikativno je da su ispitanici/ce koji su lišeni poslovne sposobnosti bili u stanju da razumeju i odgovore na pitanja iz upitnika, na način na koji su to činili i ispitanici sa potpunom poslovnom sposobnošću.

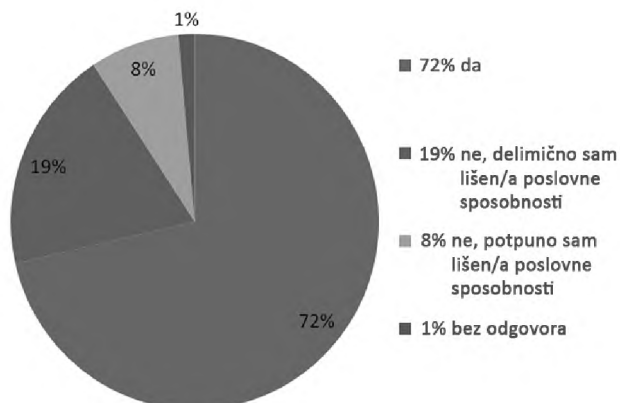

Tabela 41. Da li imate punu poslovnu sposobnost?

Ispitanicima koji su lišeni poslovne sposobnosti za staratelja/teljku su imenovani sin, odnosno ćerka (28,6%), a zatim suprug/a (3,6%), centar za socijalni rad (2,1) direktor doma za stare, dok su ostalim ispitanicima/cama staratelji dalji srodnici. Samo u jednom slučaju starateljka je treće lice (komšinica).

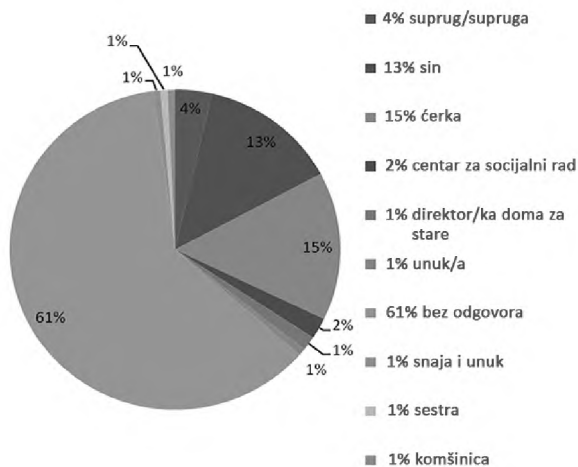

Tabela 42. U slučaju da nemate punu poslovnu sposobnosti, ko Vam je staratelj/ka?

IV STUDIJE SLUČAJA

1. Razlozi za primenu metoda studije slučaja i način izbora slučajeva za analizu

Radi sticanja potpunijih uvida u realno stanje, u istraživanju smo koristili i metod studije slučaja. Analizirali smo slučaj lišenja poslovne sposobnosti i raskid ugovora o doživotnom izdržavanju koji je inicirala starija osoba. Posledice lišavanja poslovne sposobnosti, kao što je prethodno navedeno u ovom istraživanju, veoma su značajne za život osobe koja je lišena poslovne sposobnosti, a jedna od najvažnijih posledica, imajući u vidu ovo istraživanje, jeste nemogućnost osobe koja je lišena poslovne sposobnosti da upravlja svojim finansijama i svojom imovinom, što dovodi do visokog rizika od ekonomskog nasilja, kao i do mogućnosti da osoba bude egzistencijalno ugrožena. Zbog toga će u prvoj studiji slučaja biti opisan jedan konkretan postupak lišenja poslovne sposobnosti, od momenta podnošenja predloga do konačne odluke suda kojom je osoba lišena poslovne sposobnosti. Kroz drugu studiju slučaja biće predstavljen postupak za raskid ugovora o doživotnom izdržavanju, pokrenut na inicijativu starije osobe, s obzirom da je to pokazatelj poznavanja prava koje starija osoba ima, odnosno mogućnosti da se ugovor raskine i povrati imovina ukoliko je primalac izdržavanja nezadovoljan načinom na koji davalac izdržavanja ispunjava obaveze.

U cilju pronalaženja tipičnih slučajeva za analizu, poslat je zahtev za pristup informacijama od javnog značaja na adrese deset sudova – Beograd, Novi Sad, Zrenjanin, Pančevo, Subotica, Niš,

Valjevo, Kragujevac, Zaječar i Šabac. Izabrani su sudovi u jedinicama lokalne samouprave koje imaju status grada, zbog većeg broja predmeta, vodeći pri tome računa o geografskoj pokrivenosti. Od sudova je zatraženo da dostave po jedan predmet u kojem je osoba starija od 65 godina lišena poslovne sposobnosti i po jedan predmet u kojem je osoba starije od 65 godina raskinula ugovor o doživotnom izdržavanju. Šest sudova je blagovremeno odgovorilo na zahtev, jedan sud je poslao obaveštenje da nisu imali slučajeve lišenja poslovne sposobnosti osobe starije od 65 godina, kao ni slučaj raskida ugovora o doživotnom izdržavanju koje je inicirala osoba starija od 65 godina, a tri suda nisu odgovorila na zahtev.

2. Slučajevi lišenja poslovne sposobnosti starijih osoba - opšta zapažanja

Šest sudova je dostavilo po jedan predmet u kojem se osoba starija od 65 lišava poslovne sposobnosti. Prvo će biti predstavljene osnovne karakteristike pet predmeta, a nakon toga će detaljnije biti analiziran jedan slučaj lišenja poslovne sposobnosti.

Pokretanje postupka

Prema Zakonu o vanparničnom postupku, postupak za lišenje poslovne sposobnosti pokreće i vodi sud po službenoj dužnosti ili po predlogu organa starateljstva, supružnika, vanbračnog partnera, deteta ili roditelja osobe kod koje su se stekli zakonski uslovi za lišenje poslovne sposobnosti. U pet predmeta koji su analizirani, predlog za lišenje poslovne sposobnosti podnela su deca, ćerka u dva a sin u tri slučaja.

Razlozi za pokretanje postupka

Zakonom je propisano da predlog mora da sadrži činjenice na kojima se zasniva, kao i dokaze kojima se te činjenice utvrđuju ili čine verovatnim. U svim analiziranim slučajevima kao razlog za pokretanje postupka lišenja poslovne sposobnosti navedeno je zdravstveno stanje osobe koja se lišava poslovne sposobnosti, i to uglavnom zdravstveno stanje koje je u vezi sa starijim životnim dobom (demencija, Alchajmerova bolest, Parkinsonova bolest, hronični organski psihosindrom). U predlozima je navedeno:

- *zaboravan je, živi u prošlom vremenu, lak je za manipulisanje, dezorijentisan u vremenu i delimično u prostoru;*
- *okolina ga iskorišćava, jednom je kupio stare prozore na pijaci koje je unapred platio nepoznatom čoveku, a tek kasnije ih je dobio;*
- *odneo je sat na popravku, pa nije reklamirao radove kada sat nije bio dobro popravljen;*
- *često je preduzimao radnje koje su mu išle na štetu, na primer, vodio je mnogo sudskih postupaka koje je izgubio;*
- *stanje mu se drastično pogoršalo nakon smrti snaje i unuka u saobraćajnoj nesreći;*

- *ispoljava sumanute ideje i ima halucinacije pa je verbalno i fizički agresivan;*
- *nije sposobna da se sama o sebi brine usled duševne bolesti – demencije koja je posledica moždanog infarkta prouzrokovanog vaskularnom bolešću;*
- *stanje joj se pogoršalo usled Alchajmerovog sindroma;*

U svim analiziranim slučajevima zdravstveno stanje bilo je razlog za pokretanje postupka lišenja poslovne sposobnosti, a dostavljeni dokazi bili su isključivo medicinska dokumentacija, ponekad stara i desetak godina. Neki navodi iz predloga su potpuno nelogični i ne pokazuju da osoba nije u stanju da se sama o sebi stara (npr. *jednom je kupio stare prozore na pijaci koje je unapred platio nepoznatom čoveku, a tek kasnije ih je dobio; vodio je mnogo sudskih postupaka koje je izgubio; odneo je sat na popravku, pa nije reklamirao radove kada sat nije bio dobro popravljen*)

Zastupanje, privremeni staratelj

U svim slučajevima nadležni centar za socijalni rad je postavio privremenog staratelja osobi koja se lišava poslovne sposobnosti. U tri slučaja je za staratelja postavljen radnik centra za socijalni rad, i to je u sva tri slučaja bio diplomirani socijalni radnik/ca, iako bi, po prirodi stvari, trebalo da bude postavljen diplomirani pravnik/ca. U jednom slučaju, koji je pokrenut na predlog sina osobe koja se lišava poslovne sposobnosti, za privremenog staratelja je postavljen drugi sin, odnosno brat predlagača. Samo u jednom slučaju je za privremenog staratelja postavljen advokat, što je ujedno i jedini slučaj da se privremeni staratelj protivio predlogu za lišenje poslovne sposobnosti, iako „samo opreza radi“. U svim drugim slučajevima, privremeni staratelji nisu se protivili predlogu za lišenje poslovne sposobnosti.

Veštačenje

Kao što je prethodno navedeno, u postupku lišenja poslovne sposobnosti vrši se veštačenje. Propisano je da najmanje dva lekara odgovarajuće specijalnosti moraju pregledati osobu prema kojoj se vodi postupak za lišenje poslovne sposobnosti. Veštaci nakon pregleda daju nalaz i mišljenje o stanju mentalnog zdravlja i sposobnosti osobe za rasuđivanje, a propisano je i da se veštačenje vrši u prisustvu sudije, osim kada se obavlja u stacionarnoj zdravstvenoj ustanovi. Ni u jednom od navedenih slučajeva sudija nije video osobu protiv koje se vodi postupak za lišenje poslovne sposobnosti. Veštačenja nisu obavljena u prisustvu sudije, a samo jedno veštačenje je obavljeno u stacionarnoj zdravstvenoj ustanovi. Zadatak veštaka je da daju nalaz i mišljenje o stanju mentalnog zdravlja i sposobnosti za rasuđivanje osobe protiv koje se postupak vodi. U analiziranim slučajevima, svi veštaci su prekoračili ovlašćenja iz naloga suda, odnosno dali su predloge da osobu čije su mentalno zdravlje i sposobnost za rasuđivanje veštačili treba lišiti poslovne sposobnosti, iako to nije zadatak veštaka medicinske struke jer o lišenju poslovne sposobnosti isključivo odlučuje sud. Navodimo relevantne delove iz nalaza i mišljenja veštaka, koji do potvrđuju:

- *M.N. ima 85 godina, s neuropsihijatrijske strane je upadljiva jer ispoljava znake hroničnog duševnog oboljenja (Alchajmerove bolesti). Zbog naznačenog pada kognitivnih, bihejvioralnih i afektivnih sposobnosti, neuviđavnosti i nekritičkog ponašanja, nije u stanju da se sama o sebi stara niti da štiti svoja prava i interese, te je potrebno POTPUNO I TRAJNO lišiti je poslovne sposobnosti i dodeliti joj staratelja, koji će na adekvatan način obavljati navedenu zaštitu.*
- *U pitanju je osoba starijeg životnog doba, kod koje se uočavaju psihičke promene po organskom tipu, odnosno, na organskoj osnovi. Ovakvo stanje se naziva demencijom i to vaskularne geneze. [...] Fasada ličnosti je često dobro očuvana, ali se promene vide pri iznošenju hronoloških događanja, povremenih smetnji u svakodnevnom funkcionisanju, zaboravljanju ranije naučenih veština [...] Ovakva osoba je insuficijentna kada je u pitanju zdravorazumsko rasuđivanje, prisutna je zaboravnost, tako da je neophodno da se konstatuje parnična, a zatim i poslovna nesposobnost, i to u potpunosti!*
- *Postoje znaci hroničnog organskog psihosindroma, čija je osnovna karakteristika propadanje i degeneracija nervnih ćelija različite etiologije, a koja se manifestuje poremećajem osnovnih psihičkih funkcija, memoričkih funkcija, dezorganizacijom intelektualnih funkcija i opštim propadanjem celokupne ličnosti. Bolest je hroničnog toka, nikakvim lečenjem nije moguće uspostaviti prvobitno stanje, ali je uz pomoć specifične medikamentiozne terapije moguće usporiti tok bolesti, konstatujemo da nije u stanju da rasuđuje, štiti svoja prava i interese i da raspolaze svojom imovinom, pa je potrebno potpuno lišenje poslovne sposobnosti i postavljanje staratelja.*
- *K.S. je star 73 godine, osoba primarno visokih intelektualnih sposobnosti, paranoidne strukture ličnosti, aktuelno boluje od duševnog oboljenja hroničnog moždanog psihosindroma, sa izmenama u kognitivnom i konotivnom funkcionisanju. [...] Moralna i socijalna deprivacija, impulsivnost, nekritičnost i neuviđanje sopstvenog stanja i bolesti, kao i paranoidno interpretativni sindrom u sklopu hroničnog moždanog psihosindroma i povremena razdražljivost, kompromituju njegovo rasuđivanje i odlučivanje. [...] S obzirom na navedeno, isti je kompromitovanog kako rasuđivanja tako i odlučivanja i u pravnom smislu nije sposoban da se sam stara o sebi, svojim pravima i interesima, odnosno, potpuno je poslovno nesposoban.*

Saslušanje osobe koja se lišava poslovne sposobnosti

Prema važećim zakonskim propisima, sud treba lično da sasluša osobu prema kojoj se postupak vodi, a ako se osoba nalazi u zdravstvenoj ustanovi, sud tamo održava ročište i saslušava osobu. Sud može odustati od saslušanja samo ako bi to moglo da bude štetno po zdravlje osobe prema kojoj se postupak vodi ili ako saslušanje uopšte nije moguće s obzirom na duševno ili fizičko stanje osobe. Ni u jednom od analiziranih pet slučajeva sud nije saslušao osobu prema kojoj se postupak za lišenje poslovne sposobnosti vodi. Jedna osoba se nalazila u stacionarnoj zdravstvenoj ustanovi, ali

sud nije tamo održao ročište. U dva slučaja, u obrazloženju rešenja nije navedeno zašto osoba prema kojoj se postupak vodi nije saslušana, dok je u drugim slučajevima sud odustao od saslušanja jer su veštaci procenili da saslušanje nije moguće, odnosno da bi moglo da bude štetno po zdravlje osobe prema kojoj se vodi postupak. Takođe, u jednom slučaju je ćerka, na čiji predlog je postupak za lišenje i pokrenut, navela da njena majka nije u mogućnosti da pristupi na ročište jer „*nepokretna i demen-trna, a kontakt sa njom nije moguć*“. Odustajanje suda da sasluša osobu o čijoj poslovnoj sposobnosti odlučuje suštinski nije obrazloženo jer se navode samo konstatacije:

- *Sud je u skladu sa nalazom veštaka odustao od saslušanja protivnika predlagača;*
- *Sud nije saslušao M.G. ni pred sudom ni u zdravstvenoj ustanovi u kojoj se nalazi, jer su sudski veštaci u svom nalazu i mišljenju, kao i u izjašnjenju dali mišljenje da bi svako pojavljivanje M.G. pred sudom moglo da dovede do pogoršanja njegove osnovne bolesti i do narušavanja njegovog zdravstvenog stanja.*

Sudska odluka

U svim analiziranim predmetima osoba prema kojoj se postupak vodio potpuno je lišena poslovne sposobnosti. Nalazi i mišljenja veštaka u potpunosti su prihvaćeni, sudija nije prisustvovao veštačenju, odnosno nije ni video osobu prema kojoj se postupak vodio, a osoba koja se lišava poslovne sposobnosti nije saslušana, niti je ostvaren bilo kakav drugi kontakt između sudije i osobe.

3. Studija slučaja - lišenje poslovne sposobnosti Marije B, rođene 1938. godine

Pokretanje postupka

Predlog za lišenje poslovne sposobnosti podneo je Ranko B, suprug M. B. Naveo je da su u braku 43 godine, da imaju dve ćerke koje žive u inostranstvu i koje su saglasne sa njegovim predlogom. Iako nije neophodna saglasnost dece, odnosno iako je Ranko B. ovlašćeni predlagač za pokretanje ovog postupka, treba napomenuti da u predlogu za lišenje nema dokaza o saglasnosti njihovih zajedničkih ćerki sa pokretanjem postupka lišenja poslovne sposobnosti. U predlogu je takođe naveo da M. B. i on žive na istoj adresi, ali da je ona napustila njihov zajednički stan 25. juna 2012. godine i da sa njom od tada nije ni u kakvoj vezi, a da je njena adresa poznata policiji. Predlog je podneo 20. septembra 2012. godine.

Razlozi za pokretanje postupka

Kao razloge za pokretanje postupka naveo je da je M. B. duševno bolesna, da ima periodične duševne poremećaje zbog kojih je nesposobna da shvati značaj svojih dela i da upravlja svojim postupcima, kao i da gubi vezu sa realnošću, „čime ugrožava svoje, bračne i porodične interese i sopstvenu bezbednost, sve dok u pravnom i drugom saobraćaju ima status normalne osobe“.

U obrazloženju predloga navedeno je da je M. B. više puta bežala od kuće u detinjstvu, da je hospitalno lečena više puta sa dijagnozom *psihozna recidiva*, a u kasnijem dobu je lečena na psihijatrij-

skoj klinici sa dijagnozom F25. Navedeno je da je izbegavala hospitalizaciju, kao i da se poremećaji javljaju 1-3 puta godišnje, da nisu uočljivi u njenom govoru, orijentaciji i ponašanju. Predlagač Ranko B. opisuje događaje zbog kojih smatra da njegovu suprugu treba lišiti poslovne sposobnosti:

- *napuštanje stana, tajno u toku noći, u trajanju od 1-100 dana, skrivanja i lutanja, prurušena u tuđu odeću;*
- *odlazak iz stana noću u hotel na prenočište;*
- *odnošenje stvari iz stana, torbarenje, rasipništvo – nestanak manjih i većih iznosa iz stana;*
- *neodoljivi nagon za kupovinom i kupovina nepotrebnih stvari;*
- *zakup poslovnog prostora radi pokretanja sopstvenog posla;*
- *člašćavanje jelom i pićem većeg broja lica zaposlenih u školi;*
- *jatakovanje kriminalnih, nemoralnih i psihičkih bolesnika;*
- *sugestibilnost, strah, pokušaji samoubistva;*
- *veza i saradnja sa policijom od 1978. godine;*
- *intervencije policije u stanu noću zbog 'događaja u stanu' i oko 10 puta po 'pozivu komšiluka';*
- *lažno prijavljivanje supruga policiji za sve i svašta, pa priznanje lažnog prijavljivanja kada suprugu bude izrečena kazna, a kazna ostaje;*
- *veza i saradnja sa Sigurnom kućom.*

Jedini dokazi koji su uz predlog priloženi su izvod iz matične knjige rođenih za M. B. izdat 1954. godine i fotokopija njene lične karte. Predlagač je napisao i da je kontaktirao policijsku upravu telefonom i da mu je rečeno da će adresu M. B. dostaviti na zahtev suda, kao i da će je po nalogu suda dovesti na psihijatrijsku kliniku na veštačenje.

Zastupanje, privremeni staratelj

Sud je naložio centru za socijalni rad da postavi privremenog staratelja M. B. dopisom od 9. oktobra 2012. godine. Predlagač je podneo sudu podnesak 23. oktobra 2012. godine u kojem je obavestio sud da se M. B. vratila kući, da joj pozive dostavljaju na njihovu zajedničku adresu i da će se odazivati pozivima suda bez asistencije policije. Centar za socijalni rad doneo je rešenje 15. novembra 2012. godine kojim je M. B. postavljena privremena starateljka, diplomirana socijalna radnica zaposlena u centru za socijalni rad. U obrazloženju rešenja kojim je postavljena privremena starateljka Mariji B, između ostalog navedeno je:

- da je M. B. penzionisana profesorica, da nema imovinu na svoje ime, da živi sa suprugom Rankom B. koji se o njoj stara;
- da prema navodima supruga sa njim ima dobro izgrađenu komunikaciju kada joj je stabilno psihičko stanje, da je više puta hospitalno lečena, da u poslednjih deset godina ima poteškoće u svakodnevnom funkcionisanju koje se manifestuju napuštanjem stana, odlaskom u pola noći u hotel, nekontrolisanom trošenju novca, kupovinom nepotrebnih stvari, zakupljivanjem poslovnog prostora i slično;
- da, prema nalazu psihologa, M. B. uspostavlja komunikaciju, ali da ima pasivan stav, da odgovara na postavljena pitanja bez samoinicijativnog uključivanja u razgovor. Stiče se utisak da joj kognitivne funkcije nisu u potpunosti očuvane, mišljenje nije kauzalno, a realna predstava o posledicama svog negativnog ponašanja izostaje [...] Evidentan je osećaj krivice, ali nije u mogućnosti da interpretira konkretno razlog zbog kojeg se tako oseća [...] Nepoznatim licima u potpunosti prilazi sa poverenjem, pri čemu je jako izražena sugestibilnost kod nje [...] Orijentisana je prostorno i prema drugima, ali povremeno vremenski gubi orijentaciju; U emotivnoj sferi se uočava anksioznost, koja je situacione prirode.

Prvo ročište je održano 6. februara 2013. godine. Na ročištu su bili prisutni predlagač Ranko B, protivnica predlagača M. B. i privremena starateljka M. B. Predlagač je ostao kod navoda iz predloga za lišenje poslovne sposobnosti i predložio veštačenje dva veštaka psihijatra. Privremena starateljka M. B. je izjavila da je saglasna sa predlogom za lišenje poslovne sposobnosti, kao i sa predlogom da se odredi veštačenje. M. B. je izjavila da je upoznata sa navodima iz predloga koji je njen suprug podneo, odnosno da je to razlog zbog kojeg je došla u sud. Navela je da je saglasna sa predlogom za lišenje poslovne sposobnosti jer oseća potrebu da joj neko pomogne u vezi sa poslovnim stvarima. Sud je usvojio predlog Ranka B. i doneo rešenje kojim je određeno veštačenje dva veštaka psihijatra. U rešenju koje je doneto na ročištu, navedeno je da veštaci treba da daju nalaz i mišljenje na okolnost „poslovne sposobnosti protivnika predlagača“. U rešenju je konstatovano da je iznos troškova veštačenja (20.000,00 dinara) uplaćen istog dana.

Veštačenje

Veštaci su pregledali M. B. na klinici na kojoj su zaposleni 1. aprila 2013. godine, a nalaz i mišljenje su predali sudu 2. aprila 2013. godine. U nalazu je navedeno da su pored pregleda Marije B, veštaci stekli detaljan uvid u sadržaj sudskog spisa. Pisani nalaz i mišljenje sastoji se iz tri dela koji su naslovljeni: 1) iz sudskog spisa, 2) timski psihijatrijski pregled, 3) iz medicinske dokumentacije. U delu *Iz sudskog spisa* prepisani su navodi iz predloga za lišenje poslovne sposobnosti. U delu *Timski psihijatrijski pregled* navedeno je da je M. B. došla na pregled u pratnji supruga. Najpre su navedeni njeni lični podaci – godine, odrastanje, školovanje, kao i da se od 16. godine leči od psihoze. Somatski i neurološki status je normalan. Psihički status M. B. opisan je na sledeći način:

- *relativno uredne spoljašnjosti, svesna, ispravno orijentisana prema sebi, drugim osobama, u prostoru, a nešto teže se orijentiše u vremenu;*
- *uspostavlja verbalni kontakt, komunikacija se odvija po principu pitanje-odgovor, u kontaktu je sumnjičava i distancirana;*
- *negira doživljaj perceptivnih obmana, a nisu registrovani dezintegracioni fenomeni svesti (po tipu depersonalizacije, derealizacije ili transformacije ličnosti);*
- *evidentne su teškoće kod upamćivanja novih sadržaja;*
- *spontano ne produkuje sumanute sadržaje, ali kompletni ponašajni aspekt upućuje na postojanje psihotičnog otuđenja od realnosti u sadržaju mišljenja;*
- *u sferi emocija dominira afektivna nivelacija sa defektom emocionalne rezonance;*
- *intelektualni kapaciteti osiromašeni u odnosu na bazični intelektualni potencijal (smanjena mogućnost intelektualne kombinatorike);*
- *izmene u voljno-nagonskoj sferi manifestuju se ispoljavanjem sugestibilnosti, odsustvom spontanosti i inicijative, nemogućnošću da se konstruktivno organizuje u dužim vremenskim intervalima;*
- *nema jasan uvid u svoje stanje i potrebu za kontinuiranim psihijatrijskim lečenjem.*

U delu nalaza *Iz medicinske dokumentacije* navedeno je da se postojeća dokumentacija sastoji od otpusne liste sa epikrizom iz novembra 2012. godine i kartona sa istorijom bolesti, iz kojeg proizlazi da je dugogodišnji psihijatrijski bolesnik, da je više puta hospitalno lečena zbog duševne bolesti tipa psihoze. Kod M. B. postoji sklonost ka nepoštovanju protokola, što ju je više puta dovelo u situaciju da ispoljava dezorganizovano ponašanje, zbog čega su njeni prijemi u bolnicu ponekad realizovani uz asistenciju MUP-a i Hitne pomoći. U stanjima pogoršanja bolesti sklona je begu od kuće, nekontrolisanom trošenju novca, preduzimanju nesvrshodnih aktivnosti, koje je dovode u poziciju da može biti ugrožena od strane nepoznatih osoba sa kojima stupa u komunikaciju i ispoljava sugestibilnost.

Na kraju, veštaci zaključuju da M. B. nema mogućnost da „adekvatno rasuđuje i slobodno raspoláže svojom voljom“, da nije u mogućnosti da štiti svoja prava i interese, pa sugerišu sudu da ona bude lišena poslovne sposobnosti, kao i da joj se postavi staratelj.

Saslušanje osobe koja se lišava poslovne sposobnosti

Drugo ročište je održano dan nakon veštačenja, 2. aprila 2013. godine. Na ročištu su bili prisutni predlagač Ranko B, protivnica predlagača M. B. i privremena starateljka M. B. Primerak nalaza i mišljenja veštaka uručen je predlagaču i privremenoj starateljki, a nije uručen M. B. koja je

bila prisutna na ročištu. Nejasno je da li je na ovom ročištu saslušana M. B, s obzirom da se u šturom zapisniku o glavnoj raspravi navodi najpre da su predlagač i privremena starateljka ostali u svemu kod navoda sa prethodnog ročišta, a nakon toga je navedeno da je M. B. izjavila sledeće: „Da zna za razloge njenog dolaska u sud, da je napravila grešku jer je veći deo ušteđevine, koliko se seća oko 7000 eura, potrošila bez konsultacija sa suprugom i da i sama smatra da je treba lišiti poslovne sposobnosti zbog ovakve greške koju je napravila.” U zapisniku je dalje navedeno da su svi prisutni izjavili da su upoznati sa nalazom i mišljenjem veštaka, te da predlažu da se ne pozivaju veštaci jer nemaju ni pitanja ni primedbe na nalaz i mišljenje, već da se rasprava zaključi. Sud je nakon toga doneo rešenje da je ročište zaključeno, kao i da se odluka dostavi predlagaču i privremenoj starateljki M. B.

Sudska odluka

Sud je 7. maja 2013. godine doneo rešenje kojim je M. B. u potpunosti lišena poslovne sposobnosti. U dostavnoj naredbi suda navedeno je: *Dostaviti predlagaču, privremenom staratelju protivnika predlagača, a po pravosnažnosti Centru za socijalni rad.* Ovim je, suprotno zakonu, M. B. onemogućena da izjavi žalbu na rešenje kojim je u potpunosti lišena poslovne sposobnosti.

Slučajevi raskida ugovora o doživotnom izdržavanju – opšta zapažanja

Kao što je već napomenuto, od sudova je zatraženo da dostave po jedan predmet u kojem je osoba starija od 65 godina inicirala raskid ugovora o doživotnom izdržavanju. Međutim, od ukupno šest sudova koji su dostavili predmet, pet sudova je dostavilo sporazumni raskid ugovora o doživotnom izdržavanju. Prvo ćemo predstaviti osnovne odlike ovih pet dostupnih slučajeva, a nakon toga će biti analiziran slučaj raskida ugovora o doživotnom izdržavanju pokrenut tužbom primalaca izdržavanja.

Ugovor o doživotnom izdržavanju je ugovor kojim se primalac izdržavanja obavezuje da se posle njegove smrti, na davaoca izdržavanja prenese svojina na nepokretnostima i/ili pokretnim stvarima koje su u svojoj primaoca izdržavanja ili neka druga prava, a davalac izdržavanja se obavezuje da izdržava primaoca izdržavanja i brine se o njemu do kraja njegovog života, kao i da ga posle smrti sahrani. Pri tome, treba imati u vidu da se obaveza davaoca izdržavanja, osim iz materijalnih, sastoji i iz moralnih obaveza, koje se mogu ispunjavati samo u ličnoj interakciji davaoca i primaoca izdržavanja.

Ugovorne strane – primalac i davalac izdržavanja i veza između njih

U četiri slučaja davalac i primalac izdržavanja su u srodničkom odnosu – sin, ćerka, sestra i bratanac primaoca izdržavanja, dok se u jednom predmetu ne navodi da li su primalac i davalac izdržavanja u srodničkom odnosu.

Razlog sklapanja ugovora

Razlog sklapanja ugovora o doživotnom izdržavanju naveden je u svim analiziranim slučajevima. Najčešći razlog je da je primalac izdržavanja starija osoba, lošijeg zdravstvenog stanja, koja

nije u stanju da se sama o sebi stara. U nekim slučajevima je navedeno da osoba sama živi, da ima probleme sa kretanjem, kao i da joj je neophodna pomoć i nega drugog lica, dok je u dva slučaja kao razlog navedeno samo da je primalac izdržavanja 'u poodmaklom životnom dobu'.

Trajanje ugovora

Ugovori o doživotnom izdržavanju trajali su veoma kratko, četiri ugovora trajala su kraće od dve godine, od kojih je najkraće trajao ugovor zaključen u martu 2012. godine a raskinut u maju 2012. godine. Samo jedan ugovor je trajao duže, punih 11 godina, od aprila 2003. godine do jula 2014. godine.

Obaveze ugovornih strana

U svim analiziranim ugovorima o doživotnom izdržavanju, obaveze ugovornih strana ugovorene su na uobičajeni način za ovu vrstu ugovora. Naime, davalac izdržavanja se obavezuje da redovno obilazi primaoca izdržavanja, da po potrebi obezbedi hranu, lekove i neophodnu medicinsku pomoć primaocu izdržavanja, da se stara o zadovoljenju osnovnih životnih potreba, održavanju higijene životnog prostora primaoca izdržavanja i slično. U dva slučaja davalac izdržavanja obavezao se da brine o obezbeđivanju ogreva zimi, kao i o obavljanju težih kućnih poslova, a u jednom slučaju je ugovoreno da se primateljka izdržavanja preseli kod davaoca izdržavanja, gde će joj biti obezbeđena zasebna soba i adekvatni životni uslovi. U svim slučajevima davalac izdržavanja se obavezao da će sahraniti primaoca izdržavanja u skladu sa mesnim običajima. S druge strane, primaoci izdržavanja, kao naknadu za izdržavanje, u svim slučajevima daju svoju nepokretnu imovinu, s tim što će se imovina preneti u vlasništvo davalaca izdržavanja nakon smrti primaoca izdržavanja. U svim slučajevima je ugovoreno da će se u zemljišnim knjigama upisati zabeležba postojanja ugovora o doživotnom izdržavanju.

Imovina primalaca izdržavanja

U četiri slučaja primaoci izdržavanja su se obavezali da kao naknadu za izdržavanje daju svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu nakon svoje smrti. Samo u jednom slučaju je ugovoreno da 1/6 idealnog dela nekretnine koja je u vlasništvu primaoca izdržavanja nije predmet ugovora o doživotnom izdržavanju. Nepokretnosti koje su bile predmet ugovora su u svim slučajevima bile stambeni prostor (kuća ili stan), a u tri slučaja, pored stambenog prostora, predmet ugovora bila je i obradiva zemlja, voćnjak i sl.

Raskid ugovora

S obzirom da su analizirani sporazumni raskidi ugovora o doživotnom izdržavanju koje su sudovi dostavili, u tri slučaja nije navedeno iz kojih razloga se ugovor raskida, već je samo navedeno da ugovorne strane žele da raskinu ugovor, kao i da to čine slobodne volje. U jednom slučaju je navedeno da su se međusobni odnosi ugovarača u znatnoj meri poremetili i da je dalje izvršavanje ugovora nemoguće za obe strane. U drugom slučaju je navedeno da je po zaključenju ugovora o

doživotnom izdržavanju primateljka izdržavanja prešla da živi u porodično domaćinstvo davaoca izdržavanja, ali da je često dolazilo do nesuglasica među njima, te da je primateljka izdržavanja napustila porodično domaćinstvo davaoca izdržavanja. U svim slučajevima raskida ugovora, strane su se sporazumele da jedna drugoj ništa ne duguju po osnovu datog, odnosno primljenog izdržavanja.

4. Raskid ugovora o doživotnom izdržavanju pokrenut tužbom M. i P. J. primalaca izdržavanja

Ugovorne strane – primalac i davalac izdržavanja i veza između njih

Bračni par M. i P. J., u svojstvu primalaca izdržavanja, zaključili su ugovor o doživotnom izdržavanju sa M. B., bratancem i njegovom suprugom J. B., kao davaocima izdržavanja. Ovaj ugovor je zaključen i overen pred nadležnim sudom 4. aprila 2012. godine.

Razlog sklapanja ugovora

Kao razlog za sklapanje ugovora o doživotnom izdržavanju navedeno je da su M. i P. J. u poodmaklom životnom dobu, te da su odlučili da sa bratancem i njegovom suprugom sklope ugovor. Ugovorne strane su u dobrim srodničkim odnosima, a davaoci izdržavanja često su obilazili primaocima izdržavanja i pre zaključivanja ugovora, između ostalog i zato što su obrađivali jednu baštu koja je u vlasništvu primalaca izdržavanja, a koju su im primaoci izdržavanja ustupili da je obrađuju za sopstvene potrebe.

Trajanje ugovora

Ugovor je trajao dve godine, zaključen je 4. aprila 2012. godine a raskinut presudom nadležnog suda 29. maja 2014. godine. Pri tome, treba imati u vidu da je tužba za raskid ugovora o doživotnom izdržavanju podneta 20. marta 2013. godine, iz čega proizlazi da je ugovor zapravo trajao kraće od godinu dana.

Obaveze ugovornih strana

Ugovorne strane su se sporazumele da davaoci izdržavanja čuvaju, paze i u bolesti neguju primaocima izdržavanja, da im obezbeđuju neophodnu lekarsku pomoć, da vode računa o njihovim ličnim potrebama i zahtevima, kao i o domaćinstvu, da im pomažu u kućnim poslovima, da se ponašaju u duhu dobrih i korektnih porodičnih odnosa, kao i da ih sahrane i daju podušja u skladu sa mesnim običajima, osim ako primaoci izdržavanja ne izraze neku posebnu želju u vezi sa tim. Primaoci izdržavanja su se obavezali da davaocima izdržavanja, kao naknadu za izdržavanje, prenesu u svojину svu svoju nepokretnu imovinu, kao i pokretnu imovinu koja se bude zatekla u kući u momentu smrti primalaca izdržavanja.

Imovina primalaca izdržavanja

U ugovoru je navedena imovina za svakog od primalaca izdržavanja posebno. Primaoci izdržavanja su se obavezali da sve svoje nepokretnosti prenesu u svojину davaocima izdržavanja nakon svoje smrti. Imovinu sačinjavaju dve kuće sa okućnicama (zemljište pod zgradom/objektom i zemljište uz zgradu) i parcela koja se vodi kao šuma 4. klase.

Raskid ugovora

Tužba za raskid ugovora o doživotnom izdržavanju podneta je 20. marta 2013. godine. Tužiocice je u postupku pred sudom zastupala advokatkinja. U tužbi je navedeno da se tuženi (davaoci izdržavanja), od zaključenja ugovora o doživotnom izdržavanju ni na koji način ne staraju o tužiocima (primaocima izdržavanja), da ne brinu o njima, da ih ne posećuju i ne obezbeđuju neophodnu lekarsku pomoć, da ne vode računa o njihovim ličnim potrebama i potrebama u domaćinstvu, da im ne pomažu u kućnim poslovima i ne ponašaju se u duhu dobrih i korektnih porodičnih odnosa. Navedeno je i da je neposredno pre podnošenja tužbe, M. J. imala povredu ruke i da joj je bila neophodna najpre medicinska, a nakon toga i pomoć oko vođenja domaćinstva, ali da tu pomoć nije dobila od davalaca izdržavanja. Zbog toga su primaoci izdržavanja bili prinuđeni da plate osobu da se o brine o M. J. i o domaćinstvu tužilaca.

U odgovoru na tužbu davaoci izdržavanja naveli su da ničim nisu doprineli da se kod primalaca izdržavanja stvori uverenje da nisu izvršavali svoje obaveze, kao davaoci izdržavanja, već da su to činili redovno i kvalitetno tokom trajanja ugovora. Saglasili su se sa raskidom ugovora, ali su naveli da su i pre zaključenja ugovora o doživotnom izdržavanju, kao i u toku trajanja ugovora, imali određene materijalne izdatke za izdržavanje primalaca izdržavanja, i to: lični rad, angažovanje i doprinos kojim su na različite načine pomagali primaocima izdržavanja, vodili ih lekaru na redovne kontrole, kupovali lekove i obrađivali imanje. Naveli su da su još od 2009. godine radili za primaocima izdržavanja i pomagali im oko kućnih poslova, obrađivanja bašte, da su M. J. vozili na terapije kada je uguñula rame i da su u tom periodu spavali u kući primalaca izdržavanja kako bi pomogli oko poslova u domaćinstvu. Takođe, naveli su i da su davali svoju pumpu na korišćenje primaocima izdržavanja za navodnjavanje bašte kada im se pokvario hidrofor, da su pomagali u skidanju starog i postavljanju novog crepa na kući i slično. Zbog svega toga podneli su protivtužbu kojom su tražili naknadu za uloženi rad i materijalna sredstva u iznosu od 88.000,00 dinara.

Primaoci izdržavanja osporili su navode iz protivtužbe, navodeći da su davaocima izdržavanja ustupili plac na korišćenje bez naknade, koji su oni obrađivali isključivo za sopstvene potrebe u periodu od 2009. do 2012. godine. Dalje su naveli da se oni izdržavaju od svojih penzija i da od njih plaćaju sve svoje troškove, te da im davaoci izdržavanja nisu ni na koji način finansijski pomagali. Naprotiv, primaoci izdržavanja su davaocima dočekivali i gostili, a pre zaključenja ugovora su im pozajmili novac, i to 200 evra i 20.000,00 dinara.

U toku postupka održano je 11 ročišta na kojima je pored parničnih stranaka saslušano i nekoliko svedoka po predlogu primalaca izdržavanja. Svedoci su potvrdili navode iz tužbe primalaca izdržavanja, kao i navode da je M. J. pala i slomila ruku, da joj je duži vremenski period nakon toga dolazila geronto-domaćica dva puta nedeljno i da su angažovali jednu osobu da im pomaže oko vođenja domaćinstva. Određeno je i veštačenje diplomiranog inženjera poljoprivrede, čiji zadatak je bio da utvrdi vrednost radova, usluga i materijala koje su davaoci izdržavanja uložili za potrebe primalaca izdržavanja. Veštak je utvrdio da ukupna vrednost rada, materijala i usluga iznosi 2.940,00 dinara.

Ugovor je raskinut presudom od 29. maja 2014. godine, kojom su primaoci izdržavanja obavezani da davaocima izdržavanja naknade iznos od 2.940,00 dinara na ime primljenog izdržavanja u toku trajanja ugovora o doživotnom izdržavanju. Davaoci izdržavanja su obavezani da isplate iznos od 141.750,00 dinara na ime troškova parničnog postupka.

V PREPORUKE

1. Preporuke za unapređenje normativnog okvira

- 1) Pristupiti izradi krovnog zakona koji se odnosi na starije osobe i zakonski odrediti pojam „starije osobe”; zakonodavni proces treba sprovesti transparentno, uz učešće svih relevantnih društvenih aktera i uz punu participaciju organizacija civilnog društva koje se bave pravima starijih osoba.
- 2) Inkriminisati zanemarivanje i zlostavljanja starijih osoba kao posebno krivično delo, kako bi se delotvorno prevenirali i sankcionisali svi oblici zanemarivanja i zlostavljanja starijih osoba, budući da su starije osobe česte žrtve ovih oblika kriminaliteta. U prilog posebnoj inkriminaciji govori činjenica da je KZ inkriminisano samo zapuštanje i zlostavljanje maloletnika (čl. 193. KZ), ali ne i starijih osoba, kao posebne vulnerabilne društvene grupe, koja je podložna raznim vidovima maltretiranja i zanemarivanja od strane njihovih supružnika, odrasle dece, članova šire porodice, staratelja, zaposlenih u zdravstvenim i socijalnim ustanovama i službama. S druge strane, krivično delo predviđeno u čl. 196. KZ “Kršenje porodičnih obaveza” odnosi se samo na ponašanje koje je definisano kao ostavljanje u teškom položaju člana porodice koji nije u stanju da se sam o sebi stara. Zbog takvog određenja, ovo krivično delo ne obuhvata zlostavljanje, čija je suština u svakom vidu delovanja koje nanosi štetu, bol, neprijatnost i sl. starijoj osobi, i odnosi se samo na ona dela koja vrše ostali članovi porodice, a ne i druga lica, uključujući i profesionalce u zdravstvenim i socijalnim ustanovama.
- 3) Unaprediti normativni okvir pravne zaštite starijih osoba od ekonomskog nasilja u porodici tako što bi se među imenovane oblike nasilja, koji su navedeni *exempli causa* u čl. 194. st. 2. Porodičnog zakona imenovali i tipični slučajevi ekonomskog nasilja: zabrana raspolaganja приходima, oduzimanje novca i vrednih stvari. Uprkos tome što je zakonska definicija nasilja u porodici veoma široka jer obuhvata sve moguće vidove ispoljavanja nasilja, uključujući i ekonomsko, koje je jedan od veoma čestih oblika nasilja u porodici, u praksi se ekonomsko nasilje ne prepoznaje kao oblik nasilja u porodici, tako da su retki sudski postupci za zaštitu od ekonomskog nasilja. Predložena izmena bi doprinela boljem prepoznavanju i reagovanju na ekonomsko nasilje nad starijim u porodičnom kontekstu, koje izaziva štetne posledice i po fizički i po psihički integritet žrtava.

- 4) Bez odlaganja izmeniti i dopuniti propise o lišenju poslovne sposobnosti i uskladiti ih sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti. Prilikom regulisanja lišenja poslovne sposobnosti kao mere zaštite, neophodno je poći od sledećih postulata:
- pravo starije osobe na poslovnu sposobnost, tj. pravo da sama donosi odluke o svom životu i ostvaruje poslovnu sposobnost ravnopravno sa drugima jedno je od najvažnijih ljudskih prava;
  - starije osobe, bez obzira na invaliditet, zdravstveno stanje, sposobnosti ili drugo lično svojstvo, imaju pravo na poslovnu sposobnost u svim oblastima;
  - poslovna sposobnost je različita od mentalne sposobnosti, koja se odnosi na veštine donošenja odluka, razlikuju se od osobe do osobe i može biti različita za konkretnu osobu u zavisnosti od mnogih faktora, uključujući faktore sredine i društvene faktore.
  - potpuno lišenje poslovne sposobnosti nije prihvatljivo s aspekta ljudskih prava;
  - starijim osobama treba obezbediti pružanje podrške u ostvarivanju poslovne sposobnosti, što uključuje pružanje podrške u donošenju i saopštavanju odluka kada to osoba traži;
  - treba obezbediti efektivne mehanizme koji će sprečiti zloupotrebe, u skladu sa odredbama međunarodnog prava o ljudskim pravima;
  - u postupku u kojem se ograničavaju pojedini aspekti poslovne sposobnosti, starije osobe moraju biti na adekvatan način zastupane;
  - starije osobe imaju pravo da učestvuju u izboru lica osobe koja će im pružati podršku u ostvarivanju poslovne sposobnosti.
- 5) Uspostaviti delotvoran sistem besplatne pravne pomoći koji će obezbediti da svaka starija osoba u stanju socijalne ugroženosti dobije besplatnu pravnu pomoć u ostvarivanju ličnih, imovinskih i drugih prava pred sudovima i drugim državnim organima.
- 6) Unaprediti propise o postupku za raspravljanje zaostavštine, kako bi starije osobe koje učestvuju u postupku dobile sva obaveštenja i razjašnjenja u skladu sa principima otvorenog pravosuđenja.

II. Preporuke za kreiranje javnih politika

- 1) Pristupiti bez odlaganja izradi nove nacionalne strategije o starenju za naredni period, kojom bi se utvrdile sveobuhvatne i koordinisane mere i aktivnosti za unapređivanje društvenog i ekonomskog položaja starijih osoba. Strategija treba da bude praćena detaljnim akcionim, planom,

sa precizno definisanim zadacima, nosiocima aktivnosti, indikatorima i rokovima za realizaciju planiranih mera i aktivnosti, za koje će biti obezbeđena dovoljna finansijska sredstva. Proces izrade strategije o staranju treba da bude maksimalno participativan, što podrazumeva uključivanje relevantnih organa i institucija sistema, kao i predstavnika organizacija civilnog društva koje se bave promocijom i zaštitom ljudskih prava starijih osoba, imajući u vidu njihove kapacitete, nivo stručne ekspertize i dosadašnji doprinos unapređivanju položaja starijih osoba.

- 2) Pripremiti i realizovati nacionalnu kampanju za suzbijanje stereotipa i predrasuda o starosti i starijima, kojom se utiče na podizanje svesti javnosti o sposobnostima, potrebama i pravima starijih osoba, gradi pozitivna slika o starijim osobama i promoviše međugeneracijska solidarnost.
- 3) Uvesti u predmet Građansko vaspitanje nastavnu jedinicu koja se odnosi na međugeneracijsku solidarnost, u cilju prevladavanja predrasuda vezanih za starost i starije osobe.
- 4) Pripremiti i realizovati program informisanja starijih osoba o njihovim pravima, uključujući i ekonomska i socijalna prava, kao i o pravnim mehanizmima njihove zaštite.
- 5) Podsticati i podržavati samoorganizovanje starijih kroz osnivanje grupa za samopomoć, udruženja starijih i sl; podržavati aktivnosti koje kod starijih osoba podižu nivo samovrednovanja i asertivnosti, smanjuju samozanemarivanje i neuvažavanje sopstvenih potreba i interesa; podržavati aktivnosti koje doprinose prevladavanju dominantnog modela samožrtvovanja.
- 6) Obezbediti odgovarajuću ekonomsku podršku porodicama koje brinu o starijim zavisnim članovima.
- 7) Preduzeti odgovarajuće mere kojima će se sprečiti pojava ekonomskog nasilja i zanemarivanja starijih osoba, posebno žena, kao i ublažavanje i otklanjanje štetnih posledica.
- 8) Učiniti široko dostupnim informacije o službama, ustanovama i organima kojima treba prijaviti ekonomsko nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje starijih osoba, kao i informacije o načinu ostvarivanja prava starijih osoba na zaštitu od pojedinih oblika nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja.
- 9) Inicirati osnivanje prihvatilišta za beskućnike starijeg uzrasta, podstaći širu primenu hraniteljstva kao adekvatnog oblika zbrinjavanja starijih osoba.
- 10) Inicirati formiranje lokalnih fondova za podršku projektima organizacija civilnog društva koje se bave pružanjem zaštite, podrške i pomoći starijim osobama u stanju ugroženosti.

Kreirati i realizovati programe edukacije namenjene profesionalcima u državnim organima i javnim službama u cilju unapređenja komunikacije sa starijim osobama, prepoznavanje njihovih potreba, reaganje u slučajevima ekonomskog nasilja, zanemarivanja i sl.

UPITNIK
„EKONOMSKO NASILJE NAD STARIJIMA - OBLIK KRŠENJA LJUDSKIH PRAVA”

Ovo istraživanje sprovodimo sa ciljem da saznamo koji su osnovni oblici i karakteristike ekonomskog nasilja nad starijima u porodici, kako se najčešće vrši, ko su žrtve i počinioci, da li ga stariji prepoznaju i znaju li kome da se obrate, kako reaguju institucije sistema i sl.

Molimo Vas da učestvujete u anonimnom anketiranju i time doprinesete ostvarivanju ciljeva istraživanja. Potrebno je oko 15 minuta za popunjavanje upitnika. Unapred Vam zahvaljujemo na uloženom trudu.

Istraživački tim

Datum: _____

Upitnik za prikupljanje podataka

- 1) Pol: 1. muški   2. ženski
- 2) Prebivalište
                    1. selo   2. grad   3. prigradsko naselje
- 3) Starost:
                            1. 65-70   2. 70-75   3. 75-80   4. preko 80
- 4) Zanimanje: _____
- 5) Obrazovanje:
  1. bez obrazovanja
  2. nezavršena osnovna škola
  3. osnovna škola
  4. srednja škola ili gimnazija
  5. viša škola ili fakultet
  6. magistratura ili doktorat
- 6) Bračno stanje:
  1. oženjen/udata
  2. razveden/a
  4. rastavljen/a
  5. udovac/udovica
  6. neoženjen/neudata
  7. _____
- 7) Broj dece: _____
- 8) Vaša profesija _____

9) Živite:

1. u domu za starije
2. sama/sama, u sopstvenom stanu
3. sa suprugom, u sopstvenom stanu
4. sa porodicom sina u svom stanu
5. sa porodicom ćerke u svom stanu
6. sa porodicom sina u njihovom stanu
7. sa porodicom ćerke u njihovom stanu
8. _____

10) Kako se izdržavate?

1. starosna penzija
2. porodična penzija
3. plata
4. nemam prihode pa me izdržavaju deca
5. sklopio/la sam ugovor o doživotnom izdržavanju
6. socijalna pomoć
7. prihodi od nepokretnosti
8. prihodi od poljoprivrede
9. drugi prihodi

11) Da li mesečni prihodi zadovoljavaju Vaše potrebe?

1. da, u potpunosti
2. ne, nedostaje mi još malo
3. ne, nedostaje mi još mnogo
4. ne mogu da procenim

12) Imate li uštedevinu?

1. da
2. ne

13) Da li imate imovinu koja se vodi na Vaše ime?

1. da
2. ne

14) Ako imate imovinu koja se vodi na Vaše ime, da li biste je prodali ako nemate dovoljno za osnovne potrebe?

1. da
2. ne

15) Kada ste poslednji put bili na odmoru? _____

16) Kada ste poslednji put kupili sebi garderobu? _____

17) Kada ste poslednji put bili na nekoj zabavi? _____

- 18) Imate li neki hobi?
1. da
  2. ne
- 19) Da li pomažete ili ste pomagali oko čuvanja unuka?
1. da
  2. ne
- 20) Da li ste finansijski pomažete ili ste pomagali porodicu svoje dece?
1. da
  2. ne
- 21) Da li neko ima ovlašćenje za Vaš tekući račun i ko?
1. da, ima moj/a _____ (suprug/a, sin/ćerka, unuk/a...)
  2. ne
- 22) Da li Vam neko uzima novac od penzije/plate/prihoda bez Vašeg znanja i/ili odobrenja i ko?
1. da, moj/a _____ (suprug/a, sin/ćerka, unuk/a...)
  2. ne
- 23) Kako procenjujete svoj trenutni ekonomski položaj?
1. veoma nezadovoljavajući
  2. nezadovoljavajući
  3. ni zadovoljavajući ni nezadovoljavajući
  4. zadovoljavajući
  5. ne mogu da procenim
- 24) Kako procenjujete svoje zdravstveno stanje?
1. loše
  2. dobro
  3. ni dobro ni loše
  4. ne mogu da procenim
- 25) Da li imate dovoljno novca za lekove?
1. imam sasvim dovoljno
  2. imam, ali ne dovoljno
  3. nemam uopšte
- 26) Da li ste željni neke hrane koju posebno volite da jedete?
1. da
  2. ne
- 27) Kako biste ocenili kvalitet života u celini?
1. veoma nezadovoljavajući
  2. nezadovoljavajući

3. ni zadovoljavajući ni nezadovoljavajući
  4. zadovoljavajući
  5. ne mogu da procenim
- 28) Ako ste udovac/udovica, da li ste se prihvatili nasledstva posle smrti Vašeg supruga/supruge
1. prihvatio/la sam se
  2. nisam se prihvatio/la
  3. odrekao/la sam se u korist dece
- 29) Da li ste na neki način regulisali kome će pripasti Vaša imovina?
1. ne, ne nameravam
  2. ne, ali nameravam
  3. da, sklopio/la sam ugovor o doživotnom izdržavanju
  4. da, sklopio/la sam ugovor o raspodeli imovine za života
  5. da, sačinio/la sam testament
- 30) Ako ste sklopili ugovor o doživotnom izdržavanju, ko je davalac izdržavanja?
1. sin
  2. ćerka
  3. suprug/supruga
  4. rođak/rođaka
  5. _____
- 31) Ako ste sklopili ugovor o doživotnom izdržavanju, ko je predložio sklapanje ugovora?
- _____
- 32) Ako ste sklopili ugovor o doživotnom izdržavanju, da li ste zadovoljni kako davalac izdržavanja ispunjava svoje obaveze?
1. da, u potpunosti
  2. uglavnom da
  3. ne, ni malo
  4. uglavnom ne
- 33) Da li znate da primalac izdržavanja može da traži raskid ugovora o doživotnom izdržavanju ako davalac izdržavanja ne ispunjava svoje obaveze?
1. da
  2. ne
- 34) Ako ste sa svojim potomcima sklopili ugovor o raspodeli imovine za života, ko je to predložio? _____
- 35) Da nemate dovoljno svojih prihoda, kome biste se obratili da Vam pomogne
1. centar za socijalni rad
  2. opština
  3. sin
  4. ćerka
  5. oba deteta

6. brat/sestra
7. rođaci
8. prijatelj/prijateljica
9. _____

36) Ako živite sa porodicom, koliko dužnosti Vi lično imate u svakodnevnim poslovima Vaše porodice?

1. Mnogo više dužnosti nego što bih hteo/la
2. Više dužnosti nego što bih hteo/la
3. Onoliko dužnosti koliko mi odgovara
4. Manje dužnosti nego što bih hteo/la
5. Mnogo manje dužnosti nego što bih hteo/la

37) Čega se najviše plašite?

1. da se ne zarati
2. siromaštva
3. za budućnost svoje dece
4. da se ne razbolite
5. da ne ostanete sami
6. _____

38) Da li imate punu poslovnu sposobnost?

1. da
2. ne, delimično sam lišen/a poslovne sposobnosti
3. ne, potpuno sam lišen/a poslovne sposobnosti

39) U slučaju da nemate punu poslovnu sposobnosti, ko Vam je staratelj/ka?

1. suprug/supruga
2. sin
3. ćerka
4. rođak/rođaka
5. centar za socijalni rad
6. direktor/ka doma za stare
7. _____

40) Da dobijete na lutriji, na šta biste potrošili novac?

1. otišao/la bih na putovanje
2. dao/la bih deci/unukama/unucima
3. platio/la bih operaciju za koju sada nemam novca
4. otišao/la bih u banju
5. trošio/la bih postepeno

Nediskriminacija i jednakost predstavljaju najveće tekovine ljudske civilizacije, međutim ubrzano demografsko starenje stanovništva je pred vlade, akademsku javnost, civilni sektor i same starije postavilo brojna pitanja koja se tiču poštovanja ljudskih prava starijih osoba. Kako obezbediti adekvatne prihode povećanom broju starijih? Kako obezbediti adekvatan pristup socijalnim i zdravstvenim uslugama? Kako unaprediti i obezbediti bezbednost i sigurnost starijih? Kakvu mogućnost društvo nudi za obrazovanje i zapošljavanje starijih koji žele da ostanu radno aktivni? Kako sačuvati i unaprediti međugeneracijsku solidarnost? Kako se boriti protiv stigmatizacije, predrasuda, diskriminacije i nasilja nad starijima? Autori su sa jedne strane pokušali da nam skrenu pažnju na ova značajna pitanja čijim se rešavanjem može ostvariti ravnopravno učešće starijih u društvu, a sa druge strane ne zaboravljajući inkluzivnost i adekvatne usluge za starije koji su funkcionalno zavisni. Posebno je značajno osvetljavanje problema finansijskog nasilja koji je jedno od najzastupljenijih i nedovoljno istraženih oblika nasilja nad starijima.

Ova publikacija će svakako koristiti kao polazni materijal u senzibilizaciji javnosti i edukaciji profesionalaca.

Prof. dr sci. med. Aleksandra Milićević Kalašić

Kopije ove knjige napravljene su u nekomercijalne svrhe da bi se proširilo znanje i podigla svest građana Republike Srbije o ljudskim pravima starijih osoba.

**Projekat finansira
Evropska Unija**

**Црвени крст Србије
Red Cross of Serbia**

